(۹۶) روایتاں ماں آوے جے مشرکاں نے اک واری رحمتِ عالم ﷺ اگے یوہ مطالبو کیو تھو جے تم صفاء پہاڑ ناں سوناں غو بنا دسو فر ہم تھارا ور ایمان لے آواں غا، حالانکہ انھاں غو مقصد یوہ معجزو تک غے ایمان قبول کرنوں نیہنہ تھو بلکہ ویہہ تے چھڑی اک گل چاہڑنی چاہویں تھا، لیکن اس ور کجھ ایمان آلاں غا دلاں ماں یاہ تاہنگ آگئی کہ خدا کرے آ یوہ معجزو پورو ہی ہو جا تو لوک مسلمان ہو ہی جاتا اس ور یاہ آیت نازل ہوئی (ابن کثیر) تے آیت ماں اس تاہنگ غو جواب نازل ہو کہ پہلاں تے معجزہ غو سارو معاملو اللہ غا ہتھ ماں ہے اور وہ اس غی حکمتاں تیں وی خوب واقف ہے، فر دوجی یاہ گل وی ہے کہ معجزہ تک غے وی انھاں ضدیاں نے ایمان قبول نیہنہ کرنوں لہذا اس غی حکمت یاہی ہے جے انھاں ناں یوہ فرمائشی معجزو نہ دسیو جے۔

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَآ اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى

تے پہانویں ہم انھاں ور فرشتا ہی نازل کر دیتا تے مُڑدا انھاں ناں گل کرن لگ پیتا

وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوْا

اور ہم ساریاں چیزاں ناں انھاں غیں اکھاں اگے بٹھلیں کر دیتا تانوی یہ

لِيُؤْمِنُوْٓا اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ

ایمان قبول کرن آلا نیہنہ تھا: ہاں! جیکدے اللہ تعالیٰ ہی چاہوے (تاں واہ بکھری گل ہے) ور انھاں بچوں متا لوک

يَجْهَلُوْنَ ﴿۱۱۱﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا

جاہل پونو ہی کریں (۹۸) تے اسے را ہم نے انساناں تے جناں بچوں شیطان ہر اکن نبی غا

شَيٰطِيْنَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوْحِيْ بَعْضُهُمْ اِلٰى

دشمن بنا یا ہیں جہڑا تھوکھو دین واسطے ایکن دوجا غا دل ماں

بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوْرًا ۭ وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ

چوپڑیں چاپڑیں وی گلاں غو وسوسو گہلتا ریہنہ ؛ تے جے تھارو رب چاہتو

مَا فَعَلُوْهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُوْنَ ﴿۱۱۲﴾ وَلِتَصْغٰٓى

تاں ویہہ یوہ کم نہ کر سکتا خیر! تم انھاں ناں تے جہڑا یہ کوڑ بناویں سب ناں چھوڑ دیو (۹۹) تے ویہہ (یوہ کم اس گلوں کریں)

اِلَيْهِ اَفْـِٕدَةُ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ

تانجے انھاں لوکاں غا دل اس در مائل ہو جیں جہڑا آخرت ناں نیہنہ منتا

وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوْا مَا هُمْ مُّقْتَرِفُوْنَ ﴿۱۱۳﴾ اَفَغَيْرَ

تے تانجے ویہہ اس ناں پسند کر لیں اور یہ ویہہ ہی کھٹیں کرتا ریہنہ جہڑیں یہ کر رہیا ہیں (۱۰۰) تے کیوں! ہوں

اللّٰهِ اَبْتَغِيْ حَكَمًا وَّهُوَ الَّذِيْٓ اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتٰبَ

اللہ تعالیٰ تیں علاوہ کوئے ہور تریا کل لوڑوں حالانکہ وہ ہی ہے جس نے تھارا در صاف مطلب آلی

مُفَصَّلًا ۭ وَالَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ يَعْلَمُوْنَ اَنَّهٗ

کتاب نازل فرمائی ہے تے جنھاں لوکاں ناں ہم نے کتاب دتی ہے ویہہ یقین ناں جانیں جے یاہ

(۹۷) یعنی انھاں غی نافرمانی تے سرکشی وران غا دل تے انھاں غیں اکھ ہی پُٹھیں ہو جیں غیں کیونجے ہمیشاں تیں انھاں غی یاہی عادت رہئی ہے اور اس غو نتیجو یوہ نکلے غو کہ اللہ تعالیٰ انھاں کولوں دین ناں سمجھن دیکھن غی طاقت ہی لے لیئے غو فر جس را معجزو دیکھن تیں پہلاں ایمان نیہنہ لیا تھا معجزو دیکھ غے وی نیہنہ لیا سیں۔

(۹۸) ان ساراں معجزاں غو مطالبو مشرکاں نے آپ رسولِ پاک ﷺ اگے کیو تھو، جن غو ذکر دوجیاں جگہاں ور قرآنِ پاک ماں وی موجود ہے۔ فرمایو: چارے قضاء من لیو جے کدے ان غیں ساریں مانگ پوریں ہو جیں اور ان غی فرمائش غے مطابق فرشتا اسمان تیں باندے باندے لہہ غے رحمتِ عالم ﷺ غی نبوت غی تصدیق کریں، مووا واپر اناں لوک زندہ کر دتا جیں فر ویہہ انھاں ناں صاف صاف گل وی کریں اور آپ غی تصدیق وی کریں، دنیا غیں ساریں چیز انھاں غیں اکھاں اگے بٹھلیں کر دتیں جیں تاں وی یہ اپنی جہالت تے ضدی پوناں غی وجہ تیں ایمان قبول نیہنہ کرسیں، کیونجے ایمان قبول کرن غی تے یہ تاہنگ ہی نیہنہ کرتا، نہ معجزاں غی فرمائش اس مقصد پچھے کریں جے معجزا دیکھ غے دل غی تسلی ناں ایمان قبول کر لیاں غا بلکہ عجیب عجیب معجزاں غو مطالبو تے اسے گلوں کریں جے یہ پورا نیہہ ہوسیں، فر مھاری گل چڑھ جے غی، یوہ سب کجھ انھاں غی جہالت تے ضدی پوناں غو نتیجو ہے۔ ان غا ایمان قبول کرن غی تے بس اکا شکل باقی ہے واہ یاہ کہ اللہ تعالیٰ ہی انھاں ناں مجبور کر غے مسلمان بنا دے، یعنی ان غا دل ودماغ ہی اسا بنا دیئے کہ یہ اسلام قبول کرن ور مجبور ہو ہی جیں ور یاہ گل اس غی حکمت غے خلاف ہے، لہذا یاہ گل تے وہ کدے چاہ سے ہی نیہنہ۔ امام رازیؒ نے ات لکھیو ہے جے اک واری تے معجزو دسنوں پیغمبر واسطے ضروری ہے تانجے لوکاں ناں اس غی نبوت ور یقین آ جے، ور اک تیں بعد ہور ہور مطالبو یاہ چھڑی تُہڑ ہے، کیونجے اس را تے ایکن تیں بعد دوجا غو تے دوجا تیں بعد تیجا غو فر تیجا تیں بعد چوتھا غو مطالبو ہی ہو تو رہ غو تے گل کِدے مکن ور نیہنہ آسیں۔ (تفسیرِ کبیر)

(۹۹) یعنی اللہ غا نبی غی مخالفت کرنی، مخالفت ماں پارٹیں بنائیں فر دوجاں ناں چوپڑ چاپڑ غے تے چھوٹھیں گل سنا سنا غے اپنی پارٹی ناں رلانوں یاہ کائے نویں گل نیہنہ۔ نیکی تے بدی غیں یہ دوئے طاقت تُہروں ہی چلی آویں، ہمیشاں تیں ہر اک نبی غی مخالفت ماں جت جناتی شیطان ابلیس تے اس غا چیلا کھلا ہوتا رہیا ہیں اُت شیطان غا چیلا ''انسانی شیطان'' وی کدے پچھے نیہنہ رہیا، یہ دوئے ٹولا رنگ رنگ غا وسوسہ پیدا کر غے، دلاں ماں عجیب عجیب خیال پیدا کر غے لوکاں ناں خدا غا دین تیں ڈکتا رہیا ہیں، اک پاسے اللہ اپناں نبیاں در ہدایت غی وحی چلاوے دوجے پاسے یہ شیطان غا چیلا شیطان ایکن دوجاں ناں گمراہ کرن واسطے چوپڑیں چاپڑیں وی گلاں غی آپس ماں وحی کریں یعنی گوشا کر کر غے تے وسوسو گہل گہل غے لوکاں ناں خدا غا دین تیں دور کریں، ور اللہ غا نبی اس ور صبر ہی کرتا رہیا تے چھیکڑ اللہ حق ناں ہمیشاں غالب کر دیتو رہیو ہے لہذا اے نبی ﷺ تم وی اللہ ور بساہ کر غے اپنوں دعوت غو کم کرتا جاؤ! تے انھاں غیں کوڑیں گلاں غی کجھ پرواہ نہ کرو! ؛ ات وی آپؐ ناں تسلی دین واسطے اس گل غی وضاحت فرما دتی کہ خدا غی قدرت تیں کجھ وی باہر نیہنہ جیکدے وہ چاہتو تاں یہ اسا پہیڑا کرتوت نہ کر سکتا ور وہ اسی گل چاہتو نیہنہ کیونجے وہ مجبور کر غے نہ تے کسے ناں نیکی غا رستہ ور لانوں چاہوے تے نہ ہی کسے ناں زبردستی برائی تیں روکنوں چاہوے کیونجے یوہ اس غی حکمت غے خلاف ہے۔

(١٠٠) ہُن شیطاناں غی دوڑ بھَج غو مقصد بیان ہورہیو ہے کہ ویہہ یاہ کوشش اس گلوں کریں تے یاہ کوشش کامیاب وی اس وجہ تیں ہوجئے کہ جہڑا لوک آخرت تیں غافل ہو غے دنیا غا پجاری بن جیں جتھاں غی ساری نچ کد اس چار تہاڑا غی زندگی واسطے وہے، آخرت ناں ویہہ منتا ہی نہ ویں اساں غافل لوکاں غا دل ان غی گلاں در لگ جیں تے ویہہ ان غا گمراہی مشن ماں پوری طرح پھس جیں، تے ویہہ انھاں گلاں ور ہی خوش ہوتا رہینہ اور جہڑا پھیڑا کم ویہہ پہلاں کریں تھا انھاں ماں ہی لگا رہینہ اس را ویہہ ان غا اس سازشی جَھلّ ماں اس را پھس جیں کہ چھیکڑ یہ انھاں ناں جہنم ماں لے پہچانویں، ور ویہہ نیک لوک جہڑا اپنی آخرت ناں تے لیکھاناں منیں، اللہ تعالیٰ غا دسیا واسدا رستہ ور چلنو چاہویں ویہہ تے شیطان غا گہا واماں کدے آہی نیہنہ سکتا، انھاں واسطے تے اعلان ہے "بلاشبہ میراں بنداں ور تیری زبردستی نیہنہ چل سے" (سورت حجر/٤٢)

مُنَزَّلٌ مِّنْ رَّبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِيْنَ ﴿١١٤﴾

تھارا رب غی طرفوں برحق نازل ہوئی ہے لہٰذا تم شک شبو کرن آلاں بچوں نہ ہویو

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَّعَدْلًا ۭ لَا مُبَدِّلَ

تے تھارا رب غی گل سچائی اور انصاف ناں پوری ہوگئی اس غی گلاں ناں کوئے بدل

لِكَلِمٰتِهٖ ۚ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿١١٥﴾ وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ

نیہنہ سکتو؛ تے وہ بچ سنن آلو، جانن آلو ہے (١٠١) تے (اے نبیؐ) زمین ماں بسن آلاں بچ متا لوک

مَنْ فِي الْاَرْضِ يُضِلُّوْكَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۭ اِنْ

اس را غا ہیں کہ جیکدے تم انھاں غا کہیا ور چلیں غا تاں ویہہ تمناں اللہ غا رستہ تیں ٹپلا چھوڑیں غا (اور) یہ

يَّتَّبِعُوْنَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُوْنَ ﴿١١٦﴾

چھڑا اندازہ ور چلیں تے بس انھیراں ماں بٹّا ماریں (١٠٢)

اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَّضِلُّ عَنْ سَبِيْلِهٖ ۚ وَهُوَ

(اے نبیؐ) یقیناً تھارو رب ہی خوب جانڑے جے کونڑ اس غا رستہ تیں ٹپلیو وو ہے تے وہ ہی سِدا رستہ ور

اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِيْنَ ﴿١١٧﴾ فَكُلُوْا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ

چلن آلاں ناں وی خوب جانڑے؛ تے جس جانور ور (حلال کرتے ویلے) اللہ غو ناں لیّو جئے اس بچوں کھاؤ!

اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيٰتِهٖ مُؤْمِنِيْنَ ﴿١١٨﴾ وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَاْكُلُوْا

جیکر تم اس غی آیتاں ور ایمان لیانڑ آلا ہیں (١٠٣) تے تمناں کے ہو وو جے تم اس (جانور) ناں نہ کھائیں

مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَّا حَرَّمَ

جس ور (حلال کرتے ویلے) اللہ غو ناں لیّو گیو وہے حالانکہ اس نے جہڑیں چیز تھارا واسطے حرام کی ہیں ویہہ تمناں کنی کنی

عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ ۭ وَاِنَّ كَثِيْرًا لَّيُضِلُّوْنَ

کرغے دس دتی ہیں ور جسو یلے تم انھاں (غا کھانڑ) ور لاچار ہوجیں؛ تے بیشک بچ سارا لوک بجن کسے جانکاری غے

بِاَهْوَاۗىِٕهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۭ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِيْنَ ﴿١١٩﴾

اپناں خیالاں ور لوکاں ناں گمراہ کر رہیا ہیں یقیناً تھارو رب ہی حدوں بدھن آلاں ناں خوب جانڑے (١٠٤)

(١٠١) یاہ گل رحمتِ عالم ﷺ ناں کہہ غے اصل امت ناں سنائی جارہئی ہے جے انسانی تے جناتی شیطاناں غیں چو پڑیں چا پڑیں ویں گلاں ور کوئے جاہل ہی کن لاسکے باقی پیغمبر ﷺ تے ایمان آلاں واسطے یوہ ممکن ہی کد ہے جے ویہہ خدا غی اس مفصل کتاب ناں چھوڑ غے کسے ہور ناں تریاکلّ بنالیں! جس مقدس کتاب غا بارہ ماں یہودی تے عیسائی وی دلوں یاہ گل یقین ناں جانڑیں جے یاہ اللہ غی طرفوں نازل ہوئی وی ہے کیونجے اس کتاب غی اور خاتم الانبیاءؐ ﷺ غی پیشن گوئی انھاں غی کتاباں ماں صاف صاف موجود ہے۔ فر کوئے مومن اس غا بارہ ماں کسرا شک کرسکے! تے اس ناں چھوڑ غے ہور چیزاں ناں کسرا تریاکلّ بنا سکے! فر اس کتاب غیں صفت یہ ہیں کہ اس نے جتنی وی اگلیں پشلیں خبر سنائیں ہیں ویہہ بالکل دیہنہ دپہراں ہاروں صحیح ہیں، سچیں ہیں بلکہ قیامت توڑی انسان انصاف ناں جتنی تحقیق کرے غو اس ناں قرآنی گلاں غی سچائی سجری تے نروئی دسے غی، اور اس کتاب نے جتنا احکام تے مسئلہ بیان کیا ہیں ان ماں وی عدل ہی عدل تے انصاف ہی انصاف ہے، دنیا غی کائے طاقت اس غا اک حرف ناں اپنی جگہ تیں ہلا نیہنہ سکتی کیونجے اس غی حفاظت غی ذمہ واری آپ رب العلمین نے لی وی ہے، فر خدا غا اسا کامل مکمل قانون ناں چھوڑ غے خدا غا بندا کسے غی قیاسی، خیالی تے اندازہ غی گلاں ناں کسرا من سکیں! جد کہ مسلمان اس گل ور وی یقین رکھے جے ہوں جس غو قانون منوں وہ میری ہرایکنڑ گل ناں سنڑن آلو تے ہرایکنڑ کم ناں جانن آلو ہے۔

(١٠٢) اس آیت ماں وی ظاہری طور ور مخاطب آپ ﷺ لگیں ور حقیقت ماں یاہ گل وی امت ناں سنائی جارہئی ہے، دنیا ماں سدا متا ویہہ گمراہ لوک رہیا ہیں جہڑا صرف اندازہ ور تے خیالی گلاں ور چلیں انھاں کولے نہ تے کائے یقینی گل وہے تے نہ یقینی علم وہے چھڑا اندازہ ور بٹا مارتا رہینہ - بلکہ شریعت غا قرآن حدیث آلا علم ناں چھوڑ غے دنیا غا ہر اک علم غی نیں اسے اندازہ ور وہے، فر خدا غی نازل کی وی اس یقینی وحی ناں چھوڑ غے جہڑ وان دنیا پرستاں تے اندازہ ور چلنڑ آلاں غے پچھے چل پُوئے اس ناں تے یہ ضرور سدا رستہ تیں ہٹا ہی غے چھوڑیں پہانویں وہ کوئے وی وہے۔

(١٠٣) مشرکاں نے جہڑیں گل اپناں اندازہ ور مقرر کرلیں تھیں ان ماں اک حرام حلال غو مسئلو وی تھو، انھاں نے اپناں اندازہ ور کجھ چیزاں ناں حلال تے کجھ ناں حرام سمجھ لیو تھو، فر جسو یلے اللہ نے ایمان آلاں ناں یوہ حکم دتو جے مڑدار جانور حرام ہے تے جس حلال جانور ناں اللہ غو ناں لے غے (یعنی بِسْمِ اللّٰہِ اَللّٰہُ اَکْبَرُ پڑھ غے) حلال کیو جئے وہ حلال ہے، اس ور مشرکاں نے رولو چک لیّو جے یہ تکو خدا غا فرمانبردار بنڑ آلا! جس چیز ناں خدا مارے اس ناں یہ حرام سمجھیں تے جس ناں آپ ماریں یعنی حلال کریں اس ناں کہینہ: یاہ حلال ہے! یہ تے سروں ہی گمراہ ہوگیا ہیں۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایو: مناں پتو ہے کونڑ گمراہ ہے تے کہڑ و ہدایت ور ہے، لہٰذا اے ایمان آلیو! "جیکر تم مومن ہیں تاں خدا غو قانون منوں تے اس حلال جانور ناں - جس ور اللہ غو ناں لیو جئے یعنی وہ بسم اللہ اللہ اکبر کہہ غے حلال کیو جے - اس نا کھاؤ" اس ماں اس پاسے اشارہ ہو گیو جے ان مشرکاں غا ڈنڈ رولاں ور کوئے تہان نہ دیو! تے بس خدا غا قانون ور عمل کرتا جاؤ۔

(١٠٤) جہڑا جہڑا جانور حرام ہیں ویہہ مختصر طور ور قرآن پاک نے آپ جگہ جگہ بیان کردتا ہیں تے انھاں غی تفصیل رحمتِ عالم ﷺ نے بیان فرمادتی ہے دیکھو حاشیو ٦ سورت مائدہ - بہر حال ان حرام جانوراں ماں اسو

جانور تے نیہنہ آیو جس ناں اللہ غوناں لے غے ذبح کیو جئے ،فر مسلمان کسے گمراہ غا ڈنڈ کرن وراسا حلال جانور ناں حرام کسرا سمجھ سکیں! تے یوہ مسئلوو کیئیں جگہیں گذر گیو ہے جے حرام جانور ناں اسو مجبور بند وتھوڑ وچ جان بچانّ واسطے کھا سکے جس ناں اس تیں سوا ہور کجھ وی نہ لبھتو وہے۔ فر قرآن کریم اسا عقیدہ غی اصل بنیاد بیان کرے جے اس راغو گمراہ خیال آیو کتوں ہے؛ فرمایو: اصل گل یاہ ہے جے دنیا ماں ہمیشاں کجھ اسا فراڈی گمراہ لوک ہو یا ہیں تے اج وی ہیں جھاں کولے نہ کوئے عقلی دلیل وہے، تے نہ کسے اسمانی کتاب غی دلیل وہے، ویہہ نیوں ہی بجن کسے علم غے بس اپنّی جہالت وراسو خیال بنّالیں جے فلانی چیز حرام ہے تے فلانی حلال ہے حالانکہ دلیل کجھ نیہنہ۔ جس راکہ یوہ ذہن کہ فلانی فلانی چیز کھانّ نالّ روحانیت ماں فرق آجے یا یوہ ذہن کہ ماس کھانّ آلو کدے روحانیت غا اچا رتبہ ورنیہنہ پج سکتو! حالانکہ نہ اسی کائے گل خدا غا کسے نبی نے فرمائی تے نہ خدا غی کسے کتاب ماں ہی آئی ہے یہ ساریں پات تے بدعت گمراہ لوک بس اپنّی نفسانی خواہشاں پچھے کڈیں جھاں غو خدا غا دین نالّ کوئے تعلق نیہنہ ہوتو آخر ما فرمایو: خیر! خدا ان حدوں بدھنّ آلاں ظالماں ناں چنگی طرح جانّے یعنی وہ جس ویلّے چاہوے غو پورو پورو لیکھو لے لئے غو یہ خدا تیں کدے پُھلاّ وانیہنہ۔

(۱۰۵) یعنی نہ کھل مکھلا باندے باندے گناہ کرو تے نہ چھپ لُک غے ہی گناہ کرو، تے ویہہ گناہ وی چھوڑ دیو جہڑا صاف طور ور ہر شخص ناں باندے باندے گناہ سہئی ویں جس راز نا بدکاری وغیرہ تے ویہہ چھپیا لکیا وا گناہ وی چھوڑ دیو جہڑا ظاہری نظراں ماں کوئے پَہارا گناہ نیہنہ سہئی لگتا جس را ویہہ کم جھاں تیں بعد اک انسان بدکاری تو ڑی پج جے مثلاً نامحرم کالّسر یاں غو نامحرم مڑداں نالّ رل مل غے رہنّو۔ وفیہ اقوال کثیرۃ. تے یاد رکھو جے گناہ گاراں ناں اپنّاں کرتوتاں غی ضرور سزا لبھے غی۔

(۱۰٦) حلال حرام غا اس بیان ماں دوٹوک تے مکتی مکتی گل بیان فرمائی جارہئی ہے کہ جس جانور ور خدا غو ناں نہ لیو جے یعنی اس ناں بسم اللہ اللہ اکبر کہہ غے حلال نہ کیو جے اور وہ یوں ہی مر جے اس ناں بالکل نہ کھاؤ! وہ حرام ہے تے یاہ یقیناً خدا غی نافرمانی غی گناہ آلّی گل ہے باقی رہئیں مشرکاں غیں یہ مٹھیں مٹھیں چوپڑیں چاپڑیں وی گل جہڑیں بے دین لوکاں ناں بڑیں تاولیں اپنّے در چھک لیں، یہ سب شیطان غا پیدا کیا وا وسوسہ ہیں، شیطان اپنّاں ان مشرک دوستاں تے چیلاں ناں یہ پٹیں پڑھاوے تانجے یہ تھارا نالّ تُھتھ کرسکیں، بحث کرسکیں تے یہ حجت بازیں کر کر غے تمنّاں خدا غا دین تیں بیزار کرسکیں - ور تم وی کن کھول غے سن لیو! اے مسلمانو! جے کدے تم نے خدا غا صاف صاف قانون غا مقابلہ ماں ان مشرکاں شیطان غا چیلاں غی تُھتھ ور کن لایا۔ یا تم نے ان غی گل منی فر یاد رکھو! تم وی انھاں جسا ہی مشرک ہو جیں غا۔! اللہ اکبر! کتنی سخت درڑ ہے!؛ اس آیت غی تفسیر ماں مفسراں نے لکھیو ہے جے مشرک چھڑ وہ ہی نیہنہ جہڑو کسے ناں خدا غے برابر سمجھے، یا کسے مخلوق ماں خدائی صفت منے، بلکہ مشرک وہ وی ہے جہڑو شریعت غی حلال کی وی چیز ناں حرام سمجھ لئے تے اسو ہی عقیدو وی بنّا لیئے۔ دیکھو تفسیر قرطبی، معالم التنزیل۔

(۱۰۷) جہڑو کفر، شرک تے جہالت غی اندھیریاں ماں تھوتھریں کھائے وہ مھاری نظراں ماں تے زندو ہے ور قرآن اس ناں مووو بیان کرے اس ناں زندگی غی حقیقت کد نصیب وہے وہ تے زمین غی چھاتی ور اک پھرتی تُھرتی لاش ہے فر جس خوش نصیب ناں خدا نے جہالت غی اس موت بچوں کڈ غے ہدایت غی زندگی عطا فرمادتی اور اس ناں شریعت غی لوٗ نصیب ہوگئی جس لوٗ نالّ وہ گمراہی غاں ڈنگا، تر ڈا اُبڑ رستاں غے بشکار سدا رستہ ''صراطِ مستقیم'' ور چل رہیو وہے، سارا لوک گمراہی ماں ڈابو مارتاویں ور اس ناں اپنّی منزل تے اپڑوں رستو خدا غی دتی وی لوٗ نالّ صاف صاف چمکتو دِستو وہے۔ اور وہ اپنّی منزل ور دووو دوبد ہتو ہی جارہیو وہے کیوں! فراسو زندو آدمی تے مووو مشرک برابر ہو سکیں؟ جہڑو گمراہی غی اُن کھنکھ پڑیاں تے کاڑاں ماں بڑیو ووو ہے جتوں نکلن غی وی کائے امید نہ وہے اپروں اس کولّے لوٗ وی نہ وہے تے وہ گمراہی غی اسے اندھیری جھ ماں ٹُھہلا کھارہیو وہے، فر یوہ مومن غے برابر کس را ہو سکے! مشرک غی تے شرک کفر غی اندھیریاں ماں مت ہی مارے جئے کہ وہ چھکیڑ ہر پھیڑا کم ناں چنگو سمجھنّ لگ جے وہ اندھیراں ناں ہی لوٗ خیال کرن لگ جئے، ات توڑی جے کفر

وَذَرُوْا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهٗ ۭ اِنَّ الَّذِيْنَ

اور تم باندے دسنّ آلاّ گناہ ناں وی چھوڑ دیو تے چھپیا وا ناں وی ! بلاشبہ جہڑا لوک

يَكْسِبُوْنَ الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوْا يَقْتَرِفُوْنَ ۝۱۲۰

گناہ کما رہیا ہیں انھاں ناں تاولاّں ہی اپنّی کھٹی غو بدلو ضرور لبھ جئے غو (۱۰۵)

وَلَا تَاْكُلُوْا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهٗ

تے جس چیز ور (حلال کرتے ویلّے) اللہ غوناں نہ لیّو گیو وہے اس ناں نہ کھاؤ ! یاہ تے بلاشبہ

لَفِسْقٌ ۭ وَاِنَّ الشَّيٰطِيْنَ لَيُوْحُوْنَ اِلٰٓى اَوْلِيٰۗـــِٕــهِمْ

نافرمانی غی گل ہے ؛ تے بیشک شیطان اپنّاں سنگیاں ناں پٹی پڑھا رہیا ہیں

لِيُجَادِلُوْكُمْ ۚ وَاِنْ اَطَعْتُمُوْهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُوْنَ ۝۱۲۱

تانجے ویہہ تھارے نالّ تُھتھ کریں ؛ تے جیکدے تم انھاں غو کہیو مننّ لگ پیا تاں تے تم وی مشرک ہو جیں غا (۱۰٦)

اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنٰهُ وَجَعَلْنَا لَهٗ نُوْرًا يَّمْشِيْ

الاّ ! جہڑو آدمی پہلاں مووو تھو فر ہم نے اس ناں زندگی بخشی اور ہم نے اس واسطے اک لوء بنّائی جس نالّ وہ

بِهٖ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَّثَلُهٗ فِي الظُّلُمٰتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ

لوکاں ماں ٹُرے پھرے کیوں ! وہ اس آدمی ہاروں ہو سکے جہڑو انھیریاں ماں پیو ووو ہے جتوں وہ نکل ہی نہ

مِّنْهَا ۭ كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكٰفِرِيْنَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ۝۱۲۲

سکے ؛ اسے را کافراں واسطے انھاں غا ویہہ عمل جہڑا ویہہ کریں لگا سُہنّا بنّا دتا گیا ہیں (۱۰۷)

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِيْ كُلِّ قَرْيَةٍ اَكٰبِرَ مُجْرِمِيْهَا

تے اسے را ہر بستی ماں ہم نے ات غاں کھڑپینچاں ناں ہی جُرم کرن آلاّ بنّایو ہے

لِيَمْكُرُوْا فِيْهَا ۭ وَمَا يَمْكُرُوْنَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ وَ

تانجے ویہہ اس ماں چالبازیں کریں ؛ حالانکہ ویہہ حقیقت ماں ساریں چالبازیں اپنّے ہی خلاف کریں ور

مَا يَشْعُرُوْنَ ۝۱۲۳ وَاِذَا جَاۗءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوْا

انھاں ناں کجھ تھو نیہنہ لگتو (۱۰۸) تے جسو ویلّے انھاں کولّے کائے آیت آوے ویہہ کہنہ

شرک، بدکاری، سود، شراب جیہیاں صاف پھیڑاں کماں ماں وی اس ناں فائدا سہئی لگن لگ جیں فر اسو مڑ دو زندہ مومن غے برابر کس را ہو سکے؟۔

(۱۰۸) یعنی یاہ کوئے مکہ پاک ہی غی خصوصیت نیہنہ جے ات غا مالدار، کھڑپینچ تے مقدم قسم غا لوک رحمتِ عالم ﷺ غی مخالفت ماں ساراں تیں مُہرے کھلا ہوا واہیں اور ہُنڑ عام سدا سادا غریب لوکاں ناں گمراہ کرن واسطے سازشاں تے چالبازیاں غیں ترنگڑیں بُنڑ رہیا ہیں۔ نیہنہ! یاہ کوئے نوی گل نئیں! یاہ مچ پرانی ریت ہے دنیا غی تاریخ اس غی شہادت دے رہئی ہے جے جد وی اللہ غاں پیاراں بنداں نے کسے بستی ماں سدھار غو تے اصلاح غو کم شروع کیو، اللہ غاں بنداں ناں شیطانی رستہ تیں ہٹا غے رحمانی رستہ ور لیانڑ غی کوشش کی تاں ساراں تیں مُہرے ات غا کھڑپینچ ہی اصلاحی تحریک غی مخالفت ماں کھلا ہوتا رہیا ہیں، فر ویہہ سداں ساداں لوکاں ناں ملکی قومی خطراں غا جُھلڑ ماں پھسانڑ لگ جیں، طرح طرح غیں چال کر کر غے خدا غا دین تیں دور رکھن غی کوشش کریں، حالانکہ حقیقت ماں ان غیں ساریں چال تے سازش انھاں ہی غے خلاف پویں اور اج وی ہیں خدا غو دین تے نہ کدے ڈکالانڑ ناں تھمیو ہے تے نہ اج تھم سکے؛ ور یہ ان سازشاں ناں اپنڑاں آپ ناں جہنم غو ضرور حقدار بنا چھوڑیں ور ان جاہلاں ناں کجھ تھو نیہنہ لکتو۔

(۱۰۹) مشرک پہلاں تے معجزاں غو مطالبو کریں تھا فر جسو یلے کوئے معجزو اللہ تعالیٰ غی مشیت ناں ظاہر ہو جے تھو فر انھاں غو یوہ دو جو مطالبو آ جے تھو کہ ہم اس ویلے توڑی ایمان قبول نیہنہ کر سکتا جچر توڑی مھارے ور وی اُسی ہی وحی نازل نہ وہے جسی اللہ غا رسولاں ور نازل وہے یعنی مھاراں سراں ور وی پیغمبری غو تاج رکھ دتو جئے۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایو مناں صلاح دینڑ غی کائے لوڑ نیہنہ، ہوں خوب جانڑوں جے پیغمبری کس ناں دینڑی ہے مکہ غا مقدماں ناں، یا سارا جہاناں واسطے رحمتہ للعلمین بنڑ آلی ذات محمدِ عربی فداہ ابی وامی ﷺ ناں!۔ خدا غی یاہ بہاری ذمہ واری نہ تے عبادت اور جُہد یں کرن ناں لبھ سکے تے نہ مالڑ دولت اور کھڑپینچی نالڑ! وہ آپ جانڑیں اس نے اس عالیشان کرسی ور کس ناں بسانڑوں ہے۔ آخر ماں دین غے خلاف چالبازیں کرن آلاں ان مکاراں ناں سخت درڑ دتی کہ جے کدے تم باز نہ آیا تاں ہُنڑ نیڑے ہی تمناں سخت سزا تے ذلیل وخوار کرن آلا عذاب غو مزو چکھنڑوں پوئے غو، فر کجھاں دناں تیں بعد ہی آخرت تیں پہلاں دنیا ماں ہی لوکاں نے بدر غا مدان ماں کفر غا ان مقدماں ناں کھلی اکھاں ناں دیکھ لیو کہ یہ کس را ذلت ناں نک رگڑ رہیا تھا۔

(۱۱۰) جس غا دل ماں خود ایمان غی تاہنگ وہے اور وہ خدا غی فرمانبرداری آلا رستہ ور چلنڑوں چاہتو وہے، اس واسطے اللہ تعالیٰ وی اپنڑاں فضل ناں اسا حالات بنا چھوڑے کہ اس ناں چھیکڑ ہدایت نصیب ہو ہی جے اس غا دل ماں اللہ غا دین غی اسی محبت تے لگن پیدا ہو جے کہ فر اس ناں دین ماں کوئے شک شبو نیہنہ رہتو، اس غو دل خدا غا دین واسطے کھلو ہو جے تے اُس ناں اسلام قبول کرتاں اور خدا غا دین ور عمل کرتاں کوئے دشواری سہئی نیہنہ ہوتی۔ اسے ناں "شرح صدر" کہیو جے تے اسے ناں ات ﴿یَشْرَحْ صَدْرَهٗ﴾ فرمایو ہے۔ ور جھڑو اس چار تہاڑا غی دنیا غا نفع پچھے پے غے اپنڑی ساری صلاحیت گالڑ چھوڑے اور خدا تعالیٰ غی نافرمانی ور لک ہی بن لئے اس واسطے فر اللہ تعالیٰ وی اسا ہی حالات بنا چھوڑے کہ وہ ہدایت تیں دور ہی دور ہو تو جے، اس غو سینڑوں اس را سوڑو تے دل اس قدر باٹو ہو جے کہ فر دین غی کائے گل اس ماں جاتی ہی نیہنہ سگوں دل ماں دین غو خیال آتاں ہی اس ناں ہکا پھوکی لگ جے اس ناں خدا غو دین قبول کرنوں تے اس ور عمل کرنوں اتنوں اوکھو سہئی وہے جس را کہ کوئے اسمان ور چڑھتو وہے ور اس تیں چڑھیو نہ جاتو وہے تے اس گھلی ٹھکی ماں اس ناں ساہ پھوٹی لگی وی وہے۔ سبحان اللہ ذری غور کرو! کیوں! یاہ حقیقت ہم سویرے شام اپنڑی اکھاں نالڑ نیہنہ تکتا!؟ اج وی اللہ غا بنداں ناں خدا غو دین قبول کرتاں تے اس ور عمل کرتاں دنیا غا کسے کوناں ماں کائے اوکھت پیش نیہنہ آتی جد کہ شطان غاں چیلاں ناں اج وی دین قبول کرن تے اس ور عمل کرن غی گل سُنڑتاں ہی ساہ پھوکی لگ جے!۔

(۱۱۱) یعنی اساں نفس غاں پجاریاں ور فر خدا غی طرفوں شطان غی ایسی گندگی سٹ دتی جئے کہ ایمان غی توفیق تے فر انھاں ناں کِدے سرتی ہی نیہنہ؛ فائدو: ﴿رِجْسَ﴾ غی تفسیر سلفِ صالحین تیں

لَنْ نُّؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَآ اُوْتِيَ رُسُلُ اللّٰهِ ؔ

ہم تے کدے ایمان نیہنہ لیا ساں جچر توڑی ہم ناں وی واہی چیز نہ لبھے جھڑی اللہ غا رسولاں ناں دتی گئی ہے

اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهٗ ؕ سَيُصِيْبُ الَّذِيْنَ

اللہ تعالیٰ ناں ہی چنگی طرح پتو ہے جے وہ اپنڑی پیغمبری کس ناں دئے! جھڑا لوک جُرم کریں انھاں ور تاولاں

اَجْرَمُوْا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَدِيْدٌۢ بِمَا

ہی اللہ تعالیٰ کونڑے ذلت اور تگڑو عذاب پوے غو انھاں غا فریباں غی وجہ تیں

كَانُوْا يَمْكُرُوْنَ ۝ فَمَنْ يُّرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَّهْدِيَهٗ

جھڑا ویہہ کریں ویں تھا (۱۰۹) تے جس آدمی ناں اللہ تعالیٰ ہدایت دینی چاہوے

يَشْرَحْ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ ۚ وَمَنْ يُّرِدْ اَنْ يُّضِلَّهٗ

وہ اس غو سینو اسلام واسطے کھول دئے! تے جس ناں وہ گمراہی ماں رکھنڑوں چاہوے

يَجْعَلْ صَدْرَهٗ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي

اس غا سینہ ناں سوڑو کر دئے، مچ ہی سوڑو؛ جس را اس ناں اسمان ماں چڑھنڑوں

السَّمَآءِ ؕ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِيْنَ

پیتو وہے (۱۱۰) اسے را اللہ تعالیٰ انھاں لوکاں ور گند گی سٹی رکھے جھڑا

لَا يُؤْمِنُوْنَ ۝ وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيْمًا ؕ قَدْ

ایمان نیہنہ لیا تا (۱۱۱) تے یوہی تیرا پالنہار غو سِدو رستو ہے ہم نے

فَصَّلْنَا الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّذَّكَّرُوْنَ ۝ لَهُمْ دَارُ السَّلٰمِ

نصیحت کھٹنڑ آلاں واسطے آیت خوب کھول غے بیان کر چھوڑیں ہیں (۱۱۲) انھاں واسطے ہی انھاں غا

عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ۝

رب کونڑے سلامتی غو کہر ہے تے وہ ہی انھاں غو دوست ہے ان (نیک) عملاں غے صدقے جھڑا ویہہ کریں تھا (۱۱۳)

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيْعًا ۚ يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ

تے جس تہاڑے اللہ ساراں (جناں، انساناں) ناں بٹھلا کرے غو (فر فرماوے غو) اے جناں غی جماعت! تم نے مچ

ہی ترے طرح چلی آوے، عذاب، شیطان، گندگی یعنی انھاں ورشطان مسلط ہوجے یا گناہاں غی اسی گندگی یا خداغو اسوعذاب مسلط ہوجے کہ ویہہ ایمان قبول کرسکتا ہی نیہنہ۔

(۱۱۲) یعنی دینِ اسلام غو یوہ رستو ہی سدو رستو تے اللہ تعالیٰ غو رستو ہے یوہی انسان ناں اللہ تعالیٰ تو ڑی پہچاوے تے یوہی جنت ماں لے جئے۔اس تیں علاوہ جتناں وی رستا ہیں پَہانویں ویہہ دِسن ماں کتناں ہی سُہنّاں لگیں ورویہہ سارا ڈِنگا ٹہڈا رستا انسان ناں جہنم ماں ہی لے جانٛ آلاٛ ہیں۔یہ سارِیں گل اللہ تعالیٰ نے کھول کھول غے صاف صاف بیان کی ہیں ورکس واسطے! جہڑا نصیحت حاصل کرنی چاہویں! تے جہڑا اللہ غا پاک کلام ناں ہدایت غی تاہنگ ور پڑھیں!۔

مِّنَ الْاِنْسِ وَقَالَ اَوْلِيٰٓـؤُهُمْ مِّنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا

انسان اپنّاں بنّا لیا تھا، تے انساناں بچوں جہڑا انھاں غا دوست ویں غا ویہہ کیہنہ غا: اے مھاریا ربا!

اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَّبَلَغْنَآ اَجَلَنَا الَّذِيْٓ

ہم اک دوجا توں نفعو کھٹّا رہیا تے ہم اپنّاں اس متھیا وا وقت ناں آپجیا جہڑ و

اَجَّلْتَ لَنَا ۭ قَالَ النَّارُ مَثْوٰىكُمْ خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ اِلَّا

تیں مھارا واسطے مقرر کیّو وو تھو؛ اللہ تعالیٰ فرماوے غو تم ساراں غو ٹھکانوں دوزخ ہے جسماں تم سدا ہی ریہنہ غا ور جے

مَا شَاۗءَ اللّٰهُ ۭ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيْمٌ عَلِيْمٌ ۝ وَكَذٰلِكَ

اللہ ناں ہی منظور وہے (تاں واہ بکھری گل ہے) بیشک تیرو رب بڑی حکمت آلو، جاننٛ آلو ہے (۱۱۴) تے اسے را

نُوَلِّيْ بَعْضَ الظّٰلِمِيْنَ بَعْضًۢا بِمَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ ۝

ہم ظالماں ناں اک دوجا غے نالٛ رکھاں غا ان کرتوتاں غی وجہ تیں جہڑا یہ کریں ویں تھا (۱۱۵)

يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ

اے جنّاں تے انساناں غی جماعت! کیوں! تھارے کولے تھارا ہی بچوں رسول نیہنہ آیا تھا!

يَقُصُّوْنَ عَلَيْكُمْ اٰيٰتِيْ وَيُنْذِرُوْنَكُمْ لِقَاۗءَ يَوْمِكُمْ

جہڑا تم ناں میریں آیت پڑھ پڑھ غے سناویں ویں تھا تے تمنّاں تھاری اج غی اس پیشی تیں ڈرانویں ویں

هٰذَا ۭ قَالُوْا شَهِدْنَا عَلٰٓي اَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ

تھا؛ ویہہ کیہنہ غا: (بلاشبہ) ہم نے اپنٛے خلاف آپے ہی گواہی دے دتی ہے؛ تے یہ دنیا غی زندگی نے تہُو کھاماں

الدُّنْيَا وَشَهِدُوْا عَلٰٓي اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوْا كٰفِرِيْنَ ۝

سٹّیا وا تھا تے (ہُنٛ) آپے اپنٛے خلاف گواہی دیدتی ہے جے ویہہ کفر کریں ویں تھا (۱۱۶)

ذٰلِكَ اَنْ لَّمْ يَكُنْ رَّبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰي بِظُلْمٍ

یوہ اس گلوں کیو نجے (اے نبیؐ) تھارو رب بستیاں ناں ان غا ظلم وراس حال ماں ہلاک نیہنہ کرتو کہ

وَّاَهْلُهَا غٰفِلُوْنَ ۝ وَلِكُلٍّ دَرَجٰتٌ مِّمَّا عَمِلُوْا ۭ

اُت غا رہنٛ آلاٛ بے خبر ویں؛ تے ہر ایکنٛ واسطے اس غا عملاں غا لحاظ نالٛ درجا ہیں

(۱۱۳) یعنی جنھاں نے اسلام قبول کیو، فرمانبرداری تے سلامتی غو رستو نوڑیو بس انھاں ہی خوش قسمت لوکاں واسطے ان غا رب کولے سلامتی غو گھر یعنی جنت ہے جت ہر اک پریشانی تیں سلامتی وہے غی، تے کیوں نہ وہے! انھاں نے تے اپنّاں نیک عملاں غے مھاوے جہڑا ویہہ کر رہیا ہیں اللہ تعالیٰ نالٛ دوستی لائی ہے۔ تے جس غی دوستی اللہ تعالیٰ نالٛ وہے اس ناں فر پرواہ وی کا نہ غی!۔

(۱۱۴) اپر ایمان آلاٛں غی گل چلے کرے تھی ہُنٛ بے ایماناں نافرماناں غو قیامت غو حال بیان ہور ہیو ہے۔ جے ذری اس تہاڑا غو وی خیال کرو! جد یہ سارا مجرم نافرمان خدا غی بارگاہ ماں کٹھا کیا جیں غا، اس تہاڑے اللہ تعالیٰ جنّاں ناں یعنی شیطاناں ناں فرماوے غو کہ تم نے وی واقعہ ہی انساناں بچوں بڑی جمّت اپنّاں گہاواماں کرلی تھی، کتناں ہی لوک تم نے گمراہ کر غے اپنّاں مرید بنّا لیا تھا، واقعہ ہی تم نے انساناں ناں گمراہ کرن ماں کائے کسر نیہنہ چھوڑی! اس ویلے شیطاناں غا مرید مشرک تے کافر، نافرمان لوک بڑا دُکھ تے مچ افسوس نالٛ عرض کریں غا خدایا! واقعہ ہی ہم دنیا ماں ایکنٛ دوجا کولوں خوب فائدو چکتا رہیا، شیطاناں نے تے ہم ناں بدی غا ویہہ کم دسیا جن ماں ہم ناں خوب لطف آتو رہیو اور ہم خوش ہوتا رہیا جد کہ شیطان وی خوش رہیا جے مھاری محنت دندے لگ رہئی ہے، فر یوہ سلسلو مھاری عمر غا مقرر کیا وا وقت توڑی چلتو رہیو، ات توڑی کہ ہم ناں موت آگئی۔ اللہ تعالیٰ فرماوے غو جاؤ! ہُنٛ سدا تھارو گھر جہنم ماں ہے جچر توڑی خدا نہ چاہوے تم اتوں نکل نیہنہ سکسیں اور کافراں مشرکاں ناں وہ اتوں اپنّاں قانون غے مطابق کدے کڈھنوں چاہ سے ہی نیہنہ لہذا ویہہ ہمیشاں ہمیش اُتے پیا ریہنہ غا۔ ہاں! جس غا دل ماں ایمان وہے غو وہ اپنی سزا پہگت غے ضرور نکل آوے غو۔ آیت غا آخر ماں اللہ غی صفت حکیم علیم بیان کر غے یوہ احساس دوایو جے یوہ وی یاد رکھو جے وہ جو کجھ کرے اپنّا کامل علم تے کامل حکمت غے مطابق ہی کرے۔

(۱۱۵) اس آیت غی تفسیر دو طرح بیان ہوئی ہے اک یاہ جے جس را شیطان تے اس غا مرید جہنم ماں گہٹھا کر دتا جیں غا اسے را سارا مشرک وی اپنّاں اپنّاں گناہاں غا حساب نالٛ نیڑے نیڑے کر دتا جیں غا؛ جہڑو جتنوں بڑو نافرمان وہے غو وہ اپنّاں درجہ غا نافرماناں غے نالٛ سزا پُھگتے غو۔ تے دوجی تفسیر یاہ کہ عربی ماں نُوَلِّی غو مطلب نیڑے نیڑے کر دینٛ تیں علاوہ مسلط کر دیٹوں وی آوے اس لحاظ نالٛ مطلب یوہ ہووو جے خدا ہر اک ظالم غے اپر اک دوجو بڑو ظالم مسلط کر چھوڑے، ایکنٛ ظالم ناں دوجو ظالم سزا دئے فر دوجاناں تیجو فر تیجا ور چوتھو مسلط ہوجے وھلم جرا (تفسیرِ کبیر)

(۱۱۶) یعنی انساناں تے جناں دواں مخلوقاں نا اللہ تعالیٰ قیامت غے تہاڑے یوہ سوال مجموعی طور ور کرے غو۔ جے کیوں! تھارے کولے اللہ تعالیٰ غا چلاّیا وا رسول نیہنہ آیا تھا؟ جنھاں نے تم ناں اللہ غیں آیت پڑھ پڑھ غے سنائیں اور تمنّاں قیامت غا اس تہاڑا تیں خبردار کیو جے تم نے اک تہاڑے اپنی زندگی غو لیکھو دینٛ خدا غی بارگاہ ماں حاضر ہونٛوں ہے۔ ویہہ دوئے یاہ گل من لیں غا نالٛ ہی نافرمان لوک یوہ اقرار وی کریں غا جے رسول وی آیا تھا ہم ناں گل وی سمجھ آگئی تھی ور ہم دنیا غی زندگی ماں تے دنیا غیں لذتاں ماں اس را مست ہووا تھا جے ہم نے کدے اس ور غور ہی نیہنہ کی۔ اس را ویہہ اپنّاں کفر ور آپ شہادتی تے اجکل غا محاورہ ماں ''اقراری مجرم،، ہو جیں غا - فر اساں مجرماں غی سزا تے ساراں ناں معلوم ہی ہے!؟ فائدو:- ات یاہ اک لمی بحث وی چلی ہے جے کیوں! جنّاں ماں وی کدے کوئے جن نبی بنٛ غے آیو ہے؟ جمہورِ امت تے اس عقیدہ ور ہے جے اصل رسول تے ہمیشاں حضرتِ آدمؑ غی اولاد

تے بنی نوع انسان بچوں ہی ہوتا رہیا ہیں ور انھاں غا نائب ''جن'' جناماں وی انھاں غی طرفوں تبلیغ غوکم کرتا رہیا ہیں تے آیت ماں لفظ ﴿ مِنْکُم ﴾ ''تھارے بچوں'' غو یوہ مطلب نیہنہ جے کنی کنی دواں بچوں رسول آتا رہیا ہیں، بلکہ مطلب بس اتھوں ہی ہے جے ''جھڑ ا تھارے ہی بچوں تھا'' یعنی تم دواں مخلوقاں تیں علاوہ کسے تیجی مخلوق فرشتاں وغیرہ بچوں نیہنہ تھا متا عالماں تے مفسراں بلکہ جمہورِ امت غو یوہ ہی عقیدو ہے ور کجھ اک بزرگ یاہ وی کیہنہ جے دواں مخلوقاں ماں کنی کنی رسول مراد ہیں ان بزرگاں ماں حضرتِ ضحاک تابعیؒ وی ہیں (ابن جریر) تے امام رازیؒ فرمانویں جے یوہ دعوو نیہنہ کیو جاسکتو جے امت غو اس گل ور اجماع ہو گیو ہے کہ رسول بس انساناں ماں ہی آیا ہیں کیونجے اس مسئلہ ماں کجھ اک بزرگاں غو اختلاف موجود ہے (تفسیر کبیر) لیکن اس گل ور ساری امت غو اتفاق ہے جے انساناں ماں جتناں وی رسول آیا؛

وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿۱۳۲﴾ وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ

تے یہ جو کجھ کر رہیا ہیں تھا رو رب اس تیں بے خبر نیہنہ (۱۱۷) تے تھا رو رب بڑو بے پرواہ

ذُو الرَّحْمَةِ ۚ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ

رحمت آلو ہے (۱۱۸) جیکدے وہ چاہوے تاں وہ تم ساراں ناں چک لئے، تے تھارا تیں بعد جس

مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ

ناں چاہوے اس ناں تھاری جگہ بسا چھوڑے، جس راتمناں اک دوجی قوم غی لہڑی تیں

قَوْمٍ آخَرِينَ ﴿۱۳۳﴾ إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ ۖ وَمَا أَنْتُمْ

پیدا کیّو ہے؛ جس چیز غو تھارے نالٓ وعدو کیّو گیو ہے واہ بلا شبہ ہونٓ آلی ہے تے تم اللہ تعالیٰ ناں

بِمُعْجِزِينَ ﴿۱۳۴﴾ قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ

عاجز نیہنہ کر سکتا (۱۱۹) (اے نبیؐ) تم فرما دیو: او میری قوم غیو لوکو! تم اپنٓی جگہ عمل کرتا رہو

إِنِّي عَامِلٌ ۖ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ

ہوں وی اپنٓی جگہ عمل کروں لگوں فر تمناں تاولاں ہی پتو لگ جئے غو جے چھیکڑ نتیجو کس واسطے

عَاقِبَةُ الدَّارِ ۗ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿۱۳۵﴾ وَجَعَلُوا

بہتر رہ غو؛ یقین کرو! ظالم کدے کامیاب نیہنہ ہوسیں (۱۲۰) تے اللہ نے جہڑیں

لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا

فصل اور مالٓ چوکھر پیدا کیّو ہے اس بچوں انھاں نے اللہ تعالیٰ جگو اک حصو مقرر کر لیو ہے فر اپنٓاں

هَٰذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَٰذَا لِشُرَكَائِنَا ۖ فَمَا كَانَ

خیال نالٓ یوں کیہنہ جے یوہ حصو تے اللہ تعالیٰ غو ہے تے یوہ مھارا بنٓایا وا شریکاں غو ہے؛ فر جہڑ وا انھاں غا

لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ ۖ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ

بنٓایا وا شریکاں غو وہے وہ تے اللہ تعالیٰ توڑی نیہنہ پج سکتو؛ ور جہڑو اللہ تعالیٰ غو وہے وہ

يَصِلُ إِلَىٰ شُرَكَائِهِمْ ۗ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿۱۳۶﴾ وَكَذَٰلِكَ

انھاں غا بنٓایا وا شریکاں توڑی پج جئے؛ کتنوں پھیڑ و فیصلو ہے جہڑو یہ کریں (۱۲۱) تے اسے را

ویہہ انسان ہی تھا تے سارا حضرتِ آدمؑ غی اولاد بچوں ہی تھا کسے دوجی مخلوق غو شخص کدے انساناں غی رہنمائی واسطے رسول بن غے نیہنہ آیو، تے آوی کس را سکے! جدکہ انسان ہی اشرف المخلوقات ہے۔!

(۱۱۷) پیغمبر چلانٓ غو مقصد بیان کیو جا رہیو ہے جے اللہ تعالیٰ لوکاں ناں ان غا گناہاں غی وجہ تیں اس را نیہنہ ہلاک کرتو جے ویہہ دین غا بارہ ماں بالکل ہی غفلت ماں ویں، انھاں ناں خدا غا دین غی کجھ خبر ہی نہ وہے بلکہ اللہ تعالیٰ پہلاں لوکاں ناں جنت دوزخ تیں اور فرمانبرداری تے نافرمانی غا نتیجہ تیں اگاہ کرن واسطے اپنٓاں پیغمبر چلاوے جہڑا انساناں تے جناں دواں ناں کھول کھول غے خدا غو دین سمجھانویں، نیکی بدی غو نتیجو دسیں اس تیں بعد جہڑو جس را غا عمل کرے اللہ تعالیٰ اس ناں اسی ہی جزا دیئے ہر ایکنٓ ناں اپنٓاں عملاں غا نمیڑ اور اپنٓاں اپنٓاں درجہ لبھ جیں کیونجے اللہ تعالیٰ اپنٓاں بنداں غا عملاں تیں بے خبر تے ہے ہی نیہنہ۔

(۱۱۸) ان دو صفتاں غا ات بیان کرن ماں اس پاسے اشارو ہو سکے جے بنداں غی ہدایت واسطے اپنٓاں پیغمبر ٹورن غو یوہ مطلب نیہنہ جے اللہ تعالیٰ ناں بنداں غی عبادت غی لوڑ ہے جس را کہ مشرک قوماں غا اپنٓاں دیوی دیوتاں غا بارہ ماں ہمیشاں اسا خیال رہیا ہیں۔ اللہ تعالیٰ تے بے نیاز ہے اس ناں کسے غی عبادت غی کجھ لوڑ نیہنہ، نہ ہی عبادت سنگ اس غی شان اچی وہے؛ تے نہ اس غی نافرمانی نالٓ اس غو کجھ نقصان وہے۔ رسولاں غا چلانٓ ماں تے صرف انسان غو فائدو ہے تانجے وہ خدا غی فرمانبرداری غا کم سکھ غے ان ور عمل کرے تے اپنٓاں آپ ناں جہنم تیں بچا سکے، اور خدا پیغمبر پہج غے اپنٓاں بنداں ور اس گلوں فضل کرے کیونجے وہ ہے ہی بڑی رحمت آلو تے بچ مہربان!

(۱۱۹) یعنی وہ اپنٓاں دین غی خدمت واسطے تے اپنٓی عبادت واسطے کسے غو محتاج نیہنہ! کوئے اس مان ماں نہ رہ جے میرے بغیر خدا غا دین غو کم چل سے ہی نیہنہ، تے نہ نافرمان یاہ سوچیں جے مھاری کدے پغڑ ہی نیہنہ ہوسیں وہ جد چاہوے موجودہ ساراں لوکاں ناں ختم کر غے ات دوجا ہی لوک پیدا کر دیئے، جہڑا اس غی عبادت کریں تے اس غا دین غو کم کریں، اس واسطے اس ماں کجھ اوکھت ہو وی کس را سکے! کیوں جہڑا لوک اج موجود ہیں ویہہ یاہ نیہنہ سوچتا جے مھارے تیں پہلاں جہڑا لوک تھا اج ویہہ کت ہیں؟! اور نافرمان واسطے اس غی جہڑی ڈھلّ ہے اس غو مطلب وی ہمیشاں غی آزادی نیہنہ! اوڑک تے ہر ایکنٓ نے اپنٓاں اپنٓاں لیکھا واسطے اس غی بارگاہ ماں حاضر ہونٓوں ہی ہے جتوں کوئے کدے نس پہج غے جان نیہنہ بچا سکتو۔

(۱۲۰) جن لوکاں نے سب کجھ سننٓ سمجھنٓ غے باوجود نہ منٓن غی قسم ہی کر لی تھی انھاں واسطے اعلان کروایو جا رہیو ہے کہ جے کدے تم نیہنہ باز آتا، تاں تھاری مرضی! جس رستہ ور تم چلنوں چاہویں چلتا رُہو! تے اپنٓاں اپنٓاں انداز ور عمل کرتا جاؤ! فر دیکھو! نتیجو کس غا حق ماں نغلے! ور اک گل چنگی طرح یاد رکھیو ''ظالم کدے کامیاب نیہنہ ہوسیں'' قاضی بیضاویؒ فرماویں اس انداز نالٓ کلام کرن ماں نافرماناں واسطے سخت تہمکی تے درڑ ہے (بیضاوی شریف)

(۱۲۱) عرب غا مشرک حالانکہ اللہ تعالیٰ غی ذات ناں منیں تھا سگوں یاہ گل وی منیں تھا جے یاہ زمین اسمان تے ان ماں رہنٓ آلیں یہ ساریں چیز اللہ تعالیٰ ہی نے پیدا کیں ہیں اور ہم ناں مالٓ دولت تے اولاد وی اللہ تعالیٰ ہی عطا فرماوے ور اس سب کئیں غے باوجود شیطان نے انھاں غو یوہ ذہنٓ بنٓا چھوڑیو تھو جے اللہ تعالیٰ غیں یہ ساریں مہربانیں مھارے اپر مھارا دیوی دیوتاں، فرشتاں، جناں تے کجھ

زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ

انھاں غا بنّا یا وا شریکاں نے کتناں ہی مشرکاں غی نظر ماں اولاد ناں قتل کرنوں چنگو کم بنّا

شُرَكَاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ

تہر یو ہے تانجے ویہہ اِنھاں ناں برباد کریں تے تانجے اِنھاں ناں ان غا دین غا بارہ ماں پلیکھا ماں سٹ چھوڑیں؛ تے جے

شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ۝ وَقَالُوا

اللہ چاہتو تاں ویہہ یوہ کم نہ کر سکتا بس تم انھاں ناں وی تے انھاں غی چُھوٹھی گلاں ناں وی چھوڑ دیو جہڑ یں یہ بنّا ویں (۱۲۲)

هَٰذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَّا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَن

تے کیہنہ جے یہ (فلاناں) چوکھر تے یاہ (فلانی) فصل جائز نیہنہ؛ اس ناں بس وہ ہی کھا سکے جس ناں ہم اپنّاں

نَّشَاءُ بِزَعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَّا

خیال غے مطابق کھوالنوں چاہواں؛ تے کجھ چوکھر اسا ہیں جنھاں غی کنڈ حرام ہے تے کجھ چوکھر ویہہ ہیں جنھاں ور یہ

يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ ۚ سَيَجْزِيهِم

اللہ تعالیٰ غو ناں نیہنہ لیتا (یوہ سب کجھ) اللہ تعالیٰ ور بہتان لا لا غے کریں؛ بس تاولاں ہی انھاں ناں ان غا

بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ۝ وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ

بہتان غی سزا دتی جئے غی (۱۲۳) تے (یاہ گل وی) کیہنہ: جے انھاں چوکھراں غا شکم ماں جہڑا

الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا

بچا ہیں یہ صرف مھاراں مڑداں واسطے ہیں تے یہ مھاریاں کالسریاں واسطے حرام ہیں

وَإِن يَكُن مَّيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ ۚ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ

تے جے وہ مڑدو وہے تاں ویہہ سارا اس ماں شریک ہوجیں؛ اللہ تاولاں ہی اُنھاں ناں اُن غی بنّائی وی گلاں غی سزا دئے غو

إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ۝ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ

بیشک وہ بڑی حکمت آلو، جانن آلو ہے (۱۲۴) ویہہ لوک یقیناً گھاٹا ماں رہیا جنھاں نے اپنی اولاد بیوقوفی ناں

سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى

ناسمجھی ماں قتل کر چھوڑی، تے اللہ نے انھاں ناں جہڑو رزق دتو تھو انھاں نے وہ اللہ ور بہتان لا غے حرام

منزل ۲

دو جاں بزرگاں غی وجہ تیں ہورہئی ہیں اسے گلوں انھاں نے اپنّاں مال چوکھر تے فصل ماں دو "کوٹا" رکھیا وا تھا، اک خدا تعالیٰ غو تھو اور دو جو ان ہستیاں غو جنھاں ناں انھاں نے اپنّاں خیال ناں خدا غو شریک سمجھیو وو تھو؛ فر جہڑو حصو خدا غا ناں ور کنڈیں تھا وہ یتیماں، مسکیناں، مسافراں تے دو جاں محتاجاں ناں دیں تھا۔ اور جہڑو حصو غیر اللہ غا ناں ور کنڈیو جئے تھو وہ استاناں غا مجاوراں، مندر غا پجاریاں تے مذہبی لیڈراں، تے مذہبی کھڑ پینچا غی خدمت ماں پیش کر دتو جے تھو وران مذہبی لیڈراں تے مجاوراں اور پجاریاں غو عام لوکاں ور اسو رعب تے دبا تھو کہ جے کدے خدا آلا حصہ ماں کُجھ گھاٹو باھد وہو جے تھو تاں اس ناں یہ کائے بڑی گل نیہنہ سمجھیں تھا ور غیر اللہ آلا اس حصہ ماں کمی پیشی ہونٔ ور انھاں ناں کمنٔی لگ جے تھی کہ ہُنٔ تے بیڑ وہی غرق ہو جے غو۔ بلکہ جد کدے خدا آلا حصہ بچوں کجھ دو جا غیر اللہ آلا حصہ ماں رل جے تھو یا اُواں غی چنگی چیز اِیاں پے جے تھی اس ناں فر واپس نیہنہ کریں تھا تے اس ور "تبصرو" یوں کریں ویں کہ خدا تے غنی ہے اس ناں کہ لوڑ ہے ور جد کدے غیر اللہ غی کائے چیز دوجے پاسے چلی جے تھی اس ور تے انھاں غا ڈر ناں لو اندرا کھلا ہو جیں تھا تے اس چیز ناں فٹ غیر اللہ آلا حصہ ماں واپس کر دتو جے تھو، آیت پاک ماں ان غی اسے جہالت غو بیان ہے۔ کہ جد سب کجھ دینٔ آلی ذات اللہ غی ہے فر اس ماں غیر اللہ غی یاہ بنڈ کسی! تے فر بنڈ ماں وی یاہ جہالت!؟ (ابن کثیر، ابن ابی حاتم، تفسیر احمدی)

(۱۲۲) عرب غا لوک کئیں طرح غاں عقیداں ور اولاد ناں قتل کریں ویں تھا بچیاں ناں سوہرا، سالا بنن غا مہنّاں تیں بچنٔ واسطے تے بچاں بچیاں دواں ناں خرچا غا ڈر ور وی! تے ہندوستانی مشرکاں ہاروں دیوی دیوتاں ور چڑہان واسطے وی اولاد ناں قتل کریں تھا اور کمال غی گل یاہ تھی کہ اس ناں اپنّاں بزرگ حضرتِ ابراہیمؑ غی تعلیم بیان کریں تھا، کیونجے ان غا مذہبی لیڈر اپنّاں مفاد پچھے انھاں ناں یاہ ہی پٹی پڑھانویں تھا، آیت پاک ماں اولاد غا قتل غی یاہ تیجی ہی وجہ سہئی وہے خاص طور ناں ان بزرگاں غا قول ور جہڑا فرمانویں جے ات ﴿شُرَكَاؤُهُمْ﴾ تیں مراد ان غا مذہبی مقدم تے مندراں غا پجاری ہیں؛ تفسیر قرطبی ماں ہوراں تفسیراں تیں علاوہ اک تفسیر یاہی بیان ہوئی ہے تے کجھ بزرگاں نے ﴿شُرَكَاؤُهُمْ﴾ شیطان ناں سمجھیو ہے کیونجے اصل گمراہی غو کلّو تے وہ ہی ہے۔

(۱۲۳) یوہ سب اسلام غی لؤ تیں پہلاں جہالت غا دور غی رتیاں، پاتاں تے بدعتاں غو بیان ہے تے یہ ترے قسم غی جہالت ہوئیں اسے تیں مفسر فرمانویں جے مشرکاں نے غیر اللہ غا ناں ور منت منیاں وا جانوراں غیں ترے قسم کی وی تھیں اک تے ویہہ جانور تھا جنھاں ناں خاص خاص ہی کجھ لوک کھا سکیں تھا یعنی مندراں غا پجاری مجاور تے مندراں غا دوجا خدمت گار! باقی لوکاں ناں تے ان جانوراں ناں ہتھ لانٔ غی وی اجازت نیہنہ تھی، کہ یہ "پھِٹّا" ہو جیں غا! دوجا منت نذر وغیرہ غا ویہہ چوکھر تھا کہ جن ور سواری کرنی حرام سمجھیں تھا۔ حج تے عمرہ غا سفر ماں وی ان ور کوئے سوار نیہنہ ہو سکے تھو، تے تیجی قسم غا کجھ اسا جانور تھا جنھاں ناں غیر اللہ غا ناں ور چھوڑ دیں تھا فر ویہہ اسے را پھرتا ریہنہ تھا انھاں ناں کسے کم ماں لیانٔوں تے انھاں تے انھاں تیں فائدو چکنٔوں حرام سمجھیں تھا، سگوں فر اسا جانور ور کدے اللہ غو ناں وی نیہنہ لیو جا سکے تھو۔ تے یہ ساری جہالت حضرتِ ابراہیمؑ غا دین غا ناں ور کریں تھا اور اس ناں خدا غو حکم سمجھیں تھا۔ یعنی اک تے یاہ جہالت اپروں خدا تعالیٰ ور تہمت! حضرت ابن عباسؓ فرمانویں جے عرب غا لوک اصل ماں تے حضرتِ ابراہیمؑ تے حضرتِ اسمٰعیلؑ غا دین ور تھا لیکن بدلتا سنواں غے ناں ناں شیطان نے اور ان غا مذہبی سرداراں نے انھاں ناں اٹھّوں گمراہ کیو کہ انھاں نے ابراہیمیؑ تعلیمات غو تے مھاندرو ہی بغاڑ چھوڑیو فر یہ ساریں جہالت حضرتِ ابراہیمؑ غا دین غے سر مڑن لگ گیا (ابن کثیر ملخصًا)۔ فائدو:- اس موقع ور مشہور حنفی بزرگ شیخ احمد المعروف ملا جیونؒ جہڑا عالمگیرؒ غا استاذ وی رہیا ہیں، انھاں نے بچ افسوس تے دُکھ ناں لکھیو ہے- دل کرے انھاں غی عبارت غو من وعن ترجموں نقل کر چھوڑوں! ویہہ فرمانویں: "شرک غی واہ رکہڑی رسم تے بدعت ہے جہڑی اج مسلماناں ماں خاص طور ور کالسریاں ماں مشہور نیہنہ ہے؛ صدقہ خیرات غا کتنا پلّے تیں کڈیا وا طریقہ ہیں جن ماں ویہہ مشرکاں ہاروں ڈریں کہ کدے ان ماں کائے غلطی لگ گئی تاں بالٔ بچا مر جیں

غا، مالؔ دولت   برباد ہوجے غو حالانکہ ان غا حرام ہونؔ واسطے اس توں علاوہ ہور کہڑی دلیل غی لوڑ تھی کہ اللہ نے انھاں ناں کافراں غیں مندیں رسم بیان کیو ہے (تفسیر احمدی ص، ۲۵۹)۔
(۱۲۴) مشرکاں غی اک ہور جہالت آلی رسم سُنوں! اُنھاں نے غیر اللہ غی نذر نیاز غاں کجھ چوکھراں واسطے یوہ عقیدو بنایو وو تھو جے انھاں غو دُدھ تے شکم غو بچو جے کدے زندو پیدا ہو جے تاں وہ صرف مھاراں مڑداں واسطے حلال ہے کالسریں نہ اسا جانوراں غو دُدھ پی سکیں تے نہ اس غا شکم تیں زندہ پیدا ہونؔ آلا بچہ غو ماس کھا سکیں، تے جے کدے وہ بچو موو وو پیدا وہے تاں سارا اس ماں شریک ہو سکیں، اور اس جہالت ناں وی حضرتِ ابراہیمؑ غا دین سنگ مڑھ غے اللہ غو حکم سمجھیں تھا کیونجے ان غا مذہبی رہنماواں نے اپنوں دوزخ پہرن واسطے یا ہی پٹی پڑھائی تھی۔ فرمایو: بس ہُنؔ نیڑے ہی انھاں ناں یہ چھوٹھیں روایت بنان غی سزا مل جے غی وہ اپنی حکمت غے مطابق ہر اک مجرم ناں ٹھیک ٹھیک سزا دیئے غو کیونجے اس تیں کوئے پہلّو وو تے ہے ہی نیہنہ ﴿اِنَّهٗ حَكِيْمٌ عَلِيْمٌ﴾ "بلاشبہ وہ بڑی حکمت آلو، جانن آلو ہے"۔
(۱۲۵) یاہ گل ساراں عرباں ناں سنائی جا رہئی ہے جے اولاد ناں قتل غا تے خدا غی دِتی وی روزی ناں حرام کرن غا یہ رواج، یہ رسم، یہ بدعت تے یہ پات جس نے وی پٹیں ویں، ویہہ تھارا باپ دادا ویں یا مذہبی کھڑ ملا ویں، یا قومی مقدم ویں بہر حال ویہہ تھا سارا ہی جاہل، بے وقوف تے ایانؔ انھاں بچوں کسے کولے وی نہ کوئے علمی دلیل تھی نہ عقلی! نہ انھاں نے یہ گل حضرتِ ابراہیمؑ تے حضرتِ اسماعیلؑ کولوں سنیں تھیں بلکہ حقیقت تے یاہ ہے کہ یہ جاہل اپنوں دوزخ پہرن واسطے پلے تیں بنا بنا غے یہ کوڑ تے تُہمت خدا تعالیٰ ور لانویں جے خدا نے یوہ حکم دتو ہے۔ حالانکہ خدا تعالیٰ نے نہ ان بچوں کسے کم غو حکم دتو تے نہ وہ ان کماں تیں راضی ہے۔ اسا لوک کجھ وی تھا ور تھا یقیناً گمراہ، ان بچوں اک وی ہدایت ور نیہنہ، انھاں نے اپنی وی دنیا آخرت برباد کی تے اپناں ماتحتاں غی وی! اسے آیت واسطے حضرتِ ابنِ عباسؓ فرمانویں ویں تھا کہ جے کدے تم عرب غی جہالت تکنی چاہویں تاں سورتِ انعام غی فلانی آیت پڑھ لیو (ابن کثیر)
(۱۲۶) یعنی زمین تیں جمنؔ آلیں یہ ساریں چیز اللہ تعالیٰ نے ہی پیدا کی ہیں ویہہ چھپراں، ٹپاں ور چڑھنؔ آلیں داخ تے دوجیں بیل ویں یا زمین تیں اچا ہونؔ آلا کھجوراں، اناراں وغیرہ غا باغ ویں یا زمین غے اپر ہی رہنؔ آلیں خربوزہ، تربوزہ وغیرہ غیں بیل ویں، یا بڈماں ہونؔ آلی فصل وہے یہ ساریں چیز اللہ تعالیٰ ہی نے اپنان بنداں ناں عطا فرمائیں ہیں ان ماں کسے غیر اللہ، کسے دیوی دیوتا غی قطعاً شرکت نیہنہ، فر اللہ غا حکم تیں بجن پلے تیں رسم رواج تے ریت بدعت کڈ غے انھاں ناں کیوں حرام بنا ویں تے اللہ غا بنداں ناں انھاں تیں محروم کیوں کریں! بس خوشی نالؔ ان حلال چیزاں ناں کھاؤ، پیو! ور دو گل یاد رکھو اک تے فصلاں ناں توڑن یا کپنؔ ور   اللہ غو حق ادا کرو، دو جے حرام حلال سمجھنؔ ماں حدوں نہ بدھو تے نالے کھانؔ پینؔ ماں فضول خرچی نہ کرو! کیونجے حدوں ٹپنؔ آلا تے فضول خرچی کرن آلا ناں اللہ تعالیٰ پسند ہی نیہنہ فرماتو، کما في تفسیرہ قولان ۔"اللہ غو حق ادا کرو" اس تیں متا مفسر حضرات نے تے یوہی سمجھیو ہے جے اللہ غا ناں ور یتیماں، مسکیناں تے محتاجاں ناں کجھ نفلی صدقو خیرات دیو! ور کجھ علماء نے واہ زکوٰۃ مراد لی ہے جہڑی فصل ور فرض وہے یعنی جے صرف اسمانی پانی ور فصل تیار ہوتی وہے   تاں عشر (دسوں حصو) خیرات کرنوں تے جے کدے نہر یا کھوء وغیرہ غو پانی لا غے فصل تیار کی جاتی وہے تاں بیموں حصو خیرات کرنوں!۔
(۱۲۷) یعنی ہر قسم غو مالؔ وی اللہ تعالیٰ ہی نے دتو ہے اس ماں وی کسے غیر اللہ غی شرکت نیہنہ۔ ویہہ پہار چانؔ آلا چوکھر ویں جس را اونٹھ، اوٹھنی، یا نکا قد غا زمین غے نالؔ لگا وا ویں جس را پہیڈ پہاروں۔ اللہ غی ان ساری نعمتاں تیں فائدو چکو، سواری کرو، دودھ پیو، ماس کھاؤ تے اپناں دشمن شیطان غا کڈیا وا عقیداں ور ان ناں حرام سمجھ غے خدا غی نعمتاں تیں محروم نہ ہو یعنی حلال ناں حرام سمجھنوں یا حرام ناں حلال سمجھ لینوں یہ سارا شیطانی کم تے شیطانی منصوبہ ہیں لہذا "تم شیطان غا گھر اور نہ ٹرو!"۔

اللهِ قَدْ ضَلُّوْا وَمَا كَانُوْا مُهْتَدِيْنَ ﴿١٤٠﴾ وَهُوَ الَّذِيْٓ
کرلیو، ویہہ یقیناً گمراہ ہوگیا تے ویہہ سدا رستہ ور بالکل نیہنہ (۱۲۵) تے وہ وہی ہے جس نے
اَنْشَاَ جَنّٰتٍ مَّعْرُوْشٰتٍ وَّغَيْرَ مَعْرُوْشٰتٍ وَّالنَّخْلَ
باغ پیدا کیا جہڑا (ٹپاں ور) چاھڑیا جیں تے ویہہ جہڑا نیہنہ چاھڑیا جاتا تے کھجور
وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا اُكُلُهٗ وَالزَّيْتُوْنَ وَالرُّمَّانَ
اور فصل جس غی کھانؔ غی چیز طرح طرح غی ویں، تے زیتون اور انار جہڑا آپس ماں رلتا ملتا
مُتَشَابِهًا وَّغَيْرَ مُتَشَابِهٍ ۭ كُلُوْا مِنْ ثَمَرِهٖٓ اِذَآ اَثْمَرَ
ویں؛ تے ویہہ وی جہڑا آپس ماں رلتا ملتا نیہنہ ہوتا؛ جسویلے یہ چیز پھلیں انھاں غا میوا کھاؤ
وَاٰتُوْا حَقَّهٗ يَوْمَ حَصَادِهٖ ڮ وَلَا تُسْرِفُوْا ۭ اِنَّهٗ لَا يُحِبُّ
تے فصل کپنؔ آلے تھاڑے اس غو حق ادا کرو! تے حدوں نہ بدھو! بلاشبہ حدوں بدھن آلاں ناں وہ پسند
الْمُسْرِفِيْنَ ﴿١٤١﴾ وَمِنَ الْاَنْعَامِ حَمُوْلَةً وَّفَرْشًا ۭ كُلُوْا
نیہنہ کرتو (۱۲۶) تے چوکھراں ماں پہار چانؔ آلا وی پیدا کیّا اور زمین غے نالؔ لگ غے چلن آلا وی! کھاؤ!
مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعُوْا خُطُوٰتِ الشَّيْطٰنِ ۭ اِنَّهٗ
ان چیزاں بچوں جہڑیں اللہ نے تمناں دتی ہیں؛ تے شیطان غا کھر اور نہ ٹرو   وہ تے
لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِيْنٌ ﴿١٤٢﴾ ثَمٰنِيَةَ اَزْوَاجٍ ۚ مِنَ الضَّاْنِ
تھارو باندے باچھڑ دشمنؔ ہے (۱۲۷) (اللہ نے) اٹھ جوڑا پیدا کیّا ہیں؛ پہیڈ غی قسم بچوں
اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ ۭ قُلْ ءٰۗالذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ
دو، تے بکری غی قسم بچوں دو، تم پچھو کیوں! اللہ نے دو نر حرام کیّا ہیں
اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ
یا دو مادہ حرام کی ہیں! یا وہ بچو جہڑو دواں ماداں غا شکم
الْاُنْثَيَيْنِ ۭ نَبِّـــُٔـوْنِيْ بِعِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿١٤٣﴾
ماں وہے مناں علمی دلیل نالؔ دسو! جیکر تم سچا ہیں (۱۲۸)

وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ ۗ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ

تے (اسے را) اونٹھ غی قسم بچوں دو، تے گاں غی قسم بچوں دو، تم پچھو! کیوں! اللہ نے دونر حرام

حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ

کیا ہیں ؛ یا دو مادہ حرام کی ہیں ؟ یا وہ بچو جھڑو دواں ماداں غا شکم

الْأُنثَيَيْنِ ۖ أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَٰذَا ۚ

ماں وہے ؛ کیوں ! تم اس ویلّے موجود تھا جسویلّے اللہ نے تمنّاں اس غو حکم دتو تھو

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِّيُضِلَّ النَّاسَ

فراس توں بڑو ظالم کونۡ وہے غو جھڑو اللہ تعالیٰ ور چھُوٹھو بہتان لاوے تانجے وہ لوکاں ناں بجن علم تیں

بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٤﴾ قُل

گمراہ کرے ؛ بیشک اللہ ظالم لوکاں ناں ہدایت نیہنہ دیتو (۱۲۹) (اے نبیؐ) تم فرمادیو:

لَّا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ

جھڑی وحی میرے ور کی جئے، اس ماں تے مناں اسی کائے چیز نیہنہ لبھتی جھڑی کسے کھانۡ آلاؔ ور حرام وہے جھڑو

إِلَّا أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ

اس ناں کھانوۡ چاہوے سوائے اس توں کہ کوئے موو و جانور وہے یا بغتی رت وہے، یا سور غو ماس وہے،

فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ

کیونجے یہ بالکل گندا ہیں یا گناہ غو ذریعو وہے کہ غیر اللہ غے ناں کیّو وو جانور وہے فر جھڑو پُھکھ ناںۡ نستو ہوجئے

غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤٥﴾ وَعَلَى

جد کہ وہ لذت غی تاھنگ نہ کرتو وہے تے نہ حدوں بدھتو وہے فر بیشک تھارو رب بخشن آلو مہربان ہے (۱۳۰) تے ہم نے

الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ ۖ وَمِنَ الْبَقَرِ

یہودیاں ور ہر اک سُم آلو جانور حرام کر چھوڑیو تھو تے گاں

وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ

اور بکری غی چربی ہم نے انھاں ور حرام کر چھوڑی تھی ؛ سوائے اس چربی غے جھڑی انھاں دواں غی

(۱۲۸) ات ماںۡ چوکھر غو ذکر ہے تے یہ چار جوڑا ماںۡ چوکھر ہیں جھڑا نر مادہ جوڑ غے اٹھ ہوجیں کیونجے عرب ماں بلکہ عام طور ور ساری دنیا ماں ہی ماںۡ چوکھر ماں یہ ہی اٹھ چوکھر آویں، پہیڈ تے بکری دد دد یعنی ہنڈو تے پہیڈ، بکرو تے بکری، دنبو دبنی وی پہیڈ ماں ہی شامل ہے عرب غا مشرک ان پہاروا‌ں بچوں کسے نر تے کسے مادہ ناں اور کسے کسے غا بچہ ناں اپناں رسم رواج غے مطابق حرام سمجھیں تھا جس غو ذکر پچھے گذر یو ہے۔ اللہ تعالیٰ نے انھاں غی جہالت ان ور واضح کرن واسطے فرمایو! الاّ دسو! ان بچوں خدانے کہڑو حرام کیو ہے؟ خدا غی کہڑی کتاب ماں لکھیو وو ہے! یا خدا غا کس نبی نے تمنّاں دسیو ہے؟ سوچو تے سہئی! جس غو نر حلال ہے اس غی مادہ کس راحرام ہوگئی! تے جے کدے مادہ حلال تھی فر نر کس راحرام ہوگیو! تے جے یہ دوئے حلال ویں فر ان تیں پیدا ہونۡ آلو بچوں کس راحرام ہو سکے؟ فر انھاں تیں مطالبو فرمایو کہ جے کدے تم سچا ہیں تاں کائے علمی دلیل پیش کرو! دسو خدا غی کہڑی کتاب ماں ہے یا خدا غا کس نبی نے انھاں غو حرام ہونُوں بیان کیوّ ہے! باپ دادا غیں روایت یا خیالی تے قیاسی گلاں ناںۡ کجھ نیہنہ بنتو، کائے علمی دلیل ہے، تاں پیش کرو! فر کے پیش کرتا سر پشلاں غو! انھاں کوئے تے تھیں ہی کجھ چُھوٹھی کہانئیں۔

(۱۲۹) دو جاں دو جوڑاں یعنی اونٹھ تے گاں غو ذکر ہے، یہ وی چار ہیں اونٹھ، اوٹھنّی، گاں، داند باقی رہئی بچاری مھاری مھیس ؛ تے واہ گاں غا ہی حکم ماں آوے ور عرب ماں گہٹ ہی وہے تھی شاید اسے گلوں اس غو ناں نیہنہ آیو۔ تے سوال فر وہ ہی کیو گیو ہے جے دسوان بچوں کہڑی چیز خدانے حرام کی ہے؟ اپلی آیت ماں تھو جے کائے علمی دلیل پیش کرو یعنی جے خدا غی کسے کتاب ماں ہے تاں واہ پیش کرو تے جے کدے کسے نبی غی صحیح حدیث ہے تاں واہ لیاؤ! ات دوجی گل فرمائی کہ جے کدے کائے علمی دلیل نیہنہ پیش کر سکتا کتاب وحدیث غی کائے دلیل تھارے کوئے نیہنہ ہے فر دسو کیوں! خدانے تمنّاں آپ کہیو تھو جے یہ یہ چیز حرام ہیں؟ تھارا بچوں کہڑو کہڑو اس ویلّے اُت موجود تھو؟ کونۡ اس غی گواہی دیئے غو؟ ظاہر ہے اس غو ویہہ کہ جواب دے سکیں تھا، انھاں کوئے تے باپ دادا غا قصہ کہانیاں تیں سوا کجھ تھو ہی نیہنہ! جھڑا او یہہ خدا غا دین ناںۡ مڑ چھوڑیں تھا۔ فرمایو: فر اس تیں بڑو ظالم کونۡ ہو سکے جھڑو ان چُھوٹھیں، پلے تیں بنّائی ویں روایتاں غو بُہتانۡ خدا تعالیٰ ور لاوے جے خدانے یوہ حکم دتو ہے رحمت عالم ﷺ فرمانویں: عرباں ماں سب تیں پہلاں چھوکھراں ناں بُتاں غا ناں ور چھوڑن تے انھاں ناں حرام سمجھنۡ غی بدعت عمر بن لحیٰ نے کڈی تھی میں (معراج آلی رات) اس ناں اس عذاب ماں تکیو جے وہ اپنی آنتڑی چھکے تھو، (بخاری، مسلم) حافظ عماد الدیں ابن کثیر فرمانویں اسے نے سب تیں پہلاں حضرتِ ابراہیمؑ غا دین ماں بدعت کڈیں تھیں (ابن کثیر)

(۱۳۰) یعنی اے نبی ﷺ تم ان مشرکاں ماں اعلان فرمادیو جے جن جانوراں ناں تم نے اپناں قیاس تے اندازہ ور باپ دادا غیں چُھوٹھیں روایتاں ور حرام سمجھیو وہے انھاں بچوں کوئے وی میری اس وحی ماں جھڑی اللہ غی طرفوں میرے اپر وہے حرام نیہنہ کیو گیو ہے جھڑو وی انھاں ناں کھانُوں چاہوے کھا سکے پہانویں مڑ دو ہے تے پہانویں کالسری! تھارا کولےۡ انھاں غا حرام ہونۡ غی کائے علمی دلیل نیہنہ ؛ جس را کہ مسیں اپر بیان ہویو فر یہ جانور کس راحرام ہوگیا؟! ہاں! جس ناں یا ہی دیکھنۡ غی شونق وہے کہ حرام کے کے ہے وہ سنۡ لئے کہ میرے اپر نازل ہونۡ آلی وحی غے مطابق یہ یہ چیز حرام ہیں ؛ مڑدار، بغتی رت، خنزیر تے غیر اللہ غا ناں غو چڑھاوو، جس ناں تم تبرک سمجھ غے بڑی شونق ناںۡ کھائیں، حالانکہ یہ سارا قطعًا حرام ہیں صرف اس آدمی ناں جان بچانۡ واسطے ذری اک کھانۡ غی اللہ نے اجازت دیدتی ہے جھڑو پُھکھ ناںۡ نستو ہوو و ہے تے اس کوئے اور کجھ وی کھانۡ واسطے نہ وہے، یاہ اجازت وی اللہ تعالیٰ نے اس گلوں دتی ہے کیونجے اللہ تعالیٰ غفور رحیم ہے وہ بندا غی مجبوریاں ناں جانئے تے اسی مجبوری غا گناہ ناں وہ معاف فرمادیئے اس غی ذات مُچ بخشن آلی، تے مچ ہی مہربان ہے۔

(۱۳۱) یعنی اصل ماں تے یہ ہی چیز حرام ہیں جہڑیں اپر بیان ہوئیں ور یہ کجھ اک چیز یہودیاں ور وقتی طور ور انھاں ناں ان غی شرارتاں غی سزا دینڑ واسطے حرام کر دتی گئی تھیں بنیادی طور ور حرام نیہنہ تھیں۔ یہودی کیہنہ ویں تھا جے یہ چیز حضرتِ یعقوبؑ نے اپنڑے اپر حرام کر لیں تھیں تاں ہی حرام چلی آویں، فرمایو؛ نیہنہ گل مھاری ہی سچی ہے یاہ تے یہودیاں ناں اپنی کھٹی غی سزا لبھی تھی، امام قرطبیؒ فرمانویں جے اس آیت تیں یوہ پتو وی لگو جے کدے کدے گناہاں غی وجہ تیں وی انسان خدا غی نعمتاں تیں محروم ہو جے (تفسیر قرطبی)

(۱۳۲) اللہ غا نبیاں ناں چھوٹھو کہنڑوں کوئے معمولی جرم نیہنہ فر رحمتِ عالم ﷺ غی تکذیب کرنی تے سِدّ وہی خدا غا قہر ناں بنگارنوں ہے فر اس غے باوجود وی اگر مجرماں ناں ٹہلّ لبھ رہئی ہے تے یاہ

ظُهُوْرُهُمَآ اَوِ الْحَوَايَآ اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ؕ ذٰلِكَ جَزَيْنٰهُمْ

کنڈ وریا انتڑیاں ور لگی وی وے ہے، یا جہڑی ہڈی ناں چمڑی وی وے ہے یاہ ہم نے انھاں ناں انھاں غی نافرمانی

بِبَغْيِهِمْ ۫ وَاِنَّا لَصٰدِقُوْنَ ﴿۱۴۶﴾ فَاِنْ كَذَّبُوْكَ فَقُلْ

ور سزا دتی تھی؛ تے یقیناً ہم ہی سچا ہاں (۱۳۱) تے (اے نبیؐ) جیکدے یہ تمناں چھوٹھا کیہنہ تاں تم فرمادیو:

رَّبُّكُمْ ذُوْ رَحْمَةٍ وَّاسِعَةٍ ۚ وَلَا يُرَدُّ بَاْسُهٗ عَنِ الْقَوْمِ

تھارو رب وسیع رحمت آلو ہے؛ تے اس غو عذاب مجرم لوکاں تیں ٹالیو

الْمُجْرِمِيْنَ ﴿۱۴۷﴾ سَيَقُوْلُ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا لَوْ شَآءَ اللّٰهُ

نیہنہ جا سکتو (۱۳۲) جہڑا لوک شرک کریں ہُنڑ ویہہ کیہنہ غا کہ جے اللہ تعالیٰ چاہتو

مَآ اَشْرَكْنَا وَلَآ اٰبَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ ؕ كَذٰلِكَ

تاں نہ ہم شرک کرتا تے نہ مھارا باپ دادا! تے نہ ہم کسے چیز ناں حرام کرتا؛ اسے را انھاں

كَذَّبَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوْا بَاْسَنَا ؕ قُلْ

لوکاں نے وی چھوٹھو کہیو تھو جہڑا انھاں تیں پہلاں تھا ات توڑی کہ انھاں نے مھارا عذاب غو مزو چکھ لیو؛ تم فرمادیو:

هَلْ عِنْدَكُمْ مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوْهُ لَنَا ؕ اِنْ تَتَّبِعُوْنَ اِلَّا

کیوں! تھارا کولے کائے علمی دلیل ہے؟ فر تے اس ناں باندے کرو! تم چھڑا اندازہ ور

الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُوْنَ ﴿۱۴۸﴾ قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ ۚ

چلیں تے تم چھڑا انھیر اماں ہی بٹا ماریں (۱۳۳) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: بس اللہ ہی غی دلیل دلاں ماں لہہ جانڑ آلی ہے

فَلَوْ شَآءَ لَهَدٰىكُمْ اَجْمَعِيْنَ ﴿۱۴۹﴾ قُلْ هَلُمَّ شُهَدَآءَكُمُ الَّذِيْنَ

تے جیکدے وہ چاہتو تاں تم ساراں ناں ہی ہدایت دے چھوڑتو (۱۳۴) تم فرمادیو: لیاؤ! اپنڑاں انھاں گواہاں ناں جہڑا

يَشْهَدُوْنَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ هٰذَا ۚ فَاِنْ شَهِدُوْا فَلَا تَشْهَدْ

یاہ گواہی دیں جے اللہ نے ان چیزاں ناں حرام کیو ہے، فر جیکدے ویہہ چھوٹھی ہی گواہی دینڑ لگ جیں تاں تم انھاں ناں

مَعَهُمْ ۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَآءَ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَالَّذِيْنَ

گواہی نہ دیو؛ تے نہ انھاں لوکاں غی مرضی ور چلو جنھاں نے مھاری آیتاں ناں چھوٹھیں کہیو، تے جہڑا

بس اسے گلوں ہے کیونجے وہ ''وسیع رحمت آلو ہے'' وہ ہر ایکنڑ ناں سوچنڑ سمجھنڑ غو موقعو دیئے؛ ور اس غی ٹہل غو مطلب آزادی سمجھنڑوں وی مجرماں غو ہی کم ہے ور نہ جس ویلے اس غو عذاب اس غا مقرر کیا وا وقت غے مطابق مجرماں ور آجے فر دنیا جہان ماں اس ناں کوئے ٹالنڑ آلو نیہنہ ہو تو تے اس غا مجرم ناں پناہ وی کونڑ دے سکے!۔

(۱۳۳) یوہ جاہلاں غو وہ ٹپلو تے پلیکھو ہے جہڑو ویہہ اپنڑاں آپ ناں وی لاتا رہیا ہیں تے دوجاں سداں ساداں لوکاں ناں وی اس جاہل پونا ماں پھسا تا ریہنہ تھا بلکہ کتنڑا لوک تے اج چودہ سو سال بعد وی یوہی اعتراض پیش کریں، جے مھارو شرک کرنڑوں تے حرام ناں حلال یا حلال ناں حرام سمجھنڑوں یوہ سب کجھ اللہ غی قدرت اور اس غی مشیت غے تحت ہے؛ جے وہ چاہوے تاں وہ اپنڑی قدرت ناں مھارا دل اسا بنڑا سکے کہ ان ماں شرک کفر تے خدا غی نافرمانی غی کائے گل آوے ہی نہ! لہذا جد وہ قدرت غے باوجود ہم ناں شرک تیں زبردستی نیہنہ روکتو اس غو مطلب ہی یوہ ہے جے وہ شرک تیں راضی ہے نعوذ باللہ! حالانکہ اپلّاتی جئی سوچ رکھنڑ آلو وی جد اخلاص ناں سوچے تاں وہ یاہ گل سمجھ سکے جے اللہ غی رضا ہور چیز ہے تے اس غی قدرت، مشیت ہور چیز ہے۔ اس نے انسان ناں طاقت تے نیکی بدی دواں غی دتی ہے ور ناں ہی یاہ گل وی تے دسی ہے جے میری رضا چھڑی نیکی ماں ہے! اللہ تعالیٰ نے فرمایو! انھاں غو اعتراض کوئے نووں نیہنہ تے نہ ہی یاہ کائے نویں شاہ کار تحقیق ہے! انھاں تیں پہلا مشرک وی یوہی اعتراض کرتا رہیا ہیں، تے اسے را لوکاں ناں پلیکھو تے ٹپلّو لاتا رہیا ہیں؛ ور دسو! جے کدے شرک خدا غی رضا غو کم ہے فر پہلاں مشرکاں ناں آخرت تیں پہلاں دنیا ماں وی سزا کیوں دتی جاتی رہئی ہے، انھاں ور عذاب کیوں نازل ہوتو رہیو ہے؟! حالانکہ سارو عرب جانڑے کہ قومِ ثمود، قومِ عاد تے دوجیں کتنیں قوم یا ہی شرک کرتاں کرتاں سخت عذاب ناں ہلاک ہوئیں ہیں! لہذا یاہ تے کائے دلیل نیہنہ! ہاں! جے کدے تھارے کونڑے کائے علمی دلیل ہے تاں رڑے مدان واہ پیش کرو! فر فرمایو؛ کجھ نیہنہ انھاں کونڑے نہ کسے اسمانی کتاب غی آیت ہے نہ کسے نبی غی حدیث ہے بس یہ اکھ میچ غے چھڑا اندازہ ور انھیر اں ماں بٹا ماریں تے انھاں ہی سُنڑی سُنڑائی کہانڑیاں ور اور اپنڑاں بنڑایا وا خیالاں ور چلیں۔ فائدو:- ان آیتاں ماں گھڑی گھڑی ''عِلمٍ''، یعنی علمی دلیل غی گل آئی ہے اس علم تیں کہڑو علم مراد ہے؟ سائنس، جغرافیا غو؟ یا تاریخ و تہذیب غو؟ تمام مفسراں غو اتفاق ہے جے قرآن حدیث ماں جت وی ''علم'' غی گل آئی ہے وہ وحی غو علم ہی ہے یعنی یا خدا غی کتاب غو یا نبی ﷺ غی حدیث غو علم باقی دنیا غا جتنا ہنر ہیں چھٹ گھڑی واسطے انھاں غو ناں وی ''علم'' رکھیں تے کوئے گل نیہنہ اور ضرورت غے مطابق انھاں غو سکھنڑو وی چنگی گل ہے بلکہ ضروری ہے؛ ور جہڑا لوک ان کسباں تے ہنراں واسطے قرآن حدیث ماں بیان ہویا وا علم غی فضیلت غا لیبالا تا ریہنہ ویہہ واقعہ ہی اپنڑی آخرت تیں بالکل بے خوف ہو گیا ہیں بلکہ اپنڑاں لیکھاں ناں تے بسار ہی بیٹھا ہیں۔ ور نہ جس غو خدا غی بارگاہ ماں حاضر ہونڑ ور ایمان وے ہے وہ اسی گل نیہنہ کر سکتو۔

(۱۳۴) یعنی اس بحث تیں ثابت ہو گیو جے پکی سچی دلیل اللہ تعالیٰ ہی غی ہے۔ باقی چھڑا خالی خیال تے اندازہ ہی ہیں دلیل کسے کونڑے کجھ نیہنہ، تے یاہ گل وی واضح ہو گئی کہ جے کدے اللہ تعالیٰ غی

ع ١٨ ٥

لَا يُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُوْنَ ﴿١٥٠﴾ قُلْ

آخرت ناں نیہنہ منّتا ، اور جھڑا دوجاں ناں اپنا رب غے برابر کریں (١٣٥) (اے نبیؐ) تم فرمادیو:

تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوْا بِهٖ شَيْـًٔا

آوَ! ہوں تمنّاں پڑھ غے سناوَں جھڑیں چیز تھارا رب نے تھارا اور حرام کی ہیں جے تم کسے وی چیز ناں اس ناںؔ شریک نہ کرو!

وَّبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا ۚ وَلَا تَقْتُلُوْٓا اَوْلَادَكُمْ مِّنْ اِمْلَاقٍ ۭ

تے ماں باپ ناںؔ چنگو سلوک کرو ! تے غریبی غا ڈر ماں اپݨی اولاد ناں قتل نہ کرو !

نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْ ۚ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ

تمنّاں وی ہم ہی روزی دیاں تے انھاں ناں وی ! تے بے حیائی غاں کماں غے نیڑے نہ جاوَ! پَہانویں ویہہ کھل مکھلا

مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ۚ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِيْ حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا

ویں تے پہانویں اولے اولے ویں ، تے کسے جان ناں --جس غو خون کرنوں اللہ نے حرام کیو وہے-قتل نہ کرو! سوائے

بِالْحَقِّ ۭ ذٰلِكُمْ وَصّٰىكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ ﴿١٥١﴾ وَلَا

(شرعی) حق غے یہ ہیں ویہہ گل جنھاں غو اللہ نے تاکیدی حکم دتو ہے تانجے تم سمجھیں (١٣٦) تے تم

تَقْرَبُوْا مَالَ الْيَتِيْمِ اِلَّا بِالَّتِيْ هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ

یتیم غا مالؔ غے نیڑے وی نہ لگو ور اس طریقہ ناںؔ جھڑو وچ بہتر ہے اچر توڑی جے وہ اپݨی جوانی ناں پُجّ

اَشُدَّهٗ ۚ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيْزَانَ بِالْقِسْطِ ۚ لَا نُكَلِّفُ

جئے ؛ تے منّ تولݨ ماں پورو پورو انصاف کرو! ہم کسے ور اس غی طاقت تیں بدھ غے ذمے واری

نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا ۚ وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوْا وَلَوْ كَانَ ذَا

نیہنہ رکھتا - تے جسویلے وی تم بولیں گل انصاف غی کرو ! پَہانویں وہ شخص رشتیدار ہی

قُرْبٰى ۚ وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوْا ۭ ذٰلِكُمْ وَصّٰىكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ

وہے؛ تے اللہ نالؔ کیّا وا وعدہ ناں پورو کرو یہ ہیں ویہہ گل جنھاں غو اللہ نے تمنّاں تاکیدی حکم دتو ہے تانجے تم

تَذَكَّرُوْنَ ﴿١٥٢﴾ وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِيْ مُسْتَقِيْمًا فَاتَّبِعُوْهُ ۚ

نصیحت حاصل کریں (١٣٧) تے یاہ گل جے یوہی میرو سِدو رستو ہے ؛ لہٰذا اسے ور چلو

مشیت ہوتی تاں وہ ساراں لوکاں ناں ہدایت ور جمع کر سکے تھو اس غی قدرت تے طاقت تیں یاہ گل بلاشبہ باہر نیہنہ تھی ، ور اسو اس گلوں نیہنہ کیو، کیونجے اسو کرنوں اس غی حکمت غے خلاف تھو ور نہ فر انساناں ماں تے فرشتاں ماں فرق ہی کے رہتو۔

(١٣٥) یاہ بحث ہُݨ ات کنڈے لائی جارہئی ہے ور اگلی گل چھوہݨ تیں پہلاں اک واری فر مشرکاں ناں بنگاریو گیو کہ جد تھارے کوئے علمی دلیل نیہنہ فر تم وہ گواہ ہی پیش کرو جھڑو اس گل غی گواہی دیئے جے میرے سامݨے اللہ تعالیٰ نے یہ چیز حرام کی تھیں یا ہوں جانوں ہاں جے اللہ نے فلاناں نبی غا دور ماں یہ چیز حرام کیں تھیں کرو پیش کوئے اک وی اسو گواہ! ور اسی گواہی کوݨ دے سکے! ہاں! جے کدے کوئے چھُوٹھو بدبخت ٹہیٹھ ہو غے کوڑ مارن واسطے ہی کھلو ہو جے تے اس غو کجھ اعتبار نیہنہ آخر ماں ایمان آلاں ناں حکم فرمایو جے تم کدے وی ان مشرکاں غا پلیکھا ماں نہ آیو نہ ان غی تُہتھ ور کن لایو تے نہ انھاں غی تاہنگ ور چل پیو جھڑا اللہ تعالیٰ غیں سچیں آیتاں ناں چھُوٹھیں کیہنہ اور آخرت غا تہاڑا ناں تے سروں منّتا ہی نیہنہ بس ساری دوڑ پہج اسے دنیا غی چار تہاڑا غی زندگی واسطے کریں فر عقیدہ غا وی اتناں بودا ہیں کہ کتنی ہی جیا جون ناں خدا غے برابر سمجھ غے اُس غی پوجا کریں۔

(١٣٦) یعنی جن چیزاں ناں خدا تعالیٰ نے حرام کیو ہے تے جن کماں تیں اللہ تعالیٰ نے ٹھا کیو ہے ویہہ، ویہہ نیہنہ جھڑا اے مشرکو! تم بیان کریں، بلکہ جن کماں ناں خدا نے حرام کیو ہے تے جنھاں تیں ٹھا کیو ہے ویہہ یہ ہیں، آوَ! ہم تمنّاں پڑھ غے سناواں! ان بچوں پنج کم اس آیت ماں بیان ہویا ہیں (الف) خدا تعالیٰ ناںؔ کسے قسم غی شرک نہ کرو نہ اس غی ذات ماں کہ دو ترے خدا منّݨ لگ جاوَ، تے نہ اس غیں صفتاں ماں: کہ جھڑیں صفت اسے واسطے خاص ہیں -جس را زندگی موت دینی ، نفع نقصان غو مالک ہوݨوں وغیرہ۔ اور نہ اس غا اختیار ماں شرک کرو؛ جے جن کماں غو اختیار بس اسے ناں ہے اس ماں کسے دوجا ناں شریک منّن لگ جاوَ۔ (ب) ماں باپ ناںؔ ہمیشاں نیک سلوک کریا کرو! انِ غی فرمانبرداری تے خدمت ماں کدے کوتاہی نہ کرو! قرآن کریم نے ہُج جگہ خدا غی توحید تیں بعد ماں باپ ناںؔ نیک برتا کرن غو حکم دتو ہے، (ج) روزی غا ڈر غا ماریا کدے اپݨی اولادناں قتل نہ کرو! روزی تے ماں باپ ناں وی اور اولادناں وی اللہ تعالیٰ ہی دیئے۔ اولاد ناں قتل کردیݨوں یوہ اسلام تیں پہلاں عرب جاہلیت غو اک وحشی پوݨوں تھو، جس ناں اسلام غی لوَ نے دنیا تیں رخصت کر چھوڑیو تھو ور اج یاہ جہالت اپݨوں ناں ''علم غی لوَ'' رکھ غے سجری ہو غے آ گئی ہے؛ خدا جاݨے اج اس جہالت غو کے کے ناں تَہر غے اولاد ناں قتل کیو جارہیو ہے ور اک گل واقعہ ہی حیرانگی غی ہے کہ اس غو نعرو اج وی وہ ہی چودہ سو سال پرانو ہے یعنی ﴿مِنْ اِمْلَاقٍ﴾ ''معاشی تنگ حالی غو خطرو'' سبحان اللہ! جہالت کتناں رنگ روپ بٹاوے ور سوچ اس غی سدا اکورہ! (د) چوتھے ہر قسم غی بے حیائی تے شرم آلی گلاں تیں دور ھُو! پَہانویں واہ بے حیائی کھل مکھلاں باندے وہے تے پَہانوے اولے اولے چوری چھپے وہے! اللہ تیری شان! کیوں! قیامت توڑی ہوݨ آلی بے حیائی، بے شرمی تے گندہ کم قرآن غا بیان کیا وا اس انداز تے اس مفہوم تیں باہر جاسکیں ! بے حیائی جس جس انداز تے طریقہ ناںؔ وہے غی واہ قرآن غا اس لفظ ﴿فَوَاحِشَ﴾ غے تحت ہی آوے غی، اک لفظ ماں اتݨوں کھُو پھر و مطلب ادا کر دیݨوں یوہ قرآن ہی غو کم ہے۔ (ہ) تے پنجموں حکم یوہ بیان فرمایو جے دنیا غا کسے وی انسان ناں شرعی حق تیں بجݨ قتل نہ کرو! تے یاہ گل جے شرعی حق ماں کوݨ کوݨ لوک قتل ہو سکیں یاہ گل وی دوجا مقامات ور قرآن نے آپے واضح فرمادتی ہے یہ صرف پنج قسم غا انسان ہیں؛ (١) جھڑو کسے ناں چِتے غے قتل کر چھوڑے (٢) جھڑو اسلامی حکومت ماں ڈکیتی کرتو، تے بدامنی کرتو پھرے (٣) جھڑو شادی شدہ ہو غے بدکاری کرے (٤) جھڑو اسلام تیں مرتد ہو جئے (٥) وہ غیر مسلم جھڑو نہ اسلامی حکومت غے ماتحت ذمی وہے، تے نہ اس ناںؔ صلح غو معاہدو وہے فر وہ خدا غا دین اگے اڑیکا لانݨ غی وجہ تیں مدانِ جہاد ماں قتل کیو جئے۔ فرمایو: یہ ہیں

ویہہ کم جھاں غو اللہ نے تاکیدی حکم دتو ہے تانجے تم عقل تیں کم لیں اور عقل مند بنّ جیں تے جھڑا کم مشرک بیان کریں انھاں غو خدا غا دین ناںؔ کوئے تعلق نیہنہ۔
(۱۳۷) اس آیت ماں چار چیز آئیں (الف) یتیم غا مالںؔ غے بالکل نیڑے وی نہ لکّنوں ور ایسی نیک نیتی ناںؔ جس ماں یتیم ہی غو پہلو وہے جس ویلے وہ چنگی طرح سمجھ دار ہو جے اس ویلے اس غو مال اس ناں ٹھیک ٹھیک ادا کر دتو جے (ب) مِنّن تولن ماں اور بپار غا سارا کاروبار ماں عدل انصاف ناںؔ کم لیئوں ذری وی کہاٹو باہدونہ کرنوں (ج) زبان جسو یلے وی کھولی جے گل عدل انصاف غی تے سچی سچی کرنی اس غو تعلق پہانویں دشمن ناںؔ وہے پہانویں سجن ناںؔ (د) اللہ تعالیٰ ناںؔ کیا وا وعدا تے اللہ تعالیٰ غا ناں ور بنداں ناںؔ کیا وا سارا وعدا پورا کیا جیں، ان ساراں غا بارہ ماں فرمایو جے یہ ویہہ کم ہیں جن غو اللہ نے حکم دتو ہے تانجے تم اس توں نصیحت حاصل کریں تے نیک بندا بنّ جیں تے درمیان ماں اک اہم گل واضح فرمادتی جے یہ سارا کم انسان غی ہمت غا ہیں کوئے کم اس غی ہمت تیں باہر نیہنہ ہے کیونجے اللہ کدے کسے ور اس غی طاقت توں بدھ ذمہ واری رکھتو ہی نیہنہ۔
(۱۳۸) یعنی زندگی گذارن غو وہ مکمل نظام جس غی کجھ تعلیم اپر بیان ہوئی ہے یوہی میرو سدو سولو رستو ہے تے یوہی قرآن غو تے نبی ﷺ غو رستو ہے، تے یوہی بالکل سدّ و اللہ غی رضا توڑی پہچان آلو ہے، اللہ تعالیٰ حکم دیئے جے تم اسے رستہ ور چلو، یوہی تمناں پرہیز گار تے متقی بناوے غو تے جے تم اس سدا رستہ توں ذری وی کنی ہووا، اور تم نے دنیا غو کوئے دو جو رستو نوڑ لیو فر تم یقیناً ان ڈنگاں، ٹہنڈاں تے اُبڑ رستاں بلکہ گہلاّں ماں پے غے اس سدا رستہ ناں پُہل جیں غا اور گمراہی غی اس جھ ماں جا بڑیں غا جتوں کدے وی نکل نیہنہ سکسیں، رحمتِ عالم ﷺ نے یاہ گل بڑا سادا طریقہ ناںؔ اس را سمجھائی کہ آپؐ نے اک بالکل سِدی موٹی جئ لیک چھکی تے فرمایو: یوہ اللہ تعالیٰ غو سدو رستو ہے، فر اس سِدی لیک غے سجے کھبے کجھ ہور لیک چھک غے فرمایو: یہ ویہہ رستا ہیں جھاں ور شیطان بیٹھو وہے اور وہ لوکاں ناں انھاں در دو ودو بلا رہیو ہے فر حضور ﷺ نے یاہی آیت تلاوت فرمائی (**مسند احمد ومعناہ فی ابن ماجہ**) جھڑا لوک موجودہ باطل مذہباں ناں اسلام غے نال ناںؔ کھلاں کرن غی ناکام کوشش کرتا رہینہ ویہہ اس آیت پاک ور غور فرمالیں، تے ہم ساراں ناں حضرتِ مجاہدؒ غی یاہ تفسیر وی یاد رکھن غی لوڑ ہے جے ہر اک نوؤ رستو اس سدا رستہ تیں علاوہ تے بدعت ہے (قرطبی)
(۱۳۹) یعنی یہ احکام تے ہمیشاں تیں خدائی تعلیمات غا حصا رہیا ہیں فر یہی احکام تے دوجاں حکماں غی تفصیل ناںؔ ہم نے موسیٰؑ ناں تورات عطا فرمائی تھی، جھڑی لوکاں واسطے ہدایت تے رحمت تھی اور مقصد اس غو وی یوہی تھو جے لوک اللہ غی بارگاہ ماں کھلاّں ہونّ تے حساب دینؔ ناں یاد رکھیں اور اس ور ایمان لیانویں نائے جو کجھ وی عمل کریں اپناں لیکھا ناں تے قیامت غا اس حساب کتاب آلاّں تہاڑا ناں یاد رکھ غے کریں **ھذا ما اشار الیہ بعض المتأخرین وفی "ثم" اقوال اخر ذکرھا الالوسیؒ وابن کثیرؒ**
(۱۴۰) اس ارشاد غا مخاطب دنیا غا سارا انسان ور خاص طور ور عرب غا لوک ہیں کیونجے قرآن پہلاں انھاں ہی غے بشکار نازل ہویو ہے تے ویہہ قرآن غا پہلا مخاطب ہیں، یعنی تورات تے انجیل تیں بعد اللہ تعالیٰ نے اپنّی یاہ آخری کتاب "قرآن کریم" نازل فرمائی، جسماں ساری دنیا واسطے ہدایت ہی ہدایت، رحمت تے برکت ہی برکت ہے، تے اس کتاب غا نازلؔ ہو جانّ تیں بعد کوئے شخص وی خاص طور ور عرب غا لوک یوہ عذر نیہنہ پیش کر سکتا جے تورات اور انجیل غا تے خاص مخاطب یہودی اور عیسائی ہیں فر ہم اس غی اصل زبان تیں وی واقف نیہنہ لہذا ہم اس ور کس را عمل کراں! تے نہ عرب غو کوئے شخص یاہ گل کہہ سکے کہ اج کدے مھارے اپر اللہ غی کتاب نازل ہوتی تاں ہم اپنّی ذہانت، شرافت اور یادداشت غی وجہ تیں انھاں لوکاں توں بدھ غے ہدایت آلاّ ہوتا فرمایو! لیو! تھارا سارا عذر مُک گیا، رحمت تے ہدایت آلی کتاب تھاری عربی زبان ماں آ گئی ہے ہُنّ اس ور تم عمل کر غے دسو!۔

وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ۚ ذٰلِكُمْ

اور دوجاں رستاں ور نہ چلو ویہہ تمناں اللہ غا رستہ تیں کنی کر چھوڑیں غا یہ ہیں ویہہ گل

وَصّٰكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ ﴿۱۵۳﴾ ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوْسَى الْكِتٰبَ

جھاں غو اللہ نے تمناں تاکیدی حکم دتو ہے تانجے تم پرہیز گار بنّ جیں (۱۳۸) فر ہم نے موسیٰؑ ناں کتاب دتی تھی

تَمَامًا عَلَى الَّذِيْٓ اَحْسَنَ وَتَفْصِيْلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَّ

نیکی کرن آلاّں ور اپنی نعمت پوری کرن واسطے، تے ہر اک چیز غی تفصیل کرن واسطے، تے

هُدًى وَّرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ بِلِقَآءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُوْنَ ﴿۱۵۴﴾ وَهٰذَا كِتٰبٌ

ہدایت اور مہربانی واسطے تانجے ویہہ لوک اپناں رب غی ملاقات غو یقین کرلیں (۱۳۹) تے یاہ کتاب وی ہم نے

اَنْزَلْنٰهُ مُبٰرَكٌ فَاتَّبِعُوْهُ وَاتَّقُوْا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ ﴿۱۵۵﴾

ہی نازل کی ہے بڑی برکت آلی ہے بس تم اسے غی پیروی کرو! تے ڈرتا رُہوتا نجے تھارے اُپر رحم کیّو جئے

اَنْ تَقُوْلُوْٓا اِنَّمَآ اُنْزِلَ الْكِتٰبُ عَلٰى طَآئِفَتَيْنِ مِنْ

تانجے تم یاہ گل نہ کہنّ لگ جیں کہ کتاب تے مھاراتیں پہلاں دو جماعتاں ور نازل

قَبْلِنَا ۖ وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغٰفِلِيْنَ ﴿۱۵۶﴾ اَوْ تَقُوْلُوْا

ہوئی تھی اور ہم اس غا پڑھن پڑھان تیں بے خبر ہاں ؛ یا تم یاہ گل نہ کہن لگ جیں کہ

لَوْ اَنَّآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتٰبُ لَكُنَّآ اَهْدٰى مِنْهُمْ ۚ فَقَدْ

جیکدے مھارے ور کتاب نازل ہوتی تاں ہم انھاں تیں زیادہ ہدایت ور ہوتا تے یقیناً

جَآءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَّرَحْمَةٌ ۚ فَمَنْ

تھارا کولے تھارا رب غی طرفوں نشانی تے ہدایت اور رحمت آ گئی ہے (۱۴۰) فر اس تیں

اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَا ۗ

بڑو ظالم کہڑو وہے غو جس نے اللہ تعالیٰ غی آیتاں ناں چُھوٹھیں کہیو اور انھاں تیں منہ موڑ لیو

سَنَجْزِي الَّذِيْنَ يَصْدِفُوْنَ عَنْ اٰيٰتِنَا سُوْٓءَ الْعَذَابِ

ہم تاولاّں ہی انھاں ناں بُرا عذاب غی سزا دیاں غا جھڑا مھاری آیتاں تیں منہ موڑیں

ع ١٩ / ٢

(۱۴۱) یعنی اس سچی تے عالیشان کتاب غا آجانڑ تیں بعد ہدایت حاصل کرن تے نصیحت کھٹن غے بجائے جہڑو اس غی سچی سُچی آیتاں ناں چھوٹھیں کہہ، آپ وی اس تیں کن مار جائے اور دوجاں ناں وی چَہل مار مار غے اس سچا دین تیں ڈکے اسا بد بخت تیں بدھ ظالم کونڑ ہو سکے! اساں لوکاں ناں تے اپنڑاں کرتو تاں ور بُرا عذاب غی سزا دتی جے غی۔

(۱۴۲) آیتِ پاک ماں کافراں واسطے وی تے گنہگار اہلِ ایمان واسطے وی زبردست درڑ ہے جے جہڑا لوک قرآن جسی مبارک کتاب پڑھ غے وی ایمان قبول نیہنہ کرتا، تے رحمت عالم ﷺ غی دعوت پاک ور وی کن نیہنہ ٹہرتا - فر یہ کس چیز غا اڈیک وان ہیں! کیوں! موت غاں فرشتاں غا! جے انھاں ناں تک غے اس ویلے ایمان لیانویں غا جس ویلے موت سرور کھلی وہے غی! یا اُس وقت غا! جس ویلے خدا غی بارگاہ ماں پیش کردتا جیں غا! یا خدا غا عذاب غا! یا خدا غا عذاب غی کسے بڑی نشانی غا! جے اس عذاب ناں یا اس غی نشانی ناں تک غے ایمان قبول کریں غا سُنوں! جس ویلے یہ کم ہوجیں غا اُس ویلے تے نہ کسے کافر ناں ایمان قبول کرنوں کم آوے غو، تے نہ کسے گنہگار مومن ناں توبہ کرنی اور نیکی کرنی کُجھ کم آوے غی، جس نے پہلاں اپنڑاں ایمان ماں نیکی نہ کھٹی وہے رحمت عالم ﷺ نے فرمایو! قیامت غے نیڑے دیہنہ چڑھتا (چڑھدا) غے بجائے لہتا (لہندا) دروں نکلے غو بس اس ناں دیکھتاں ہی (ڈرناں) کافر فٹ ایمان قبول کرلیں غا ور اس ویلے غو ایمان قبول کرنوں کسے ناں کم نیہنہ آسیں فر آپ ﷺ نے یا ہی آیت پاک تلاوت فرمائی (بخاری شریف)

(۱۴۳) یعنی اللہ غو دیں اور ''صراطِ مستقیم'' تے پہلا تہاڑا توں لے غے اج توڑی اک ہی رہیو ہے، حضرتِ آدمؑ تیں لے غے سرورِ انبیاء ﷺ توڑی ساراں نبیاں نے اسے توحید غی دعوت دتی ہے، فر جن لوکاں نے اس سِدّا رستہ ناں چھوڑ غے کنی کنی اپنڑی اپنڑی مرضی غا رستہ کڈ لیا ہیں ویہہ یہودی یا عیسائی ویں یا عرب غا مشرک ویں انھاں غو معاملو اللہ تعالیٰ غے حوالے ہے وہ اُنھاں نال آپ مکے غو! تم ان غی کجھ پرواہ نہ کرو! انھاں غی گمراہی غی تھارے متھے کوئے ذمہ واری نیہنہ۔ آیت ماں پِشلی اُمتاں تیں علاوہ اس امت غا لوکاں واسطے وی بڑی درڑ ہے جہڑا اس امت ماں ہی فرقا بندی کریں، قرآن و حدیث ناں تے صحابہ کرام غا عمل ناں چھوڑ غے دین ماں نویں نویں گل کڈیں آپ ﷺ فرمانویں بنی اسرائیل ۷۲ فرقاں ماں بنڈے گیا تھا تے میری امت ۷۳ فرقاں ماں بنڈے جے غی جنھاں بچوں اکو ہی فرقو جنت ماں جے غو اور وہ وہ ہی وہے غو جہڑو میرا تے میرا اصحابہؓ غا رستہ ور چلے غو؛ بلکہ آیت غی تفسیر ماں وی حضرتِ ابو ھریرہؓ حضرتِ عمرؓ تے حضرتِ مجاہدؒ غو یوہ ارشاد ہے جے گروہ بندی کرن آلا یہ ویہہ لوک ہیں جہڑا اس امت ماں بدعت، گمراہی اپنڑی نفس غی خواہشاں غا نواں نواں رستہ کڈیں غا تے آیتِ پاک انھاں ہی لوکاں غا بارہ ماں نازل ہوئی ہے تے آپ ﷺ ناں فرمایو جا رہیو ہے جے تھارو اساں گمراہ لوکاں نالڑ کوئے تعلق نیہنہ **انما ھم اصحاب البدع واصحب الا ھواء واصحاب الضلالة من ھذہ الامة** (قرطبی، ابن جریر)

بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ ۝ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ

اس وجہ تیں جے ویہہ مھاری آیتاں تیں نمکریں تھا (۱۴۱) یہ کا نہہ غی اڈیک ماں ہیں! بس اسے غی جے انھاں کولے

الْمَلٰٓئِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيٰتِ رَبِّكَ

موت غا فرشتا آجیں یا تھارا رب (غو عذاب) آجئے یا تھارا رب غی طرفوں کائے بڑی نشانی آجئے

يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيٰتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا

(تے) جس تہاڑے تھارا رب غی طرفوں کائے نشانی آجئے غی (فر) کسے ناں اس غو ایمان لیانوں فائدو نیہنہ دیسیں

لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِيْٓ إِيْمَانِهَا

جہڑو اس تیں پہلاں ایمان نیہنہ لیایو وہے غو یا جس نے اپنڑاں ایمان ماں کائے نیکی نیہنہ کمائی

خَيْرًا قُلِ انْتَظِرُوْٓا إِنَّا مُنْتَظِرُوْنَ ۝ إِنَّ الَّذِيْنَ

وہے غی (اے نبیؐ) فرمادیو: تم وی اڈیکو! ہم وی یقیناً اڈیکاں لگا (۱۴۲) بیشک جن لوکاں نے

فَرَّقُوْا دِيْنَهُمْ وَكَانُوْا شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِيْ شَيْءٍ

اپنڑاں دین ماں نواں رستہ کڈیا اور ویہہ بکھرا بکھرا فرقاں ماں ہوگیا، (اے نبیؐ) تھارو انھاں نالڑ کوئے واسطو نیہنہ

إِنَّمَآ أَمْرُهُمْ إِلَى اللّٰهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوْا

انھاں غو معاملو تے بس اللہ تعالیٰ غے حوالے ہے فر وہ انھاں ناں آپ دس دئے غو جو کجھ ویہہ

يَفْعَلُوْنَ ۝ مَنْ جَآءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهٗ عَشْرُ أَمْثَالِهَا

کریں ویں تھا (۱۴۳) جہڑو آدمی اک نیکی غو کم کرے غو اس ناں اس جسی دس نیکیاں غو ثواب لبھے غو

وَمَنْ جَآءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزٰٓى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ

تے جہڑو آدمی برائی کرے غو اس ناں تے سزا بس اسے غی دتی جئے غی تے انھاں ور کسے قسم غو

لَا يُظْلَمُوْنَ ۝ قُلْ إِنَّنِيْ هَدٰىنِيْ رَبِّيْٓ إِلٰى صِرَاطٍ

ظلم نیہنہ ہوسیں (۱۴۴) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: مناں میرا رب نے سدّو رستو دس

مُّسْتَقِيْمٍ ۚ دِيْنًا قِيَمًا مِّلَّةَ إِبْرٰهِيْمَ حَنِيْفًا ۚ وَمَا

چھوڑیو ہے (یعنی) بالکل صحیح دین ابراہیمؑ غو مذہب جہڑا (باطل تیں) اک پاسے ہوگیا تھا تے ویہہ

(۱۴۴) یاہ گل قیامت غی عدالت غی ہے کہ اک نیکی ور اللہ تعالیٰ دس درجہ زیادہ ثواب دیئے غو یعنی اسرا سمجھیو جے غو کہ اس نے یوہ نیک کم دس واری کیو ہے تے ''یوہ اللہ غو فضل ہے'' اور یوہ گھٹوں گھٹ ثواب ہے بدھ غو تے حساب ہی کجھ نیہنہ۔ نیکی غا مقابلہ ماں جہڑو بدی لے غے آوے غو اس ناں سزا اتنی ہی وہے غی جتنی کہ اس نے بدی کی وہے غی بدی تیں بدھ سزا نیہنہ ہوسیں تے نہ اس ور کوئے ظلم وہے غو ''یوہ اس غو عدل ہے''

كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿۱۶۱﴾ قُلْ اِنَّ صَلَاتِيْ

ویہہ شرک کرن آلاں بچوں نیہنہ تھا (اے نبیؐ) تم فرمادیو: بیشک میری نماز ،

وَنُسُكِيْ وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِيْ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿۱۶۲﴾ لَا

تے میری قربانی، تے میروجینٔوں ،اور میرومرنوں اللہ تعالیٰ واسطے ہے جہڑو دنیا جہان غو پالنہار ہے اس غو

شَرِيْكَ لَهٗ ۚ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِيْنَ ﴿۱۶۳﴾

کوئے شریک نیہنہ تے مناں اسے غو حکم دتو گیو ہے،اور ہوں ساراں تیں مہرے فرمانبرداری کرن آلو ہوں (۱۴۵)

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغِيْ رَبًّا وَّهُوَ رَبُّ كُلِّ

تم فرمادیو: کیوں ! ہوں اللہ تعالیٰ تین علاوہ کوئے ہور رب لوڑوں ! ؟ حالانکہ وہ ساری چیزاں غو

شَيْءٍ ۚ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا عَلَيْهَا ۚ

رب ہے (۱۴۶) تے جہڑو آدمی وی کوئے عمل کرے اس غی ذمہ واری اسے ور ہے

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ اُخْرٰى ۚ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ

تے کوئے چانٔ آلو کسے دوجا غی ڈگی نیہنہ چاسیں ، فرتم ساراں نے اپناں رب کوئے ہی

مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيْهِ تَخْتَلِفُوْنَ ﴿۱۶۴﴾

مڑ غے جانٔوں ہے تاں وہ تمناں دس چھوڑے غو جنھاں گلاں ماں تم اختلاف کریں ویں تھا (۱۴۷)

وَهُوَ الَّذِيْ جَعَلَكُمْ خَلٰٓئِفَ الْاَرْضِ

تے وہ ہی ہے جس نے تم زمین ماں خلیفا بنّایا

وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجٰتٍ

تے تھارا بچوں کجھاں غا درجا کجھاں تیں اُچّا کیا تانجے جہڑیں

لِّيَبْلُوَكُمْ فِيْ مَآ اٰتٰىكُمْ ۭ اِنَّ رَبَّكَ سَرِيْعُ

نعمت اس نے تمناں دتی وی ہیں وہ انھاں ماں تھاری ازمائش کرے بیشک تھارو رب تاولاں ہی

الْعِقَابِ ڮ وَاِنَّهٗ لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۱۶۵﴾

سزا دین آلو ہے ؛ تے وہ بڑو بخشش کرن آلو مچ مہر بان ہے (۱۴۸)

(۱۴۵) ان ترے آیتاں ماں سارا دین غو نچوڑ تے صراطِ مستقیم غی حقیقت بیان ہوگئی ہے، جے اے رحمتِ عالم ﷺ تم ان یہودیاں ،عیسائیاں ،مشرکاں ساراں ناں فرمادیو جے تم ڈنگا، ٹھڈا، اُبڑ رستا جتنا مرضی اتناں کڈتا رُہووہ تم جانٔوں تھاروکم جانٔیں مِنّاں تے آپ اللہ تعالیٰ نے صاف سدو رستو اور اصل دین دس چھوڑیو ہے تے یوہ رستو کوئے نوووَں نیہنہ بلکہ یوہ سب تیں اچا مؤحد حضرتِ ابراہیمؑ غو رستو ہے،جنھاں ناں اپنٔوں بزرگ تے یہودی، عیسائی، مشرک سارا ہی منیں ورانھاں نے حضرتِ ابراہیمؑ غا دین ماں بدعت، شرک تے نویں نویں پات پٹ پٹ غے اس غو مھاندرو ہی بغاڑ چھوڑیو ہے، یہ سارا شرک غی گندگی ماں سر تیں لے غے پیر توڑی پَہر یا واہیں حالانکہ یہ سارا آپ وی منیں جے حضرتِ ابراہیمؑ مشرک نیہنہ تھا نہ تے ویہہ ترے خدا منیں تھا تے نہ ترے سوسٹھ! ورفروی یہ اپناں آپ ناں ابراہیمی کہتاں شرم نیہنہ کرتا۔ اگے رحمتِ عالم ﷺ ناں فرمایو جا رہیو ہے جے تم اپناں نیش توحید آلا دین غو خلاصو تے نچوڑ اس را پیش فرماؤ کہ ''میری نماز تے میری ساریں عبادت بلکہ میرو جینٔوں تے میرو مرنوں سب کجھ ہی اک اللہ تعالیٰ واسطے ہے،اس ماں کسے غی شرکت نیہنہ'' میری زندگی غو پلٔ پلٔ اس غا حکم غے مطابق گزارن واسطے ہے تے جان غی بازی وی بس اسے غا ناں ور، اسے غا دین پچھے قربان کرن واسطے ہے کونٔ اللہ! وہ ہی اک معبود برحق جہڑو کسے اک قوم، کسے اک قبیلہ تے کسے اک ملک غو خدا نیہنہ ہے بلکہ وہ رب العلمین ہے سارا جہاناں غو وہ ہی پالنہار ہے ،جس غو کوئے شریک نیہنہ ،کوئے سنجھیالٔی تے پیالٔی نیہنہ۔ مناں اسے دین ور عمل کرن تے اسے دین غی دعوت دین غو حکم ہے تے ہوں ساراں تے پہلاں اس دین ناں منن آلو ، اللہ غو فرمانبردار تے ''مسلمان'' ہاں! فائدو:- ان آیتاں ماں آپؐ غی زبانی اللہ نے جس توحید تے نیش اللہ غی فرمانبرادری غو تصور پیش فرمایو ہے کیوں! دنیا غو کوئے مذہب اس اخلاص غو مقابلو کرسکے!۔

(۱۴۶) یعنی دنیا جہان غی ہر اک چیز غو پالنہار تے اللہ تعالیٰ ہی ہے فر ہوں اُس پالنہار ناں چھوڑ غے کس ناں اپنٔوں ''رب'' تے مددگار بنّاؤں؟ دنیا غی جس چیز ناں وی ''رب'' بنّایو جے غو واہ تے خود اللہ تعالیٰ غی پیدا کی وی وہے غی- فر واہ کسے دوجا غی پالنہار تے پرودگار کس را ہو سکے!۔

(۱۴۷) ہر اک نے اپنٔوں لیکھو آپ دینٔوں ہے کوئے کسے غو پَہار نیہنہ چاسے- اس را غا بیہودہ عقیدا جس نے وی بنّایا ویہہ سارا عقیدا یقیناً باطل ہیں خیر! چھیکڑ جانٔوں تے ساراں نے اپناں رب کوئے ہی ہے اُت سب غو نمیڑو ہوجے غو۔

(۱۴۸) یعنی جس اک خدا وحدہ لاشریک در تمناں بلایو جا رہیو ہے وہ وہ ہی ہے جس نے تمناں دنیا ماں اپنٔوں نائب تے با اختیار بنّا غے ٹوریو ہے ور تم اس انٔ مل نعمت ناں پُہل گیا؛ اسے نے انساناں ماں قدرتی فرق رکھیو ہے کسے ناں اُچو، کسے ناں مندرو تے کسے ناں امیر، اور کسے ناں غریب بنّایو، یوہ سب کجھ تھو تے تھاری ازمائش واسطے ور تم اپنٔی اپنٔی حالت ور بڈیار تے مانٔ کرن لگ پیا اور خدا غی ان نعمتاں ناں بسار گیا سٔوں جس ویلٔے وہ حساب لین ور آوے غو اس ناں کائے دیری نیہنہ لگ سیں۔ تے اجوں وی ویلٔو ہے اس غو بوؤ کُھلو ہے! عمراں غو پاپی وی جس ویلٔے اس غا بو آناں ٹھکورے وہ اس ناں کھلووہی دیکھے۔ لہذا اس غی شانِ غفور رحیم تیں فائدو چکو تے اپناں گناہ بخشواؤ!۔

۷/اگست ۱۹۹۹ء بروز ہفتہ بعد ظہرِ ثانی ۲۰/فروری ۲۰۰۰ء بروز اتار بوقت شب ۱۰ بج کر ۴۵ منٹ مطابق ۱۲/ذی القعدہ ۱۴۲۰ھ زندانِ مرکزی جموں

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

سورت اعراف مکی ہے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے﴾ تے اساں دو سو چھ آیت ہیں

الٓمّٓصٓ ۚ﴿۱﴾ كِتٰبٌ اُنۡزِلَ اِلَيۡكَ فَلَا يَكُنۡ فِىۡ صَدۡرِكَ

(۱) یاہ اک کتاب ہے جہڑی (اے نبیؐ) تھارا در نازل کی گئی ہے تے تھارا دل ماں اس غی وجہ تیں

حَرَجٌ مِّنۡهُ لِتُنۡذِرَ بِهٖ وَذِكۡرٰى لِلۡمُؤۡمِنِيۡنَ ﴿۲﴾

تنگی بالکل نیہنہ ہونی لوڑیئے! تا نجے تم اس غے ذریعے اگاہ کر دیں تے یاہ ایمان آلاں واسطے نصیحت ہے (۲)

اِتَّبِعُوۡا مَاۤ اُنۡزِلَ اِلَيۡكُمۡ مِّنۡ رَّبِّكُمۡ وَلَا تَتَّبِعُوۡا مِنۡ

(لوکو!) تم اسے ور چلو جو کجھ تھارا در تھارا رب غی طرفوں نازل کیو گیو ہے تے اللہ ناں چھوڑ غے دوجاں

دُوۡنِهٖۤ اَوۡلِيَآءَ ؕ قَلِيۡلًا مَّا تَذَكَّرُوۡنَ ﴿۳﴾ وَكَمۡ مِّنۡ

دوستاں غی پیر وی نہ کرو ! تم گھٹ ہی نصیحت منّیں (۳) تے کتنی ہی

قَرۡيَةٍ اَهۡلَكۡنٰهَا فَجَآءَهَا بَاۡسُنَا بَيَاتًا اَوۡ هُمۡ

بستیں ہیں جہڑیں ہم نے ہلاک کر چھوڑیں انھاں ور مھارو عذاب رات غے ویلے آ پجیو یا دوپہریں جسویلے ویہہ

قَآئِلُوۡنَ ﴿۴﴾ فَمَا كَانَ دَعۡوٰٮهُمۡ اِذۡ جَآءَهُمۡ بَاۡسُنَاۤ

ارام کر رہیا تھا؛ فر جسویلے انھاں ور مھارو عذاب آ گیوا سویلے انھاں غا منہ تیں اس تیں سوا کائے گل نیہنہ نکلی

اِلَّاۤ اَنۡ قَالُوۡۤا اِنَّا كُنَّا ظٰلِمِيۡنَ ﴿۵﴾ فَلَنَسۡـئَلَنَّ

کہ ویہہ بول پیا واقعہ ہی ہم ہی ظالم ہاں (۴) تے ہم انھاں لوکاں ناں ضرور پچھ پہال کراں غا

الَّذِيۡنَ اُرۡسِلَ اِلَيۡهِمۡ وَلَنَسۡـئَلَنَّ الۡمُرۡسَلِيۡنَ ۙ﴿۶﴾

جنھاں در رسول چلایا گیا تھا تے ہم رسولاں ناں وی ضرور پچھاں غا

فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيۡهِمۡ بِعِلۡمٍ وَّمَا كُنَّا غَآئِبِيۡنَ ﴿۷﴾ وَالۡوَزۡنُ

فر ہم اپناں علم ناں (ساریں گل) انھاں غے اگے بیان کر دیاں غا اور ہم کدے اولے تے تھا ہی نیہنہ (۵) تے اس تہاڑے

يَوۡمَئِذِ ۨالۡحَـقُّ ۚ فَمَنۡ ثَقُلَتۡ مَوَازِيۡنُهٗ فَاُولٰٓئِكَ

(عملاں غو) تولنوں برحق ہے فر جس آدمی غا (عملاں غا) پلاّ پہارا ہوجیں غا بس یہ ہی لوک

(۱) سورت پاک غو ناں ''اعراف'' آیت ۴۶ ماں اک لفظ الاعراف ور ہے یوہ آخرت ماں دوزخ جنت دواں غے بشکار اک جگہ غو ناں ہے جس غو اُت ذکر ہے۔ یاہ سورتِ پاک وی مکہ شریف غا آخری دور ماں سورتِ انعام غے ناں ناں کسے وقت ماں نازل ہوئی ہے اس سورت پاک غو مرکزی مضمون رحمتِ عالم ﷺ غی پیغمبری ور تے آپؐ غی دعوت ور ہے تے جہڑا لوک خدا غا دین غی مخالفت کریں اُنھاں واسطے دنیا آخرت ماں سخت تیں سخت عذاب غی تہمکی وی ہے۔ فر پشلاں کئیاں نبیاں – حضرتِ موسیٰؑ، حضرتِ نوحؑ، حضرتِ ہودؑ، حضرتِ صالحؑ، حضرتِ لوطؑ تے حضرتِ شعیبؑ – غی تبلیغ غو ناں نے انھاں غی قوم غی نافرمانی غو تفصیلی ذکر ہے۔ اور انھاں ور آخرت غا عذاب تیں پہلاں دنیا ماں ہی پین آلی خدا غی مار غو بیان ہے؛ یہ واقعا مکہ شریف غا اس وقت غا مشرکاں ناں تے انھاں غے ناں ناں ساری دنیا غا نافرماناں ناں سُنا غے ڈرایو گیو ہے کہ جے کدے تم باز نیہنہ آتا تاں انھاں پشلاں نافرماناں غو حال تک لیو!۔ اس تیں علاوہ آخرت غا حساب کتاب تے جنت غیں نعمتاں اور دوزخ غا عذاباں غو وی اس سورت پاک ماں بڑو تفصیلی بیان ہے۔

(۲) یعنی حقیقت یا ہی ہے جے یوہ قرآن اللہ نے نازل کیو ہے جس غو بڑو مقصد دنیا جہان غا لوکاں ناں قیامت تیں اگاہ کرنوں ہے تے نالے انسان ماں اس ذمہ واری غو احساس پیدا کرنوں ہے جے اللہ نے اس ناں اک مقصد واسطے پیدا کیو ہے جس غو اس نے اک تہاڑے اپناں مالک ناں لیکھو دینوں ہے اس را یوہ قرآن نافرمان لوکاں ناں تے ان غی نافرمانی غا نتیجہ تیں اگاہ کرے جد کہ موماناں واسطے تے یوہ اک نصیحت ناموں ہے۔ فر رحمتِ عالم ﷺ ناں مچ مہر تے پیار ناں یاہ تسلی دتی گئی ہے جے تم اس قرآن غا پیغام ناں لوکاں تو ڑی پہچان ماں کائے مشکل تے اوکھت نہ سہی کریو! تے تم اس گل تیں نہ دکھیا ہو جائیو جے یہ نافرمان اس دعوت ناں کیوں نیہنہ قبول کرتا۔ کیونجے تم اپنی تبلیغ آلی ذمہ واری پوری کر رہیا ہیں ہن جہڑا نہ منیں ان غو معاملو خدا غے حوالے ہے۔

(۳) اُپلی آیت ماں قرآن غو مقصد تے اس غو تعارف بیان ہوو تھو ہُن ساری دنیا غا انساناں ناں حکم دتو جا رہیو ہے جے تم خدا غا نازل کیا وا اسے قانون ور چلو، اسے غے مطابق زندگی گذارو، بلکہ زندگی غو جہڑو وی قدم چکیں وہ اسے غی لوٗ ماں چکو، اس ناں چھوڑ غے اس غے برخلاف دنیا غا کسے انسان غی نہ کائے گل منوں تے نہ کسے ناں اپنوں دوست تے سرپرست بناؤ! ویہہ باپ تیں وراثت ماں لبھا وا عقیدا ویں، یا جاہلیت غا کسے مذہبی ٹھیکیدار غی گل وہے یا کوئے آپ بن بیٹھو مفکر تے دانشور وہے۔ آیت غا آخر ماں ان گلاں غی قیمت غو احساس دوا تاں فرمایو جے یہ گل تے مچ قیمتی ہیں جے کدے انسان انھاں ور عمل کر لئے تاں اس غی دنیا آخرت سب کجھ بن جے ور ''تم گھٹ ہی نصیحت منّیں''۔

(۴) یعنی انسانی تاریخ غا ورقاء پرت غے تکو! پشلاں لوکاں غا حالات پڑھو! تے کتنی بستیاں اور کتنی قوماں غو حال تے عرب غو بچو بچو جانے؛ انھاں کولے اللہ غا نبی آیا، انھاں ناں خدا غا احکام سنایا گیا ور جس ویلے ویہہ اپناں کرتوتاں تیں باز نیہنہ آیا، نہ انھاں نے شیطان غو گھر وچھوڑیو، فر اچن چیت ہی انھاں ور خدا غو عذاب آ گیو کہ انھاں ناں پتو وی نیہنہ لگو، کوئے رات غے ویلے ستو وو تھو، کوئے دپہر ویلے بڑی مستی ناں ارام کرے تھو کہ چان چک مھارا عذاب نے آپغڑیو، اس عذاب ناں تک غے تے ساری آکڑ مٹھی ہوگئی، اپنوں قصور وی من لیو، پچھی تیں اک ہی کرلد آن لگ پیو ''ہائے ہم نے ہی ظلم کیو ہے'' ور وقت کھڑا غے یوہ کو یلے غو ڈنڈرولو کجھ کم نیہنہ آیو۔

(۵) یعنی دنیا غی اس پغڑ تیں علاوہ اصل عذاب تے آخرت غو ہے، اس ویلے غو وی کجھ خیال کرو جس ویلے ہم محشر غا مدان ماں لوکاں ناں پچھاں غا جے تم نے نبیاں غی تبلیغ غو کے جواب دتو!؟ فر نافرماناں غو اس ویلے کے حال وہے غو! اس تیں بعد اللہ اپناں نبیاں ناں پچھے غو جے تمناں کے جواب لبھو تھو؟ تھاری قوم نے تھاری دعوت تبلیغ ناں کے برتاؤ کیو تھو؟ فر ویہہ خدا غا باغیاں غے خلاف

ساراں غے سامنڑے گواہی دیں غا جے انھاں نے ہم ناں کس راتنگ کیو، اللہ غا دین تیں لوکاں ناں کس راسازش تے چالبازیں کر کر غے روکیو، اس ویلے گنہگار لوکاں ور کے گذرے غی! فر خدا عالم الغیب آپ انسان غی اک اک نیکی بدی غو حال کھول کھول غے بیان فرماوے غو، اس غا علم ماں انساناں غا پلّ پلّ غو حساب وہے غو، تے کیوں نہ وہے! ''وہ انساناں تیں کدے اولے تے تھوہی نیہنہ'' تے نہ انسان ہی کائے بدی اس تیں اولے ہو غے کر سکے تھو! ﴿وَ مَا كُنَّا غَا ئِبِيْنَ﴾ ''اور ہم کدے اولے تے تھاہی نیہنہ''۔

(٦) قیامت غے تہاڑے انسان غیں نیکیں تے بدیں تولیں جیں غیں- یاہ گل قرآنِ کریم ماں خاصی جگہ آئی ہے تے علماء کرام نے اتوں ہی یاہ نکتہ غی گل وی کڈی ہے جے ''عمل تولیا جیں غا'' گنڑیاں نیہنہ جاسیں، لہٰذا اخلاص نالّ کیو وو اک نکو جئو عمل وی بے اخلاصاں بڑاں بڑاں عملاں ور پَہارو ہو جے غو۔ ور عملاں ناں تولنڑ غو ڈھنگ کے وہے غو؟ اس بارہ ماں ترے طرح غیں روایت ملّیں، کجھ حدیثاں ماں تے ہے جے ہر اک عمل غی اک شکل بنڑ جے غی فر واہی تولی جے غی تے کجھ حدیثاں تیں پتو لگے جے وہ اعمال ناموں تولیو جے غو جس ور عمل لکھیا او یں غا۔ تے کجھ دوجیاں روایتاں ماں اک ہور ہی گل ہے جے عمل کرن آلّا انسان ناں ہی تولیو جے غو۔ نیکیاں تے بدیاں غا حساب نالّ ہی اس تہاڑے انسان غو وزن گھٹ یا بدھ وہے غو۔ حافظ ابنِ کثیرؒ تے دوجاں بچ مفسراں نے ان حدیثاں ماں اس را تعلق جوڑیو ہے جے یوہ کئی کئی وقتاں غو بیان ہے، کدے عمل تولیا جیں غا، کدے اعمال نامہ تولیا جیں غا تے کدے عمل کرن آلّا ناں ہی تولیو جے غو۔ تے علماء کرام نے اس مسئلہ غیں ساریں آیتاں تے حدیثاں ناں سامنڑے رکھ غے یاہ گل وی بیان فرمائی ہے جے پہلاں چھڑی ایمان غی تول وہے غی، بے ایمان تے اسے ور کنی ہو جیں غاں کافراں غا عملاں غو تے کجھ اعتبار ہی نیہنہ، ﴿فَلَا نُقِيْمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا﴾ سورت کہف/١٠٥۔

(٧) دنیا تے آخرت غا عذاب غا اس ذکر تیں بعد انسان غو تہان اک ہور حقیقت در کروایو جار ہیو ہے کہ انسان دنیا ماں آیو کس حیثیت نالّ تھو، اس ناں خدا نے مقام کے دتو تھو، ور یوہ کم کھڑا ماں لگ گیو؟ اللہ تعالیٰ نے انسان ناں زمین ماں زبردست اختیار دتو، ات غیں ساریں چیز بلکہ زمین تیں لے غے اسمان توڑی ات غی اک اک چیز اس غی خدمت ماں لا دتی، زمین ماں انسان غی ضرورت غا اتناں خزاناں رکھ چھوڑیا جے قیامت توڑی انسان جتنی محنت کرے غو اپنڑی ضرورت غیں نویں نویں چیز اتوں کڈ تو رہ غو، اس غا خزاناں نہ تھڑیں، نہ مُکیں تے نہ سمیں غا! ان ساری نعمتاں غو یوہی تے تقاضو تھو جے انسان خدا غو شکر گزار بنڑتو! ور افسوس غی گل ہے جے انساناں ماں شکر گذار گھٹ ہی ہیں۔

(٨) انسان ناں اس غی پیدائش تے پیدائش غو مقصد یاد کروایو جار ہیو ہے کہ ات انسان ناں تے اللہ تعالیٰ نے اپنڑو خلیفو بنا غے ٹوریو تھو، جیا جون غی ہر اک چیز اس غے ماتحت کی تھی تے اس غی خلافت غو اعلان کرن واسطے اللہ تعالیٰ نے فرشتاں ناں اور اسمان غی دوجی مخلوق ناں اس غے اگے لِف جانڑ غو حکم دتو تھو، جس حکم ناں اک ابلیس تیں علاوہ ات غی ساری مخلوق نے پورو کیو تھو۔ ور دنیا ماں آ غے شیطان غا چکر تے نفس غی خواہشاں پچھے پے غے یوہ انسان جہڑو اشرف المخلوقات بنایو گیو تھو خدا تعالیٰ ناں کے پُہلیو اپنڑی حقیقت ناں وی بسار بیٹھو، جہڑیں چیز اس غی خدمت تے ضرورت واسطے پیدا کی گئیں تھیں انسان انھاں غے اگے ہی لِف گیو، خدا غی عبادت چھوڑ غے انھاں ناں ہی پوجنڑ لگ پیو تے اپنڑاں مالک غا دسیا وا رستہ ناں چھوڑ غے شیطان غا گُھر اور ٹر پیو جہڑو تُھر وں ہی اس غو دشمن تھو، ان آیتاں ماں انسان ناں اس غی بسری وی حقیقت یاد کروائی جار ہئی ہے جے ''تو اگر میرا نہیں بنتا تو نہ بن اپنا تو بن''۔

(٩) فرشتا حضرتِ آدمؑ غی علمی فضیلت دیکھ چکیا تھا، کما مر فی سورۃ البقرہ ویہہ یاہ وی سمجھ گیا تھا جے خلافت غو جہڑو کم حضرتِ انسان ناں سونپیو جار ہیو ہے یوہ کم یاہی مخلوق کر سکے، تے اس غو مان اسے ناں لبھ سکے لہٰذا اویہہ تے حکم ہوتاں ہی ڈھہ پیا ور شیطان جہڑو کہ اصل ماں تے جناں بچوں تھو کما فی الکہف، ور عبادت تے جُہدیں کر کر غے وہ اس اچی جاء ور پہنچ گیو تھو، اس ناں تکبر

هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِيْنُهٗ فَاُولٰٓئِكَ

کامیاب ہیں ؛ تے جس آدمی غا (عملاں غا) پلّا ہولّا ہو جیں غا یہ ہی ویہہ لوک ہیں

الَّذِيْنَ خَسِرُوْٓا اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوْا بِاٰيٰتِنَا يَظْلِمُوْنَ ﴿٩﴾

جنھاں نے آپے اپنڑوں نقصان کیّو ہے اس گلوں جے ویہہ مھاری آیتاں غی حق تلفی کریں ویں تھا (٦)

وَلَقَدْ مَكَّنّٰكُمْ فِى الْاَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيْهَا

تے یقیناً ہم نۓ ہی تم زمین ماں بسایا تے ہم نۓ ہی اس ماں تھارا واسطے روزی کمان

مَعَايِشَ ؕ قَلِيْلًا مَّا تَشْكُرُوْنَ ﴿١٠﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنٰكُمْ

غا ذریعہ رکھیا تم بہت ہی گھٹ شکر کریں (٧) تے بیشک ہم نۓ ہی تم پیدا کیّا

ثُمَّ صَوَّرْنٰكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ

فر ہم نۓ ہی تھاری صورت بنڑائی فر ہم نۓ فرشتاں ناں کہیو جے تم آدمؑ ناں سجدو کرو !

فَسَجَدُوْٓا اِلَّآ اِبْلِيْسَ ؕ لَمْ يَكُنْ مِّنَ السّٰجِدِيْنَ ﴿١١﴾

تاں ساراں نے سجدو کیّو ور ابلیس ! وہ سجدو کرن آلّاں ماں شامل نیہنہ ہووو (٨)

قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَ ؕ قَالَ اَنَا

اللہ تعالیٰ نے فرمایو: کھڑی چیز نے تناں ٹھاکیو جے توں سجدو نہ کر جد کہ میں تناں حکم دتو تھو اس نے کہیو

خَيْرٌ مِّنْهُ ۚ خَلَقْتَنِىْ مِنْ نَّارٍ وَّخَلَقْتَهٗ مِنْ طِيْنٍ ﴿١٢﴾

ہوں اس تیں سرس ہوں کیونجے تیں مناں اگ تیں پیدا کیو اور اس ناں تیں مٹی تیں بنڑایو

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُوْنُ لَكَ اَنْ تَتَكَبَّرَ فِيْهَا

(اللہ نے) فرمایو: بس توں اتوں لہہ جاء تناں یوہ حق نیہنہ جے توں اس ماں تکبر کرے

فَاخْرُجْ اِنَّكَ مِنَ الصّٰغِرِيْنَ ﴿١٣﴾ قَالَ اَنْظِرْنِىْٓ

بس توں نکل جاء بلاشبہ توں ذلیلاں بچوں ہے (٩) اس نے کہیو توں مناں اس تہاڑا توڑی مہلت دیدے

اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُوْنَ ﴿١٤﴾ قَالَ اِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِيْنَ ﴿١٥﴾

جس تہاڑے لوک دھری واری زندہ کیّا جیں غا ؛ فرمایو : تنّاں مہلت دیدتی گئی (١٠)

آ گیو، خدا تعالیٰ ناں ٹُہتھ کرن لگ پیو جے ہوں تے اگ تیں پیدا ہووؤہاں جد کہ آدمؑ تے مٹی تیں بنا یا گیا ہیں اور اگ غو تے مٹی تیں ٹُچ اُچو درجو ہے فراگ غو بنیو وو مٹی غا بنیا وا آدم اگے کس رالِف سکے! حالانکہ اس غیں یہ ساریں دلیل بالکل ہی بودیں تھیں، اگ مٹی غی اپنٹی اپنٹی خصوصیت ہیں فرا یکنٹ دوجی تیں اپر ہونٹ غو کے سوال! فرسب تیں بڑی گل تے اللہ تعالیٰ غو حکم تھو خدا غا حکم تیں اپر کہڑی چیز ہو سکے! بس ان عقلی گہوڑاں ور وہ خدا غا حکم تیں نمکرن ناںٹ ہی اس غی رحمت تیں دور ہو گیو۔ فرمایو: تتاں کے حق ہے جے توں اس عالیشان دربار ماں آکڑ دسے! تے نافرمانی کرے سگوں خدا تعالیٰ ناںٹ ٹُہتھ کرن غی جرأت کرے یاہ جگہ تے فرمانبرداراں عاجزاں غی ہے لہذا اتوں اتوں لہہ جا دفع ہو جا! توں عزت جگو ہے ہی نیہنہ توں تے ذلیل ہی ہونٹ جگو ہے۔

قَالَ فَبِمَآ اَغْوَيْتَنِيْ لَاَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ

اس نے کہیو: کیونجے تیں متاں گمراہ کیو ہے (اس گلو) ہوں انھاں واسطے تیرا سِدا رستہ ور

الْمُسْتَقِيْمَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ لَاٰتِيَنَّهُمْ مِّنْ بَيْنِ اَيْدِيْهِمْ وَمِنْ

ضرور بیسوں غو؛ فر انھاں ور انھاں غے اگے تیں وی حملو کروں غو تے انھاں غے

خَلْفِهِمْ وَعَنْ اَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَآئِلِهِمْ ۭ وَلَا تَجِدُ

پچھے تیں وی! اور انھاں غے سجے تے کھبے تیں وی! تے توں انھاں بچوں متاں لوکاں ناں

اَكْثَرَهُمْ شٰكِرِيْنَ ﴿١٧﴾ قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُوْمًا مَّدْحُوْرًا

شکر گذار نیہنہ دیکھ سیں (١١) اللہ نے فرمایو: توں اتوں ذلیل مردود ہو غے چلتو بنٹ!

لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ اَجْمَعِيْنَ ﴿١٨﴾

انھاں بچوں جہڑو وی تیرا رستہ ور چلے غو (فر) ہوں تم ساراں ناںٹ ضرور جہنم ناں پَہر چھوڑوں غو (١٢)

وَيٰٓاٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ

تے اے آدمؑ! تم تے تھاری بیوی جنت ماں بس جاؤ تے اس ماں جتوں روح کرے اتوں

حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُوْنَا مِنَ

تم کھاؤ! ور اس بوٹا غے نیڑے نہ لگیو (نیہنہ تے) تم دوئے زیادتی کرن آلاٗ

الظّٰلِمِيْنَ ﴿١٩﴾ فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطٰنُ لِيُبْدِيَ

ہوجیں غا (١٣) فر انھاں دواں غا دل ماں شیطان نے وسوسو گہلیو تا نجے انھاں غیں ستر آلیں جگہ

لَهُمَا مَاوٗرِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهٰكُمَا

کھولدئے جہڑیں انھاں تیں اولے تھیں؛ تے اس نے انھاں دواں ناں کہیو جے تھارا رب نے تمناں

رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّآ اَنْ تَكُوْنَا مَلَكَيْنِ

اس بوٹا تیں بس اس گلوں ٹھاکیو ہے جے تم دوئے فرشتا (نہ) بنٹ جیں

اَوْ تَكُوْنَا مِنَ الْخٰلِدِيْنَ ﴿٢٠﴾ وَقَاسَمَهُمَآ اِنِّيْ لَكُمَا

یا تم دوئے سدا جنت ماں رہنٹ آلاٗ نہ ہو جیں؛ تے دواں اگے قسم کی جے ہوں تھارو

(١٠) شیطان نے یاہ دعا حالانکہ قہر غی گہڑی ماں منگی تھی، یوہ دعا منگنٹ غو ویلو نیہنہ تھو ور اس ناں یوہی اندازو تھو جے دعا قبول ہو جے غی فر یوہی ہووٗ دعا قبول ہو گئی، تے شیطان ناں قیامت توڑی مُہلت لبھ گئی نہ اس ناں موت آوے تے نہ قیامت تیں پہلاں دنیا ماں اس ناں اپناں کیا غی سزا دتی جے غی، اور یوہ سب کجھ اللہ تعالیٰ غی حکمت تے قدرت غے ماتحت ہی ہووؤ، کیونجے انسان غو پورو پورو امتحان تاں ہی ہو سکے تھو جد شیطان ناں مُہلت لبھ جاتی فر وہ وی اپنٹوں پورو زور لاتو، اللہ غی ہدایت وی بنداں کوئے صاف صاف آجاتی فر دیکھیو جاتو کہ شیطان غا گُھرا اور کونٹ ٹُرے تے اللہ تعالیٰ غی ہدایت ور کہڑو عمل کرے۔!

(١١) اللہ تیری شان!! وہ ٹہلّ دیئے تے فر کیسی ٹہل دیئے! ابلیس جیہا مجرم ناں وی اس عالیشان بارگاہ ماں اپنٹی کاروائی غو ''خاکو'' پیش کرن غی اجازت ہو جے، ابلیس اپنٹی ساری زندگی غو رغزار بیان کرے ہُنٹ ہوں آدمؑ غی اولاد غی تاڑ ماں تیرا سدا رستہ ور بیس جاؤں غو، فر اگے پچھے، سجے کھبے یعنی ہر پاسے تیں انھاں ور حملو کر غے انھاں ناں تیرا سدا رستہ تیں ٹپلاؤں غو، انھاں ناں سدا رستہ تیں ٹپلا غے جہالت تے گمراہی غی ان کھائیاں تے کاڑاں ماں لے سٹوں غو جتوں یہ مرن توڑی نکل نیہنہ سکیں غا، ات توڑی کہ خدایا! توں آپ دیکھے غو کہ ان ماں ہمیشاں متا لوک ویہہ ویں غا جہڑا نافرمان تے ناشکر ویں غا۔ ابلیس غو یوہ اندازو کتنوں صحیح نکلیو، اللہ تعالیٰ آپ گواہی دیئے ﴿وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيْسُ ظَنَّهٗ﴾ ''یقیناً سچ نکلیو انھاں ور ابلیس غو اندازو''۔ (سورت سباء ٢٠)

(١٢) خدا غی بے پرواہ بارگاہ تیں جواب دتو جا رہیو ہے کہ جے کدے کجھ لوک تیرا چیلا بنٹ غے ناشکری کریں غا تاں اس ناںٹ کے ہو جے غو! مھاری بے نیاز بارگاہ ماں کسے غی شکر گذاری یا ناشکری تے فرمانبرداری یا نافرمانی ناںٹ کوئے گہاٹو باھدو تے ہوتو ہی نیہنہ جا جا! اتوں دفع ہو جا! یاہ چار تہاڑا غی زندگی غی گل ہے چھیکڑ تے تیرے ناںٹ اور تیراں مریداں ناںٹ جہنم ہی پَہری جے غی اُت تے اللہ غا فرمانبردار بندا ہی کامیاب ویں غا، انھاں ہی غی جیت وہے غی فر ناشکراں ناں وی تے تتاں وی ناشکری غو مزو آ جے غو۔

(١٣) کھانٹ پینٹ غی کھلی اجازت دتی گئی ہے جے جتوں روح کرے جہڑی چیز چاہویں رج غے کھاؤ ور اس بوٹا غے نیڑے نہ جائیو! یوہ بوٹو کا نہہ غو تھو؟ قرآن غا اندازتیں یاہ گل تے یقین ناںٹ معلوم ہو جے کہ یوہ اک معین بوٹو تھو جس غا میوہ تیں ات ٹھا کیو جا رہیو ہے۔ ور بوٹو تھو کا نہہ غو؟ اس گل ناں نہ قرآنِ کریم بیان کرے تے نہ حدیثِ رسول ﷺ ہی اس ناں معین فرماوے، ہاں! بنی اسرائیل غی کتاباں ماں دوترے چیزاں غو ناں آیو ہے ور اس ور ہم یقین کس را کر سکاں! دراصل قرآن اور حدیث ماں اس بوٹا ناں معین نہ کرن غو مقصد ہی یوہ ہے جے گل کسے خاص بوٹا غی نیہنہ تھی تے نہ کسے بوٹا ماں اسی کائے خرابی تھی جس گلوں وہ حرام ہو گیو تھو، اصل گل یاہ تھی کہ حضرتِ آدمؑ غی ازمائش واسطے یوہ خدا غو اک حکم تھو، انھاں نے خدا غو حکم پورو کرنوں تھو اور اج وی کسے چیز غا حرام ہونٹ غی اصل وجہ یاہی وہے کہ اللہ تعالیٰ نے اس تیں ٹھاک چھوڑیو ہے، اور وہ جس چیز تیں چاہوے ٹھاک سکے!

(۱۴) حضرتِ آدمؑ تے حضرتِ حواؑ اللہ غا جنتی بندا، گناہاں تیں بالکل پاک تے معصوم، ویہہ یاہ گل سوچ ہی کدسکیں تھا جے خدا تعالیٰ غو ناں لے غے وی کوئے کوڑ مار سکے'! ور شیطان لعین نے خدا غیں قسم کر کر غے انھاں غا دل ماں وسوسو گہلیو جے اس بوٹا تیں تمناں صرف اس واسطے ٹھا کیو گیو ہے کیو نجے جہڑو اس ناں کھا لیئے فر وہ فرشتو بݨ جے تے فر سدا اِتے ہی جنت ماں رہݨ لگ جے اس ناں کدے اتوں فر کڈ یو نیہنہ جاتو، اُواں ویہہ اللہ تعالیٰ غو مناہی آلو حکم وی پُہل گیا جس را کہ قرآن کریم نے دوجی جگہ آپ اس غی وضاحت فرمائی ہے ﴿فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْ مًا﴾ (سورت طہٰ/۱۱۵) سگوں آدمؑ ناں یاہ گل وی بسر گئی جے فرشتو بݨ غے کروں غو کے! فرشتاں ناں تے اے ہُݨ میرے اگے آپے لِفّوں پیو تھو، اس را شیطان نے اپݨی ہمدردی تے خیر خواہی غو پلیکھو لا غے دواں ناں اس بوٹا غو میو کھاݨ واسطے تیار کر لیو جس تیں اللہ تعالیٰ نے سختی ناݪ ٹھا کیو تھو، فر کے تھو! بس چکھتاں ہی سب تیں پہلو کم تے یوہ ہووؤ کہ جنت غو جہڑو نورانی لباس انھاں ور تھو، جس ناݪ اج توڑی انھاں غیں شرم آلیں جگہ ٹہکیں ویں تھیں وہ لباس چاݨ چک ہی کھل گیو تے دوئے شرم غا مار یا جنت غا پتراں ناݪ اپݨوں ستر چھپاݨ لگ گیا۔ اسے تیں علماء نے فرمایو جے شرم حیاء کرنی انسان غی فطرت ہے، جس غو تقاضو اس غی انسانیتی آپ کرے جد کہ انسان ناں ننگو کرنوں شیطان غو پہلو حملو ہے جس ناݪ وہ انسان ناں بے پڑدکر غے اس تیں شرم آلیں صفت ختم کر دیݨ غی کوشش کرے لہذا انسان ناں بے حیاء بݨاݨ، بے پڑدکرن تے ننگو کرن یا ادھ ننگو کرن غی دنیا ماں جتنی وی تحریک ہیں یہ حیوانی تے شیطانی تحریک ہی ہیں سگوں ات تے ان جاہلاں غی تُہتھ غو وی پَہانڈو پھٹ گیو جہڑا یاہ کیہنہ جے انسان پہلاں ننگو تھو نعوذ باللہ فر بلیں بلیں اس نے چیڑا لا ناں سکھیا، نیہنہ قرآن اعلان کرے دنیا غو ساراں تیں پہلو انسان ات لیر لا غے آیو تھو، اور پلّا لا ناں انسانی فطرت ہے، خیر! اللہ تعالیٰ نے فر کھمک غے حضرت آدمؑ تے حضرت حواءؑ دواں ناں فرمایو جے میں تمناں نیہنہ کہیو تھو جے شیطان تھارو صریحًا دشمن ہے!۔ فائدو:- اس آیت ور غور کرو! شیطان حضرتِ آدمؑ تے حضرتِ حواءؑ دواں غاں دلاں ماں ناݪو ناݪ وسوسو گہلّے، قسم وی دواں اگے کرے، ہمدردی غو وی چَہانسو دواں ناں دیئے! اللہ تعالیٰ وی دواں ناں فرماوے کہ کیوں میں تمناں اس بوٹا تیں ٹھا کیو نیہنہ تھو؟! ہُݨ تم آپے ہی اندازو لا لیو جے بنی اسرائیل تیں آئی وی جہالت ناݪ عوام ماں کھلر یا وا ان عقیداں غی کے حقیقت ہے! جن ماں یوہ دسیو جے کہ حضرتِ آدمؑ ناں حضرتِ حواءؑ نے ہی اس واسطے تیار کیو تھو؟ فر کالسر یاں ناں مَہناں مارن واسطے یہ کہاݨیں یاد کروائی جیں تے رہئی یاہ گل جے شیطان نے وسوس گہلیو کس را؟ جد کہ وہ تے پہلاں ہی جنت تیں کڈ دتو گیو تھو، تے گل یاہ ہے کہ وسوسو تے دل ماں اک تاہنگ پیدا کی جئے اس واسطے شیطان ناں جنت ماں جاݨ غی لوڑ ہی کے تھی! حضرتِ حسن بصری غو اک قول وی تفسیر غی کتاباں ماں آوے جے شیطان نے زمین ور وں ہی اسماناں ور جنت ماں یوہ وسوسو گہلیو تھو، (تفسیرِ کبیر) تے قرآن اور حدیث ماں وی وسوسہ واسطے شیطان غا جنت ماں جاݨ غی کائے گل بیان نیہنہ ہوئی لہذا اس قسم غا جہڑا وی قصا سُنّا یا جیں ویہہ بے بنیاد ہی ہیں۔ امام رازیؒ فرمانویں شیطان غا وسوسہ غی حقیقت بس اتنی ہے جہڑی قرآن نے بیان کی ہے باقی عوام ماں جہڑا ویہہ سپ تے مور وغیرہ غا قصا مشہور ہیں ویہہ سب واہیات ہیں (تفسیر کبیر) دراصل اس را غیں کہاݨیں اسرائیلی کتاباں ماں آئی ہیں۔

لَمِنَ النّٰصِحِيْنَ ۙ فَدَلّٰىهُمَا بِغُرُوْرٍ ۚ فَلَمَّا ذَاقَا

پکو ہمدرد ہوں؛ چھیکڑ تُہو کھا ناݪ انھاں ناں انھاں غا درجہ تیں بُن لے آیو فر جسویلے انھاں نے

الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفٰنِ

اس بوٹا (غو میوو) چکھیو تاں انھاں غی ستر آلی جگہ باندے ہو گئی؛ اور ویہہ دوئے اپنے اُپر

عَلَيْهِمَا مِنْ وَّرَقِ الْجَنَّةِ ۗ وَنَادٰىهُمَا رَبُّهُمَآ اَلَمْ اَنْهَكُمَا

جنت غا پتر پلہیٹن لگ گیا؛ تے انھاں دواں ناں انھاں غا رب نے آواز دتی: کیوں! میں تمناں اس

عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَاَقُلْ لَّكُمَآ اِنَّ الشَّيْطٰنَ

بوٹا تیں نیہنہ ٹھا کیو تھو! تے کیوں! میں تمناں نیہنہ کہیو تھو جے شیطان تھارو

لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِيْنٌ ۝ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَآ اَنْفُسَنَا ۫ وَاِنْ

باندے باندے دُشمݨ ہے (۱۴) دواں نے عرض کی: ربا! ہم نے اپݨے اُپر ظلم کیّو ہے تے جیکدے توں

لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُوْنَنَّ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ ۝

ہم ناں معاف نیہنہ کرسیں تے مھارے اپر رحم نیہنہ کرسیں تاں ہم واقعہ ہی زیان کرن آلاں ماں (شامل) ہو جاں غا (۱۵)

قَالَ اهْبِطُوْا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۚ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ

فرمایو: تم لہہ جاؤ! تم اک دوجا غا دُشمݨ ویں غا تے تھارا واسطے زمین ماں

مُسْتَقَرٌّ وَّمَتَاعٌ اِلٰى حِيْنٍ ۝ قَالَ فِيْهَا تَحْيَوْنَ

ٹھکانوں ہے تے اک وقت توڑی زندگی گذارن غو سمان ہے؛ فرمایو: اسے ماں تم نے زندگی بسر کرنی ہے

وَفِيْهَا تَمُوْتُوْنَ وَمِنْهَا تُخْرَجُوْنَ ۝ يٰبَنِيْٓ اٰدَمَ قَدْ

ع ۹

تے اسے ماں تم نے مرنوں ہے تے اسے بچوں تم کڈیا جیں غا (۱۶) اے آدمؑ غی اولاد! بیشک ہم نے

اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُّوَارِيْ سَوْاٰتِكُمْ وَرِيْشًا ۭ وَلِبَاسُ

تھارا واسطے لباس نازل کیّو جہڑو تھاری ستر آلی جگہ ناں ٹھکے تے زینت (وی) ہے اور پرہیز گاری

التَّقْوٰى ۙ ذٰلِكَ خَيْرٌ ۭ ذٰلِكَ مِنْ اٰيٰتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُوْنَ ۝

غو لباس وہ ہی سرس لباس ہے یوہ اللہ غی نشانیاں بچوں ہے تانجے ویہہ نصیحت حاصل کریں (۱۷)

(۱۵) غلطی شیطان نے وی کی تھی تے پُہل آدمؑ تیں وی ہو گئی تھی، ور فرق دیکھو! شیطان گناہ کر غے آکڑ گیو، جس نے گناہ کر غے آکڑن غو رواج گہلیو "چوری تے فر سینا زوری" غا محاورہ بݨیاں، دوجے پاسے حضرتِ آدمؑ تے حواءؑ ہیں جھاں تیں آپ غلطی نیہنہ ہوئی بلکہ پُہل کرائی گئی۔ اُواں ویہہ ساراں نیکاں تے ساراں نبیاں غا باپ ہیں ور دیکھو! دعا کس عاجزی تے گریہ زاری ناݪ منگ رہیا ہیں! واقعہ ہی اس دعا ماں قیامت توڑی انھاں غی اولاد واسطے اک سبق ہے کہ پُہل پلیکھا ماں غلطی ہو جاݨی بڑی گل نیہنہ، بلکہ غلطی تیں بعد اس ناں معاف کراݨ واسطے کوشش نہ کرنی واقعہ ہی بڑی غلطی ہے۔ آدمؑ غی سنت تے یاہی ہے کہ جے کدے پُہل پلّا واماں غلطی ہو جے فر بند و معافی واسطے اپݨاں مالک غا در ور ہی ٹہہ جئے؛۔

(۱۶) ہُݨ یوہ حکم چھڑو حضرتِ آدمؑ تے حضرتِ حواءؑ ناں ہی نیہنہ بلکہ انھاں غی ساری اولاد ناں وی ہے جے تم سارا اتوں لہہ جاؤ تے زمین ور چلیا جاؤ جت تم آپس ماں اک دوجا غا دشمن ویں غا تے

شیطان تم ساراں غو دشمن وے غو، ہُنڑ تم نے اُتے زمین ورجینوں مرنوں ہے، جھیکڑا توں ہی اٹھ غے اپنڑوں لیکھو دینٹوں ہے فر جس غا عمل جنت غے لائق ویں غا وہ تے مُڑا سے اپنڑی پرانی وراثت جنت ماں آجئے غو، ور جس بدقسمتا غا لیکھ پھیڑا نغلیا اور اس نے شیطانی کم کیا وہ سمجھ لئے کہ اج تیں بعد وہ کدے وی اپنڑاں اس گھر (جنت) ماں نیہنہ آسکے غو بلکہ زندگی غا چار تہاڑا گذار غے اوڑک اس نے اپنا دوست شیطان غے ناںْ ہمیشاں واسطے جہنم ماں جانٹوں ہے اس را اس ناں اج اتوں دیس نکالو ہور ہیو ہے۔

يٰبَنِيْٓ اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطٰنُ كَمَآ اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ

اے آدمؑ غی اولاد! شیطان تمنڑاں ٹپلا نہ چھوڑے جس را اس نے تھارا ماں باپ ناں جنت بچوں

مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَا ۭ اِنَّهٗ

کڈا چھوڑیو تھو تے اس نے ان دواں غا کپڑا لُوا چھوڑیا تھا تانجے انھاں ناں اپنڑی ستر آلیں جگہ دِسن لگ جنئیں بیشک وہ

يَرٰىكُمْ هُوَ وَقَبِيْلُهٗ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ ۭ اِنَّا جَعَلْنَا

تے اس غو کُنبو تمنڑاں اس را دیکھیں کہ تم انھاں ناں نیہنہ دیکھ سکتا ؛ یقیناً ہم نےْ

الشَّيٰطِيْنَ اَوْلِيَاۗءَ لِلَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ ۝ وَاِذَا

شیطاناں ناں انھاں لوکاں غو سنگی بنڑا چھوڑیو ہے جھڑا ایمان قبول نیہنہ کرتا (۱۸) تے جسویلے

فَعَلُوْا فَاحِشَةً قَالُوْا وَجَدْنَا عَلَيْهَآ اٰبَاۗءَنَا وَاللّٰهُ

ویہہ کوئے بے حیائی غو کم کریں ، کیہنہ : ہم نےْ اپنڑوں باپ دادو یو ہی کجھ کرتو دیکھیو تھو تے اللہ نے ہی

اَمَرَنَا بِهَا ۭ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَاْمُرُ بِالْفَحْشَاۗءِ ۭ اَتَقُوْلُوْنَ

ہم ناں اس غو حکم دتو ہے (اے نبیؐ) تم فرما دیو: اللہ تعالیٰ تے بے حیائی غو حکم کدے نیہنہ دیتو؛ کیوں! تم اللہ ور

عَلَي اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ۝ قُلْ اَمَرَ رَبِّيْ بِالْقِسْطِ ۣ

واہ گل لانویں جس غو تمنڑاں کجھ پتو ہی نیہنہ (۱۹) تم فرما دیو: میرا رب نے تے انصاف کرن غو حکم دتو ہے

وَاَقِيْمُوْا وُجُوْهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَّادْعُوْهُ مُخْلِصِيْنَ

تے اس غو جے تم ہر نماز ویلے اپنڑاں منہ سِدا رکھو تے تم اس غی عبادت کرو ! دین ناں اس واسطے

لَهُ الدِّيْنَ ڛ كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُوْدُوْنَ ۝ۭ فَرِيْقًا هَدٰى

خالص کر غے (۲۰) جس را اس نے تم پہلی واری پیدا کیا، تم فر پیدا ویں غا (۲۱) اک جماعت ناں اس نے ہدایت دے دتی

وَفَرِيْقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلٰلَةُ ۭ اِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيٰطِيْنَ

تے ایکنڑ جماعت ور گمراہی ثابت ہوگئی انھاں نے اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے شیطان اپنڑاں سنگی

اَوْلِيَاۗءَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَيَحْسَبُوْنَ اَنَّهُمْ مُّهْتَدُوْنَ ۝

بنڑا لیّا ہیں تے خیال یوہ کریں جے ویہہ ہدایت ور ہیں (۲۲)

(۱۷) شیطان لعین نے حضرتِ آدمؑ کوںوں پُہل کرا غے جنت غو نورانی لباس لُہوا چھوڑیو تھو، اللہ تعالیٰ نے اپنڑاں کرم ناںْ انھاں ناں فر لباس عطا فرمایو، دنیا ماں وی حضرتِ آدمؑ تے انھاں غی اولاد غا لباس غو بندوبست فرمایو ویہہ چیز زمین تیں پیدا فرمائیں جتھاں ناںْ لیر بنڑ سکیں فر انسان ناں وی اسو سُہنٹو دماغ دتو جے وہ ودیا تیں ودیا کپڑا ابنا سکے! یاہ اللہ تعالیٰ غی بہت بڑی نعمت تے اس غو بہت بڑو فضل وکرم ہے، اسے ناں فرمایو!'' ہم نےْ تھارے واسطے لباس نازل کیو'' یعنی یوہ بڑو احسان ہے جے ہم نےْ لباس غو سروند کیو! فر لباس غا دو بڑا مقصد بیان فرمایا اک پڑدہ پوشی دوجے زینت ، اور یہ دوئے اسیں چیز ہیں جتھاں غو تقاضو انسان غی انسانیتی آپ کرے! کوئے شریف انسان کدے بے پڑدہ رہنٹوں پسند نیہنہ کرسکتو بلکہ حضرتِ آدمؑ غا واقعہ ماں یاہ گل پہلاں ہی سمجھا دتی گئی ہے جے پڑدہ ماں رہنٹوں، پڑدہ ناں پسند کرنٹوں یوہ انسانی کم ہے تے بے پڑدہ ہونٹوں شیطانی تے حیوانی کم ہے اسے را انسان غی انسانیتی تاں ہی سو بے جد انسان چنگی طرح لیر لاوے تے لباس ماں وہے؛ کیونجے انسان غو قدبت ہی اسو ہے کہ اس ناں بجنڑ لباس تیں زینت نصیب ہو ہی نیہنہ سکتی حیوان ننگا ہی چنگا لگیں ور انسان تاں سو بے جد اس ور کپڑا ویں، فر فرمایو! جے اس ظاہری لباس تیں علاوہ اک ہور باطنی تے اندرونڑ غو لباس ہے اسے ماں اصل زینت تے اسے ماں اصل پڑدو ہے سگوں ظاہری لباس اسے باطنی لباس غی تاہنگ پیدا کرن واسطے ہے !لہذا ظاہری لباس غے ناںو ناںْ مچ زیادہ لوڑ اسے باطنی لباس غی ہے اور یوہ'' تقویٰ پرہیزگاری غو لباس ہے، ظاہری لباس وی تاں ہی پڑدو تے زینت بنڑ سکے جدوہ اس اندر غا لباس غے مطابق وہے۔

(۱۸) اپر آدمؑ تے ابلیس لعین غو جھڑ وقصو بیانڑ ہویو ہے. یوہ اک نیش سچو تے اصلی واقعو ہے، جس غا بیان کرن غو اک اہم مقصد یوہ تھو جے انسان اپنڑاں پراناں تے اصلی دشمن غی پشانڑ کرے، تے اس اصلی ازلی دشمن تیں ہشیار رہ، اس غا کہیا ماں آ غے اپنڑاں مالک غی نافرمانی نہ کرے، ہُنڑ اسے گل ناں کھول غے ہور تاکید ناںْ بیان کیو جارہیو ہے جے یو ہی وہ ازلی دشمن ہے جھڑ وتھارا ماں باپ ناں جنت تیں کڈنڑ غو ذریعو بنٹیوں اسے غی واہ چال تھی جس ناںْ حضرتِ آدمؑ تے حضرتِ حواؑ غو جنتی نورانی لباس لہہ گیو، ہنڑ تم کدے وی اس غی چالاں، اس غاں پھنداں تے اس غیں چھلنڑ بازیاں ماں نہ آجایئو! خاص طور ور اس غا حملہ تیں اس گلوں ملوں ہی ہشیار رہنڑ غی لوڑ ہے، کیونجے اللہ تعالیٰ نے اپنڑی حکمت تے قدرت ناںْ اس لعین ناں سگوں اس غی ٹلّ ناں وی یاہ طاقت دتی وی ہے کہ یہ تم ناں اس را تک سکیں جے تم انھاں ناں نیہنہ تک سکتا ہُنڑ آپ ہی اندازو لالیو جے یوہ چھپیو وواولے رہنڑ آلو دشمن کتنٹوں خطرناک ہے! یوہ تے اس ٹہنگ ناںْ وسوسو گہل چھوڑے کہ انسان ناں غفلت ماں پتو ہی نیہنہ لگتو ، ور اس غو مطلب یوہ وی نیہنہ ! جے یوہ کسے ناں زبردستی پغڑ غے گمراہ کرسکے، نہ، نہ، یوہ تے چھڑ وسوسو گہل سکے! تے اس غا مرید وی بے ایمان ہی بنٹیں، اساں بے ایماناں غو ہی یوہ اصل دوست ہے، باقی رہیا ویہہ ایمان آلا جھڑا خدا غی حفاظت تے پناہ ماں آجیں، انھاں ور اس غو چھوٹ، داء کد چل سکے، تے چارے قضاء کدے اَنْ پہالْ ہی کائے غلطی کرانڑ ماں کامیاب وی ہوجئے تاں وی ویہہ اپنڑاں مالک اگے گریہ زاری کر غے ہور اُچا درجہ حاصل کرلیں۔ فائدو:- انھاں آیتاں ور غور کرن آلو اسلام ماں پڑدہ غی تے لباس غی اہمیت غو اندازو لاسکے۔ تے جھڑا لوک ننگور ہنڑ، ادننگ بنڑ غے تے لنگوٹی شنگوٹی لا غے پھرن، یا سادو بنڑ ناں مذہبی کم سمجھیں انھاں غا بارہ ماں وی تم فیصلو کرسکیں کہ یہ شیطانی کم کرر ہیا ہیں؟ یا مذہبی اور پیغمبری!! امام قرطبیؒ اپنڑی تفسیر ماں لکھیں جے؛ حضرت آدمؑ غا واقعہ غے ناںْ ناںْ گہڑی گہری اس را تاکید کرن تیں اندازو لایو جاسکے جے اسلام ماں پڑدہ پوشی غی کتنی اہمیت ہے!!۔ (تفسیر قرطبی)

يٰبَنِيْٓ اٰدَمَ خُذُوْا زِيْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَّكُلُوْا

اے آدمؑ غی اولاد ! تم ہر نماز ویلے اپنوں چنگو لباس لایا کرو ! تے کھاؤ !

وَاشْرَبُوْا وَلَا تُسْرِفُوْا ۚ اِنَّهٗ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِيْنَ ۝۳۱

اور پیو تے حدوں نہ بدھو ! بیشک وہ حدوں بدھن آلاں ناں پسند نیہنہ کرتو (۲۳)

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِيْنَةَ اللّٰهِ الَّتِيْٓ اَخْرَجَ لِعِبَادِهٖ

(اے نبیؐ) تم فرمادیو: کس نے اللہ غا اس لباس ناں حرام کیو ہے جہڑو اس نے اپناں بنداں واسطے پیدا کیو ہے

وَالطَّيِّبٰتِ مِنَ الرِّزْقِ ۭ قُلْ هِىَ لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا فِي

تے کھانڑ پینڑ غی پاک چیزاں ناں ! تم فرمادیو : یہ نعمت ایمان آلاں واسطے ہیں دنیا

الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَّوْمَ الْقِيٰمَةِ ۭ كَذٰلِكَ

غی زندگی ماں وی (اور) قیامت غے تہاڑے تے ویہہ خالص انھاں واسطے ہی ویں غیں اسے را

نُفَصِّلُ الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّعْلَمُوْنَ ۝۳۲ قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ

ہم جانڑ آلاں واسطے آیتاں ناں کھول کھول غے بیان کراں (۲۴) تم فرمادیو: میرا رب نے بس بے حیائی

رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ

غی گلاں ناں حرام کیو ہے جہڑیں باندے ویں یہہ وی تے جہڑیں اولے ویں ویہہ وی! تے گناہ ناں

وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ تُشْرِكُوْا بِاللّٰهِ مَا لَمْ

تے ناحق زیادتی ناں، تے اس گل ناں جے تم کسے ناں اللہ تعالیٰ ناں شریک کریں جس غا بارہ ماں

يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطٰنًا وَّاَنْ تَقُوْلُوْا عَلَي اللّٰهِ مَا لَا

اس نے کائے دلیل نازل نیہنہ کی تے یاہ گل وی جے تم اللہ تعالیٰ وراسیں گل لانویں جھاں غو تم ناں

تَعْلَمُوْنَ ۝۳۳ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ ۚ فَاِذَا جَاۗءَ

علم نیہنہ (۲۵) تے ہر ایکن امت واسطے اک مدت مقرر ہے تے جسویلے انھاں غو وہ

اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَاْخِرُوْنَ سَاعَةً وَّلَا يَسْتَقْدِمُوْنَ ۝۳۴

مقرر وقت آجئے فر ویہہ اک پل نہ پچھے ہوسکیں تے نہ اگے ہوسکیں (۲۶)

(۱۹) عرب غاں لوکاں ماں ہزاراں قسم غیں عملی تے اعتقادی برائیں پیدا ہوگئی تھیں، ان ماں بے حیائیاں غا کم ساراں تیں مُہرے تھا، وران غی بدبختی یاہ تھی جے یہ ان ساراں پھیڑاں کماں ناں مذہبی فریضو تے اللہ تعالیٰ غا دسیاوا کم سمجھیں تھا، کیونجے ویہہ اپنوں تعلق حضرتِ ابراہیمؑ تے حضرت اسماعیلؑ ناں جوڑیں تھا فر پلّے تیں کڈیں ویں ان ساریں بدعتاں، تے بے حیائیاں ناں انھاں نبیاں غی سُچّی تعلیم ناں مڑھ چھوڑیں تھا، حالانکہ انھاں کونّے اس غی علمی کائے وی دلیل موجود نیہنہ تھی، بس چھڑا باپ دادا تیں چلتا آرہیا کجھ قصا کہانٰی تھا، انھاں برائیاں بچوں ہی اک بہت بڑی بدی تے بے حیائی یاہ تھی جے مکہ غا قریش ناں چھوڑ غے باقی عرب غا سارا لوک کعبہ پاک غو طواف الف ننگاں ہوغے کریں ویں تھا، مڑ دتہاڑی تے کالّسریں رات غے ویلّے! اس غے پچھے انھاں غی یاہ سوچ کم کر رہئی تھی جے جہڑیں لیرلا غے گناہ کیا ہیں، ویہہ ہی لا غے خدا غا گھر غو طواف کس راہو سکے!! اور کپڑا تے دنیا غو بنڑا سنگار ہے فر اس لش پش غو کعبہ پاک ماں کے کم!؟ تے کمال یوہ تھو، جے اس بے حیائی ناں وی مذہبی فریضو سمجھیں تھا، اللہ تعالیٰ نے فرمایو: کجھ تے غور کرو! کیوں خدا اسی بے شرمی غی گل واسطے کہہ سکے!! خدا غی سُچی ذات کسے ناں اسا بے حیائی غا کم واسطے کدے نیہنہ کہہ سکتی یہ تے سارا شیطان غا دسیاوا کم ہیں، ور جہڑی قوم خدا غو بوہ چھوڑ غے شیطان غو گھُر ونوڑ لیئے اس غی تے فرمت ہی ماری جئے، اج وی دنیا ماں مُچ سارا پاگل ننگا ہونڑ یا ادننگ ہونڑ ناں مذہبی کم سمجھیں- خدا بچاوے اسی بے حیائیاں تیں۔

(۲۰) یعنی اللہ نے ان بے حیائیاں غو حکم- نعوذ باللہ- نیہنہ دتو، بلکہ اللہ تعالیٰ نے تے انھاں گلاں غو حکم دتو ہے، جے دنیا غا ہر اک کم ماں اعتدال ورڑ ہو، انصاف آلا رستہ ورڑ ہو، اُس غا کسے حکم ماں ''افراط تے تفریط'' یعنی حدوں بدھ گھاٹو یا باھد و نیہنہ ہوتو، اس غا سارا کم مناسب تے درمیانہ ویں لہذا مومن ناں وی یوہ ہی رستو اختیار کرنوں چاہئے! تے اللہ غو حکم ہے جے ہر ایکن عبادت ماں اپنوں چہرو سدو اسے در رکھو یعنی اس غاں نبیاں غا دسیاوا طریقہ غے مطابق کرو! اس غی نازل کی وی شریعت تیں بال برابر اُرے پرے نہ ہو! تے نال ہی اس غو حکم ہے جے عبادت ناں نیش اسے واسطے ہی کرو! اس ماں کسے طرح غی شرک نہ کرو! دکھلاوو نہ کرو! بس یاہ سمجھ لیو جے عبادت صرف قبول واہی ہے جہڑی اس غا دسیا وانبیاں آلا طریقہ غے مطابق وہے تے وہے وی صرف اسے واسطے جسماں ذری شرک دکھلاوو نہ وہے۔ فائدو:- یاہ تفسیر مسجد ناں عبادت غا معنی ماں لے غے ہے دوجی تفسیر ''مسجد'' ناں نماز غا معنی ماں لے غے وی کی جئے۔

(۲۱) یعنی یوہ سب کجھ اسے گلوں ہے کیونجے تم جس را پیدا ہویا ہیں اسے را اک تہاڑے فر اس غی بارگاہ ماں حاضر ویں غا جت تم نے زندگی غا پل پل غو لیکھو دینّو ہے۔

(۲۲) یعنی حضرتِ آدم تیں بعد فر انساناں غیں دو جماعت بنڑ گئیں اک ناں تے اللہ نے ہدایت دیدتی ور دوجی ور گمراہی ثابت ہوگئی لیکن گمراہ ہووا ویہہ لوک جھاں نے اپناں مالک اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے شیطان ناں دوستی لالی، انھاں غی تے شیطان اس را مت مار چھوڑے کہ ویہہ سارا بے حیائی غا تے نافرمانی غا پھیڑا کم کر کر غے وی یوہی خیال بلکہ یقین کرتا ریہنہ جے ہم ''ہدایت ور ہاں'' مھارو رستو ہی اصل ہدایت آلو رستو ہے'' بس اسے گلوں ویہہ کدے حقیقت ور غور نیہنہ کر سکتا۔ قرآن پاک نے یاہ گل کیئیں جگھیں بیان فرمائی ہے۔

(۲۳) عرب غا لوکاں نے ننگاں ہوغے طواف کرن تیں علاوہ جہڑیں ہور بدعت کڈیں تھیں ان ماں اک یاہ وی تھی جے حج کرن آلا ناں بس اتنوں کھانوں پینّوں جائز ہے جس ناں وہ زندو رہ سکے! اس جاہل پونا غا مقابلہ ماں اللہ تعالیٰ نے آدمؑ غی اولاد ناں حکم دتو جے تم ہر نماز غے ویلّے چھڑو ستر ہی نہ چھپاؤ بلکہ جتنّوں بنّے سرے اس غے مطابق خوب زینت تے زبائش اختیار کرو! اپنّے کونّے موجود لیراں بچوں چنگی تیں چنگی لاؤ! تے ضرورت غے مطابق رج غے کھاؤ پیو، ور اک گل یاد رکھو جے کسے وی کم ماں شریعت غی حد تیں نہ ٹپو! کیونجے اس را حدوں بدھن آلاں ناں اللہ پسند نیہنہ کرتو۔

(۲۴) عرب بلکہ ساری دنیا ماں ہی شیطان انساناں غو یوہ ذہن بنّا تو رہیو ہے جے مذہبی آدمی واسطے تے دیندار خدا غا پیارا بندہ واسطے یوہ جائز نیہنہ جے وہ ذائقہ آلا چنگا چنگا کھانا کھائے، تے نہ اس واسطے یوہ جائز

يٰبَنِيٓ اٰدَمَ اِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّوْنَ

اے آدمؑ غی اولاد ! جسویلے تھارا کونے تھارا بچوں ہی رسول آویں جہڑا تمناں میریں آیت پڑھ

عَلَيْكُمْ اٰيٰتِيْ فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ

پڑھ غے سناویں فر جہڑو پرہیز گاری اختیار کرے اور اپنوں آپ ٹھیک کر لئے اساں لوکاں ور تے نہ کوئے خوف ہے

وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ۝ وَالَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَ

تے نہ ویہہ غمگین ویں غا ؛ تے جہڑا میریاں آیتاں ناں چھوٹھیں کیہنہ غا اور

اسْتَكْبَرُوْا عَنْهَآ اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ هُمْ فِيْهَا

انھاں غا مقابلہ ماں تکبر کریں غا یہ لوک تے دوزخی ہیں یہ سدا اسے ماں

خٰلِدُوْنَ ۝ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ

ریہنہ غا (۲۷) تے اس توں بڑو ظالم کہڑو وہے غو جہڑو اللہ تعالیٰ ور چھوٹھو بہتان

كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيٰتِهٖ اُولٰٓئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيْبُهُمْ مِّنَ

لاوے یا اس غی آیتاں ناں چھوٹھیں کہہ انھاں لوکاں غا لیکھ غو لکھیو و حصو انھاں ناں لبھ

الْكِتٰبِ حَتّٰىٓ اِذَا جَآءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوْٓا

جئے غو (۲۸) ات توڑی کہ جسویلے مھارا چلایا وا (فرشتا) انھاں غی جان کڈن واسطے انھاں کونے آجیں غا ویہہ پچھیں غا

اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ قَالُوْا ضَلُّوْا

کت ہیں تھارا ویہہ معبود جھاں غی تم اللہ ناں چھوڑ غے عبادت کریں تھا، ویہہ کیہنہ غا ویہہ مھارے تیں گم

عَنَّا وَشَهِدُوْا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوْا كٰفِرِيْنَ ۝ قَالَ

ہیں تے ویہہ آپ اپنے اپر گواہی دیں غا جے واقعہ ہی ویہہ کافر تھا (۲۹) اللہ تعالیٰ فرماوے غو

ادْخُلُوْا فِيْٓ اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِّنَ الْجِنِّ

انساناں تے جناں غا جہڑا ٹولا تھارا تیں پہلاں ہویا تم وی انھاں ناں دوزخ

وَالْاِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ اُمَّةٌ لَّعَنَتْ اُخْتَهَا

ماں بڑ جاؤ! جسویلے وی کائے نوی جماعت اس ماں بڑے غی واہ اپنی سنگی جماعت ور لعنت کرے غی

ہے کہ وہ اسیں لیرلا وے جہڑیں اس غا وجود ور چنگی لگیں، جھاں ناں پڑدہ پوشی وی وہے تے جسم ماں زینت اور زیبائش وی آجے۔ بلکہ اساں لوکاں ناں ننگ مڑنگ ہو غے بنا ماں پھرنوں چاہیئے! تے جے کدے زیادہ ہی لوڑ سہئی کریں تاں کوئے پُھوری شوری ہی پلپیٹ لیں، آیت پاک ماں اسے سوچ ناں غلط بیان کیو جا رہیو ہے، جے وہ لباس جہڑو اللہ نے اپناں بنداں غی زینت تے زیبائش واسطے پیدا فرمایو تھو، تے دوجیں جائز زینت آلیں چیز اور وہ حلال کھانوں تے پاک اور سچیں چیز جہڑیں خدا نے بنداں غا کھان واسطے پیدا کی تھیں یہ کس نے حرام کی ہیں!؟ خدا غا حلال ناں کون حرام کر سکے! سنوں! دنیا غیں یہ ساریں چیز دنیا ماں تے ساراں انساناں واسطے ہیں موماں غے ناں ناں کافر وی ان تیں فائدو چکیں، ور قیامت غے تہاڑے تے یہ صرف موماں واسطے ہی رہ جیں غیں، ان ماں مشرکاں دوزخیاں غو کجھ وی حصو نیہنہ ہوسیں ں، بلکہ دنیا ماں وی یہ اصل تے موماں واسطے ہی پیدا ہوئیں ہیں۔ کیونجے یوہ سارو سنسار ایمان آلاں واسطے ہی ہے فر موماں غے مھاوے ہی یہ مشرکاں ناں وی نصیب ہو جیں، ہاں! یاہ ہور گل ہے کہ دنیا ماں مومن ان چیزاں ور دل نیہنہ لاتو جد کہ غیر مسلم اپنی زندگی غو مقصد ہی ان لذتاں ناں بنا لئے! آخر ماں فرمایو جے ہم تے اپناں دین غا یہ احکام کھول کھول غے تفصیل ناں سنا واں ور ان تیں فائدو ویہہ لوک چکیں جھاں نے دین غا علم غی لوء ماں سفر کرن غو فیصلو کر لیو وہے، باقی جہڑا لوک جہالت غی انھیریاں ماں ٹھہلا تے ترِ کہلا کھان ماں مست ہیں انھاں ناں اس پاک کلام غو وی کے فائدو!۔

(۲۵) یعنی اللہ تعالیٰ نے اُن سچی چیزاں تیں نیہنہ ٹھا کیو بلکہ خدا تعالیٰ نے تے اِن براں کماں تیں ٹھا کیو ہے جھاں ناں تم نیکی سمجھ غے کریں، اللہ پاک نے ٹھا کیو ہے (الف) ہر قسم غی بے حیائی تے بے شرمی غاں کماں تیں، پہانویں ویہہ کھل مکھلا باندے باندے کیا جیں تے پہانویں چھپ لک غے اولے اولے کیا جیں (ب) تے ہر قسم غا گناہ غا نافرمانی آلاں کماں تیں (ج) اور کسے ور وی انحق زیادتی کرن تیں (د) تے اس گل تیں اللہ تعالیٰ نے سختی ناں ٹھا کیو ہے جے دنیا جہان غی کسے وی چیز ناں خدا تعالیٰ غی خدائی ماں شریک کیو جے، اللہ تعالیٰ تیں بجن کسے ناں اپنوں معبود، مسجود تے مددگار بنایو جے (ہ) اور اس نے اس گل تیں منع فرمایو ہے جے اس ور اسیں گل نہ لاؤ جہڑیں تم جانتاں ہی نیہنہ یعنی کسے کم غا بارہ ماں تحقیق تے علم تیں بجن کدے یاہ نہ کہو جے اس را کرن غو حکم اللہ نے دتو ہے، جس را کہ عرب غا مشرک بے حیائی تے بے پڑد ہون ناں کیہنویں تھا جے اس غو حکم اللہ نے دتو ہے۔

(۲۶) اک اک فرد ہاروں اللہ تعالیٰ نے ہر اک جماعت تے ہر اک قوم ناں وی پیدا کر غے اس واسطے وی عمل غو اک ویلو مقرر کیو ہے، مُہلت غی اک گہڑی متھ لی ہے فر جسویلے واہ گہڑی آجے اور اللہ تعالیٰ غی طرفوں دنیا ماں عذاب دین غو یا موت دے غے فر آخرت ماں سزا دین غو فیصلو ہو جے، فر وہ اک پل نہ اگے ہو سکے نہ پچھے، نہ دنیا غی کائے طاقت خدا غا عذاب ناں ٹال سکے تے نہ موت تیں بچا سکے۔ دراصل اس ماں نافرماناں واسطے بڑی سخت تہمکی ہے جے تھاری ٹہل غی وی اک حد ہے۔

(۲۷) وہ ہی پرانوں سبق یاد کروایو جا رہیو ہے جہڑو آدمؑ غی ساری ذریت ناں سب تیں پہلاں دتو گیو تھو، جس غو ذکر سورت بقرہ ماں وی آدمؑ غا قصہ تیں فٹ بعد آیو تھو تے اگے وی آدمؑ غا قصہ غے ناں ناں کیئں جگہ آ رہیو ہے جے اے آدمؑ غی اولاد! جسویلے وی میری طرفوں تھارے کونے میرا نبی آویں غا، جہڑا تمناں میرا حکم سناویں غا تم انھاں غی اطاعت کریو تے سنوں! جہڑو وی تھارے بچوں نبیاں غا کہن ور ایمان قبول کر غے متقی پرہیز گار بن جے غو وہ تے بے خوف ہو غے اپنی اس جنت ماں آجے غو، ور جہڑا دنیا غا چھمیلا ماں پھس غے اپنے اپر ظلم کریں غا، اللہ تعالیٰ غیں سچیں آیتاں ناں چھوٹھیں کیہنہ غا، اس غا حکماں اگے آکڑ دسیں غا ویہہ تے ہمیشاں ہمیش واسطے جہنم ماں چلیا جیں غا جتوں کدے نکل نیہنہ سکسیں!۔

(۲۸) آیت غا اتناں حصہ غی تفسیر دو طرح کی گئی ہے اک تے یاہ جے ان لوکاں تیں بدھ ظالم کون ہو سکے!! جہڑا اللہ تعالیٰ ور گوڑ ماریں، اپنی کڈیں وی بدعتاں تے برائیاں واسطے کیہنہ جے ان کماں

غو حکم اللہ تعالیٰ نے دتو ہے، جس را کہ عرب غا مشرک ننگاں ہو غے طواف کرن ناں کیہنہ تھا جے اس غو حکم ہم ناں اللہ تعالیٰ نے دتو ہے۔ اور خدا تعالیٰ غیں سچیں سُچیں آیتاں ناں چھوٹھیں کیہنہ، ان لوکاں ناں دنیاماں تے اپنّاں ''لیکھ'' غی روزی، عزت، دولت وغیرہ لبھ جے غی ور آخرت ماں تے انھا واسطے وہ عذاب تیار ہے جس غو ذکرا گے آوے لگو۔ تے دوجی تفسیر اس را کی گئی ہے جے اِنّ مجرماں ناں اللہ غی ''لکھی وی'' تے طے کی وی سزا ضرور ملے غی جس توں یہ کسے راچھٹ نیہنہ سکسیں۔ یعنی ﴿الۡكِتٰبِ﴾ ''لکھی وی'' یا لیکھ'' غی روزی وی ہو سکے تے سزاوی، اور ہو سکے جے اس ایکنّ لفظ تیں دوئے گل مرادویں یعنی دنیاماں اُن غا لیکھ غی روزی لبھ جے غی تے آخرت ماں یا دنیاماں ہی لکھی وی سزاوی! جہڑی اساں مجرماں واسطے پہلاں تیں لکھی وی ہے۔

حَتّٰٓى اِذَا ادّٰرَكُوْا فِيْهَا جَمِيْعًا قَالَتْ اُخْرٰىهُمْ لِاُوْلٰىهُمْ

ات توڑی کہ جد سارا ہی کٹھا ہو جیں غا (اسو یلّے) پشلّا لوک اپنّاں اگلّاں لوکاں غا بارہ ماں کیہنہ غا:

رَبَّنَا هٰٓؤُلَآءِ اَضَلُّوْنَا فَاٰتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ النَّارِ

یہ ہی ویہہ لوک ہیں جھاں نے ہم ناں گمراہ کیو تھو لہٰذا انھاں ناں دوزخ غو دونّوں عذاب دے

قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَّلٰكِنْ لَّا تَعْلَمُوْنَ ۳۸ وَقَالَتْ

اللہ تعالیٰ فرماوے غو ساراں واسطے دونوں ہی ہے ور تم جانّتا نیہنہ (۳۰) تے اگلا لوک

اُوْلٰىهُمْ لِاُخْرٰىهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ

پشلّاں لوکاں ناں کیہنہ غا: تمنّاں مھارے اُپر کوئے فضیلت حاصل نیہنہ

فَذُوْقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُوْنَ ۳۹ اِنَّ الَّذِيْنَ

لہٰذا تم جہڑیں کھٹیں کریں ویں تھا انھاں غا بدلہ ماں عذاب غو مزو چکھو (۳۱) بیشک جھاں لوکاں نے

كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَاسْتَكْبَرُوْا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ

مھاریاں آیتاں ناں چُھوٹھیں کہیو تے انھاں غا مقابلہ ماں تکبر کیّو انھاں واسطے اسمان غا بوآ نیہنہ کھولیا

السَّمَآءِ وَلَا يَدْخُلُوْنَ الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِيْ سَمِّ

جاسیں، تے نہ ویہہ جنت ماں جاسکیں غا، ات توڑی جے اونٹھ سوئیں غا نکا بچوں (نہ) نکل

الْخِيَاطِ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِيْنَ ۴۰ لَهُمْ مِّنْ جَهَنَّمَ

جئے؛ تے ہم مجرماں ناں اسے را سزا دیاں (۳۲) انھاں واسطے جہنم غی اگ غی

مِهَادٌ وَّمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الظّٰلِمِيْنَ ۴۱

تلائی وہے غی تے انھاں غے اُپرا سے غو اوڑھنوں وہے غو؛ تے ہم اسے را ظالمان ناں سزا دیاں؛

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا

تے جہڑا لوک ایمان لے آیا اور انھاں نے چنگا عمل کیّا ۔ تے ہم کسے ور اس غی طاقت تیں بدھ ذمہ واری

اِلَّا وُسْعَهَآ اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ۴۲

نیہنہ سٹّتا ۔ یہ ہی لوک جنّتی ہیں، یہ سدا اسے ماں ریہنہ غا (۳۴)

(۲۹) سوال جواب ساہ کڈنّ آلّاں فرشتاں تے مشرکاں غی روح غے بشکارویں، کیو نجے اکھ میچتاں ہی آخرت غیں ساریں حقیقت باندے آجیں، تے مشرک غی روح آپے اپنّوں جرم من لئے! جے جھاں ناں ہم اپنّوں سفارشی تے حمایتی سمجھ غے پوجتا رہیا ویہہ سارا خیالات باطل تھا اج ان بچوں کوئے کجھ کم نیہنہ آتو۔ ور یوہ کویلّے غو منّوں وی کس کاری!۔

(۳۰) انساناں تے جناں بچوں جھاں نے کفر شرک غا نواں نوان رستہ کڈیا تھا، نویں نویں رسماں ناں رواج دتو تھو فر پچھے آنّ آلّا لوک وی انھاں ور ہی چل پیا تھا، اور ویہہ مذہبی رہنما اور سیاسی مقدم جہڑا مہرے ہو غے باقی عام لوکاں ناں کفر شرک تے خدا غی نافرمانی غی پٹی پڑھاتا رہیا، فر دوجا لوک وی ان بڑاں بڈیراں غا دسیا وا رستہ ور چل پیا۔ قیامت غے تہاڑے یہ مُہرے غا لوک اگے اگے جہنم ماں جیں غا فر پشلّاں ناں وی کہیو جئے غو جے تم وی اپنّاں ان گُرواں غے نالّ نالّ دوزخ ماں بڑ جاوَ! فر جسو یلّے یہ اک سوچ تے اک خیال غا لوک کٹھا ویں غا اُس ویلّے اک دوجا ناں اس اوکھی گھڑی تے مشکل وقت ماں حوصلو نیہنہ دے سیں جس را سنگی سنگیاں ناں دیں بلکہ یہ اک دوجا در بشیکیں غا، دندر کیں غا تے لعنت کریں غا، جہڑا پچھے چلنّ آلّا لوک ویں غا ویہہ اپنّاں ان مذہبی تے سیاسی کھڑپینچاں واسطے کیہنہ غا ربا! ان لوکاں نے ہی ہم ناں گمراہ کیو تھو لہٰذا انھاں ناں توں دونّوں عذاب دے، اللہ فرماوے غو کوئے گل نیہنہ! ات ساراں واسطے دونوں ہی ہے، اُنھاں نے تمنّاں گمراہ کیو تے تم نّے اپنّاں ماتحت یا پچھے آنّ آلّاں ناں گمراہ کیو اس گلوں ساراں واسطے دونّوں ہی ہے فر تم ناں اپنّی اپنّی پئی وی ہے تمنّاں کے پتّو کس ناں کتنوں عذاب ہو رہیو ہے، تم اس ناں کس راسیانّ سکیں!! فقد جمعنا بین الروایات عن السلف فی ''الا ولیٰ ولا خریٰ'' وفی ''الضعف''.

(۳۱) یعنی تم نّے مھارا عذاب ماں باھدا غی درخواست کر غے کے کھٹ لیو ہے! مھارا باھدا نالّ تم ناں کے لبھ گیو! اور جے کدے ہم نّے تم گمراہ کیو تھو فر تم نے وی تے دوجاں لوکاں ناں گمراہی غا رستہ ور لایو تھو، بس کوئے کسے تیں گھٹ نیہنہ، نہ کسے ناں کسے ور فضلیت ہے تے نہ عذاب ہولّو وہے غو۔

(۳۲) یعنی خدا غیں آیتاں ناں چُھوٹھیں کہنّ آلّا، تے اس غا حکماں اگے آکڑ دسنّ آلّا کافراں غو نہ کوئے عمل قبول وہے غو، تے نہ انھاں غی دعا واسطے اسمان غا بوآ کھلیں غا اور جس ویلّے یہ مر جیں غا اسو یلّے انھاں غی روح وی اسماناں اپر ''علیین'' غا اعلیٰ مقام ور نیہنہ جاسیں جت نیک لوکاں غیں روح ویں، بلکہ واہ مچ تھلے سجین غا قید خانہ ماں لے غے قید کر دتی جے حضرتِ براء ابن عازبؓ تے حضرتِ ابو ہریرہؓ تیں اسے مفہوم غی اک لمی حدیث بیان ہوئی ہے (مسند احمد، ابن کثیر) القصو ان مجرماں ناں کِدے وی اچائی تے اعلیٰ رتبو نصیب نیہنہ ہوسیں، فر جنت ماں چلّیا جیں یاہ گل تے ممکن ہی نیہنہ انھاں غو جنت مان جانّو اسے را اِک انّ ہونّی گل ہے جس را کہ سوئیں غا سل (نکا) بچوں اونٹھ غو لنگ جانّو یا مٹ جانّو اک اَنّ ہونّی گل ہے۔

(۳۳) یعنی ہیٹھ، اپر ہر پاسے تیں اس را عذاب وہے غو جس را کہ اگ غو ہی لیف وہے تے اگ ہی غی تلائی وہے، اللھم احفظنا منه .

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِم مِّنْ غِلٍّ تَجْرِي مِن تَحْتِهِمُ

تے انھاں غا دلاں ماں جو کجھ ساڑ کرودھ وہے غو ہم وہ کڈ دیاں غا، انھاں غے کوتے نہر بگتیں ویں

الْأَنْهَارُ ۖ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَٰذَا

غیں ؛ تے ویہہ کیہنہ غا : ساریں صفت اللہ تعالیٰ واسطے ہیں جس نے ہم ات توڑی پہچایا

وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ ۖ لَقَدْ

تے ہم اس مقام توڑی کدے نیہنہ پج سکاں تھا جیکدے اللہ ہم ناں رستو نہ دستو ؛ بیشک

جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ ۖ وَنُودُوا أَن تِلْكُمُ

مھارا رب غا رسول سچی گل لے غے آیا تھا ؛ تے انھاں ناں بلّا غے کہیو جئے غو جے یاہ

الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ وَنَادَىٰ

جنت ہے جس غا تم وارث بنا دتا گیا ہیں انھاں عملاں غے صدقے جہڑا تم کریں تھا (۳۵) تے

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَن قَدْ وَجَدْنَا مَا

جنت آلا دوزخیاں ناں بلّا غے کہینہ غا جے مھارا ناں مھارا رب نے جہڑو وعدو کیو تھو

وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدتُّم مَّا وَعَدَ رَبُّكُمْ

ہم نے وہ برحق دیکھ لیو ہے تے کیوں ! تھارا رب نے جہڑو وعدو تھارا ناں کیو وو تھو تم نے وی وہ ٹھیک دیکھ

حَقًّا ۖ قَالُوا نَعَمْ ۚ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَن لَّعْنَةُ

لیو ہے ؟ ویہہ کیہنہ غا آہو ! فر اک آواز دین آلو دواں غے بشکار آواز دئے غو جے ظالماں

اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن

ور اللہ غی لعنت وہے ؛ جہڑا اللہ غا رستہ تیں روکیں

سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُم بِالْآخِرَةِ

ویں تھا ؛ تے اس ماں ڈِنگ لوڑتا ریہنہ تھا اور ویہہ آخرت غو انکار

كَافِرُونَ ﴿٤٥﴾ وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ ۚ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ

کریں تھا (۳۶) تے انھاں دواں غے بشکار اک بنّوں وہے غو تے اعراف ور کجھ لوک ویں غا

(۳۴) فرمایو جار ہیو ہے جے ایمان قبول کر غے نیک عمل کرن آلا لوک جنتی ہیں جس ماں ویہہ سدا ہی ریہنہ غا ور نیک عملاں غا بارہ ماں کسے غا دل ماں یاہ گل آسکے تھی جے نیک عمل تے مچ ہی اوکھا ہیں یہ ہر آدمی کد کر سکے؟ تے جس آدمی نے دنیا غا ان بختاں قضیاں ناں وی نبھانوں وہے، بیوی بچا تے اپٹوں ٹبھڈ وی پالنوں وہے وہ نیک عمل کد کر سکے؟ آیت غے بشکار ہی فوراً اس غو جواب دتو کہ اسی گل تے کسے غا دل ماں آنی ہی نیہنہ چاہیئے ! کیونجے نیک عمل تے ویہہ ہی ہیں جن غا کرن غو حکم اللہ تعالیٰ نے دتو ہے اور اللہ تعالیٰ تے اپٹاں بنداں غی ہمت تیں خوب واقف ہے، اس ناں بنداں غیں مجبوریں تے اوکھت وی یاد ہیں فر وہ اپٹاں بنداں ناں کسے اسا کم غو حکم دے ہی کد سکے جہڑو انسان غی ہمت تیں اپر غو وہے؟! ''اللہ تعالیٰ تے کسے ور وی اس غی طاقت تیں بدھ ذمہ واری گھلتو ہی نیہنہ'' اس نے جتنی نیکیاں غا حکم دتا ہیں ویہہ بالکل سوکھی ہی ہیں ان بچوں کوئے وی مشکل نیہنہ ! سبحان اللہ ! یوہ قرآن غو اک قسم غو دعوو تھو، اج اللہ غا بندا دنیا غا کوناں کوناں ماں اس غی نازل کی وی شریعت ور عمل کر غے دس رہیا ہیں جے واقعہ ہی مھارا رب نے ہم ناں مچ سوکھا کماں غو ہی حکم دتو ہے کوئے وی حکم مھاری ہمت تیں پہارو نیہنہ ! ہاں ! کوئے پکھنڈی نیوں ہی پھڑ مار لئے تے اس غو کجھ اعتبار نیہنہ۔

(۳۵) جنت غی بڑی نعمتاں بچوں اک نعمت یاہ ہے کہ ات کسے نا کسے ور کجھ کوڑ، کرودھ، ساڑ و وغیرہ بالکل نیہنہ ہوسیں، ہر اک اپٹاں اپٹاں درجہ ور خوش وہے غو بلکہ دنیا غی کائے خفگی وی جے کدے کسے غا دل ماں اپٹاں پہائی دروں وہے غی واہ اُت کڈ دتی جے غی، سگوں کوئے جنتی اپٹاں درجہ ور بڑیاروی نیہنہ کرسیں بلکہ اس ناں اللہ تعالیٰ غو فضل سمجھے غو، تے اس ور اللہ تعالیٰ غو شکر کرے غو، تے جنت ماں سارا جنتی ات غیں یہ نعمت دیکھ غے اڑک پڑک ہی بول پویں غا جے اللہ غا نبیاں نے واقعہ ہی مھارا ناں سچو وعدو کیو تھو اور جتنی نعمتاں غی ہم ناں خبر دتی تھی اج ہم نے اکھاں ناں تک لیو ہے یہ سب خبر بالکل صحیح، سچیں تھیں، اُس ویلے اللہ غی طرفوں اک فرشتو اعلان کرے غو'' جاؤ تمناں جنت غو وارث بنا دتو گیو ہے تھاراں نیک عملاں غے صدقے'' اور یوہ وی اللہ غی طرفوں اک کرم وہے غو کہ نیک عملاں ناں جنت کمان غو سبب کہہ دتو، جس ناں جنتیاں ناں دلی خوشی حاصل وہے غی ورنہ انسان کے تے انسان غا عمل ہی کے!! آپ نبی پاک ﷺ فرمانویں ! چنگی طرح سمجھ لیو جے تھارے بچوں کسے ناں صرف اس غا عمل جنت ماں نیہنہ لے جاسیں جچر توڑی اللہ غو فضل نہ وہے (بخاری مسلم)

(۳۶) جنت تے دوزخ غے بشکار رلکھاں کوہ غو پہنڈ و وہے غو، ور یاہ اللہ غی قدرت وہے غی کہ جنتی دوزخی ایکن دوجا ناں آمنے سامنے تک غے ارام ناں گل کر سکیں غا، جت جنتی دوزخیاں ناں کیہنہ غا جے مھارا رب نے مھارے ناں جنت غو تے اس غیں نعمتاں غو جہڑو وعدو کیو تھو ہم نے تے اج اکھاں ناں تک لیو کہ وہ بالکل سچو تھو تم سناؤ! تھاری بدعملیاں ور جہڑو دوزخ غو وعدو تھو وہ وی پورو ہو گیو نا!؟ ظاہر ہے ویہہ ''آہاں'' تیں بجن کے جواب دے سکیں غا، اللہ غو فرشتو آواز مار غے کہہ غو در فٹے منہ ان ظالم کافراں ور خدا غی لعنت جہڑا آپ وی آخرت ناں نیہنہ منیں تھا تے دوجان ناں وی خدا غا دین تیں ڈکن واسطے دین ماں عیب کڈتا ریہنہ تھا، اللہ غا کلام ماں، اس غا احکام ماں ڈنگ کڈ کڈ غے دوجاں ناں وی خدا غا دین تیں دور رکھیں تھا لوکاں غاں دلاں ماں شبو تے ٹھسو گھلتا ریہنہ تھا۔

يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمٰهُمْ وَنَادَوْا أَصْحٰبَ الْجَنَّةِ

جہڑا ہر ایکڻ ناں اس غی نھار تیں سیاڻ لیں غا تے ویہہ جنتیاں ناں بلاّ غے کیہنہ غا :

أَنْ سَلٰمٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿۴۶﴾

جے تھاراور سلامتی وہے یہ (اعراف آلاّ) اجوں جنت ماں داخل نیہنہ ہویا ہوسیں ورویہہ امید رکھتا ویں غا (۳۷)

وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحٰبِ النَّارِ قَالُوا

تے جسویلے انھاں غیں نظر دوزخیاں در پھریں غیں ویہہ کیہنہ غا :

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِينَ ﴿۴۷﴾ وَنَادٰى

اومھار یا ربا! توں ہمناں انھاں ظالماں ماں شامل نہ کریئے (۳۸) تے اعراف آلاّ کجھ (کافر) لوکاں

أَصْحٰبُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمٰهُمْ قَالُوا

ناں بلاّ غے کیہنہ غا: جھاں ناں ویہہ انھاں غی نھارتیں پشاڻتا ویں غا ویہہ (انھاں ناں) کیہنہ غا:

مَا أَغْنٰى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿۴۸﴾

تمناں تھاری ٹلّ تے تھارو تکبر کرنوں کجھ کم نیہنہ آیو ؟ (۳۹)

أَهٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍ

کیوں! یہ ہی ہیں ویہہ لوک جھاں غا بارہ ماں تم قسم کر غے کیہنہ ویں تھا جے انھاں وراللہ غی رحمت نیہنہ ہوسیں

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿۴۹﴾

(تے انھاں ناں حکم وہے غو) جاؤ تم جنت ماں چلیا جاؤ! نہ تھاراور کوئے ڈر ہے تے نہ تم غمگین ویں غا (۴۰)

وَنَادٰى أَصْحٰبُ النَّارِ أَصْحٰبَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا

تے دوزخی جنتیاں ناں بلاّ غے کیہنہ غا جے مھارا ور تھوڑو جیہو پاڻی

عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ ۚ قَالُوا

سٹ چھوڑو یا جہڑو رزق اللہ نے تمناں دتو ہے اس بچوں کجھ دیدیو ؛ ویہہ کیہنہ غا :

إِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكٰفِرِينَ ﴿۵۰﴾ الَّذِينَ

جے اللہ تعالیٰ نے تے انھاں دواں چیزاں ناں کافراں ورحرام کر چھوڑیو ہے ؛ جھاں نے

(۳۷) جنت تے دوزخ غے بشکار اک اچو بنّو وہے غو، تانجے جنت غا لوک دوزخ غاں عذاباں تیں تے دوزخی جنت غی نعمتاں تیں دور رہ سکیں، اس بشکار لی کندھ ہی غی اک اچی ٹیکری آلی جگہ ناں اعراف کہیو جے، تے اس ور رہڻ آلاں لوکاں ناں ''اصحاب الاعراف'' کہیو جے ور یہ کوڻ لوک ویں غا؟ اس بارہ ماں سلف تیں بے شمار اقوال نقل ہویا ہیں ورمتا صحابۂ کرام تے دوجاں بزرگاں غو کہنڻو ں ہے کہ یہ ویہہ مومڻ ویں غا جھاں غیں نیکیں تے بدیں برابر ویں غیں، حافظ ابن کثیرؒ نے تے اسے مضمون غی اک حدیث وی بیان کی ہے۔ یہ دوجاں لوکاں تیں نیں اک پچھے جنت ماں جیں غا، یہ جنت دوزخ دواں غو نظارو کریں غا، تے جنتیاں ناں مبارک بادی دیتاں ''سلام'' کریں غا۔ آیت غا آخر ماں قرآن کریم نے اعراف آلاّں غو آپ تعارف کراتاں فرمایو ہے جے یہ ویہہ لوک ویں غا ''جہڑا اجوں جنت ما گیا تے نیہنہ ہوسیں ورامیدوار ویں غا'' جہڑی امید پوری کردتی جے غی۔

(۳۸) دواں غے بشکار رہوڻ غی وجہ تیں اعراف آلاّں غی حالت امید تے ڈر غے بشکار وہے غی، فر جسویلے انھاں ناں دوزخیاں غو نظارو کروایو جے غو ویہہ ڈر جیں غا اور خوف ناڻ عرض کریں غا جے، ربا! توں ہم نا انھاں ظالماں ناڻ شامل نہ کریئے! اور یاہ ان غی عاجزی غی گل ہے ورنہ انھاں ناں تے یقین وہے غو جے دیر سویر اوڑک تے جنت ماں ہی جاڻوں ہے۔

(۳۹) یعنی یہ اعراف آلاّ کجھ اساں دوزخیاں ناں - جھاں ناں ویہہ دنیا ماں جاڻیں پشاڻیں تھا تے ویہہ دنیا ماں انھاں غا کرتوتاں تیں وی واقف تھا۔ ویہہ انھاں ناں کجھ خاص نشانیاں غی وجہ تیں اللہ غی قدرت ناڻ ارباں دوزخیاں ماں سیاڻ لیں غا، یہ ویہہ مشرک کافر ویں غا جھاں ناں دنیا ماں انھاں غی دولت، طاقت تے اقتدار وغیرہ خدا غا دین اگے نینواں نئیں ہوڻ دئے تھو اعراف آلاّ انھاں ناں چیتو کرا ویں غا جے تھاریں ویہہ پارٹیں، ویہہ جتھا، ویہہ فوج تے طاقت کجھ کم نہ آئی! جس ور تمناں بڑو ماڻ تے بڑیار تھو؟ اس ور ویہہ دوزخی ہور ذلیل ویں غا تے سڑیں غا۔

(۴۰) یعنی ویہہ اعراف آلاّ جنتیاں در سینی کر غے ان دوزخی متکبر کافراں ناں کیہنہ غا جے یہ ہی ہیں ویہہ، لسا تے مسکین اور غریب مسلمان جھاں ناں تم ذلیل سمجھیں تھا! تے قسم کر کر غے کیہنہ ویں تھا جے ان ور کدے وی خدا غو فضل نیہنہ ہوسکتو کیونجے جیکدے یہ اللہ غا پیارا ویں آں تاں دنیا ماں انھان غو یوہ حال کیوں ہوتو! اج تے انھاں مسکین مسلماناں ناں کہیو جارہیو ہے جے بے خوف بے غم جنت ماں چلیا جاؤ! تکو! اج انھاں غی کتنی عزت ہورہئی ہے۔!

اتَّخَذُوا دِيْنَهُمْ لَهْوًا وَّلَعِبًا وَّغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ

اپناں دین ناں کھیڈ تماشو بنا لیّو تھو تے جھاں ناں دنیا غی زندگی نے تھو کھا ماں

الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنْسٰهُمْ كَمَا نَسُوْا لِقَآءَ يَوْمِهِمْ

سٹیووتھو فراج ہم وی انھاں ناں اسے رابسار چھوڑاں غا جس راانھاں نے اج غا اس دن غی ملاقات ناں بسار

هٰذَا وَمَا كَانُوْا بِاٰيٰتِنَا يَجْحَدُوْنَ ۝ وَلَقَدْ جِئْنٰهُمْ

چھوڑیوتھو تے جس راویہہ مھاری آیتاں تیں نمکریں ویں تھا (۴۱) تے ہم نے یقیناً انھاں کونے

بِكِتٰبٍ فَصَّلْنٰهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَّرَحْمَةً لِّقَوْمٍ

اک اسی کتاب پہچا چھوڑی ہے جس ناں ہم نے اپناں علم غے مطابق تفصیل ناں بیان کیّو ہے، جہڑی ایمان آلاں واسطے

يُّؤْمِنُوْنَ ۝ هَلْ يَنْظُرُوْنَ اِلَّا تَاْوِيْلَهٗ يَوْمَ يَاْتِيْ

ہدایت تے رحمت ہے (۴۲) یہ کانہنہ ناں اڈیکیں چھڑا اس حقیقت غا باندے آجان ناں؛ تے جس تہاڑے اس غی

تَاْوِيْلُهٗ يَقُوْلُ الَّذِيْنَ نَسُوْهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ

حقیقت باندے آجئے غی (اس تہاڑے) جھاں نے پہلاں اس ناں بساریووتھو ویہہ کیہنہ غا بیشک

جَآءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَّنَا مِنْ شُفَعَآءَ

مھارا رب غا رسول سچی گل لے غے آیا تھا (ہُن) مھارو کوئے سفارشی ہے !

فَيَشْفَعُوْا لَنَآ اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِيْ كُنَّا نَعْمَلُ

جہڑو مھاری سفارش کردئے یا ہمناں واپس کیّو جا سکے؟! تا نجے ہم اس توں علاوہ کم کراں جہڑا ہم کراں واں تھا

قَدْ خَسِرُوْٓا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَّا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ ۝

بیشک انھاں نے آپے اپٹوں نقصان کیّو ہے تے جہڑیں گل ویہہ پلّے تیں بناویں ویں تھا ویہہ ہوا ہوگئی ہیں (۴۳)

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِيْ

بلاشبہ تھارو پالنہار وہ اللہ ہی ہے جس نے اسماناں ناں تے زمین ناں چھیاں تہاڑاں ماں

سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ

بنایو ؛ فر اس نے عرش ور تجلی فرمائی ؛ وہ دن ناں رات ور ٹہک چھوڑے

(۴۱) سبحان اللہ! دوزخی چھڑک چھڑک غے جنتیاں غے اگے چھولی اڈیں غا جے پہائی خدا غا ناں ور اک دو چھٹا مھارا در وی مار چھوڑ و یا جہڑیں نعمت تمنا عطا ہوئی ہیں ان بچوں کوئے گرامُر ہم ناں وی دے چھوڑو! ور جواب دتو جے غو کہ تم انھاں نعمتاں تیں محروم کر دتا گیا ہیں تے کیوں نہ محروم ویں!! یہ ویہہ ہی کافر تے ہیں جھاں نے دین ناں کھیڈ تماشو بنایو وتھو، یہ دنیا غی نعمتاں ور اس راپھٹ گیا تھا جے آخرت غو تے کدے خیال وی انھاں ناں نیہنہ آوے تھو، اج اللہ تعالیٰ وی انھاں غو کجھ خیال نیہنہ فرماسیں، نہ انھاں غی کائے چینک پکار سُنٹے غو تے نہ کائے درخواست قبول وہے غی۔

(۴۲) یعنی قرآن کریم ماں ہدایت غیں ساریں گل کھول کھول غے تفصیل ناں بیان کر دتی گئی ہیں، ہدایت غی کائے وی گل الجھی وی نیہنہ ہے تے نانے قرآن ماں جو کجھ بیان ہویو ہے وہ قیاسی تے خیالی نیہنہ بلکہ اللہ غا قطعی، یقینی، برحق علم غے مطابق ہے جسماں شک شبہ غی کائے گنجائش ہے ہی نیہنہ۔ ور اس غے ناں ناں یاہ وی اک حقیقت ہے جے اس پاک کلام تیں ہدایت اور رحمت ایمان آلا ہی کھٹیں، بے ایمان کرودھی تے اس پاک کلام غی برکت تیں وی محروم ہی ریہنہ۔

(۴۳) یعنی قرآن پاک غی اتنی صاف تے سُچی تعلیم اور رحمتِ عالم ﷺ غی اس ان مل تبلیغ غے باوجود جدیہ مشرک ایمان قبول نیہنہ کرتا، فرآخر یہ کس چیز غا اڈیک واں ہیں؟ کیوں یہ اس گل غی اڈیک ماں ہیں جے جھاں عذاباں تیں قرآن ماں ڈرایو گیو ہے تے آخرت غا لیکھا غی جہڑی گل قرآن نے بار بار کہئی ہے یہ سب غی تاویل یعنی حقیقت تکنی چاہویں!؟ سٹوں! جس تہاڑے یہ چیز سچیں مچیں ہوجیں غیں اور یہ لوک قیامت ناں اپنیاں اکھاں ناں باندے باندے تک لیں غا، اس تہاڑے تے یہ آپ ہی اقرار کرلیں غا جے اللہ غا رسولاں نے سب کجھ سچ فرمایو تھو ور اس تہاڑے اقرار کرنوں تے مثوں کجھ کم نیہنہ آسیں، اس تہاڑے تے یہ چینک پکار کر غے کیہنہ غا ''مھارو کوئے سفارشی ہے؟ جہڑو مھاری سفارش کر دیئے!'' ور اُت اساں مجرماں غی کون سفارش کر سکے غو۔! تے انھاں نے جہڑا جُھوٹھا خدا غا شریک بنایا وا تھا جے یہ مھاری سفارش کریں غا ویہہ سارا ہوا ہوجیں غا، فر ویہہ یاہ تاہنگ کریں غا کہ جیکدے ہم ناں اک واری فر دنیا ماں پہنچ دتو جے تاں ہم نیک عمل کر غے آواں غا ور انھاں غی یاہ درخواست وی قبول نیہنہ ہوسیں اور انھان کونے پچھتاوا تیں سوا کجھ نیہنہ رہ سیں۔

يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ

جہڑ واس غے پچھے لگو ووڈ ووڈ وآ جئے؛ تے اسے نے دیہنہ تے چن اورتارا پیدا کیا جہڑا اس غا حکم غا

بِأَمْرِهِ ۗ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٥٤﴾

بنیا وا ہیں سٔوں! اسے غو کم ہے پیدا کرنوں، تے حکم دیٔوں، بڑی برکت آلو ہے "اللہ" جہڑ و دنیا جہان غو رب ہے (۴۴)

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٥٥﴾

تم اپنٔاں رب کولوں دعا منگو! عاجزی کرکر غے تے بلیں بلّیں واقعہ ہی وہ حدوں بدھن آلاں ناں پسند نیہنہ کرتو (۴۵)

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ

تے زمین ناں ٹھیک کردینٔ تیں بعد اس ماں فساد نہ مچاؤ! تے اس کولوں ڈر ڈر

خَوْفًا وَطَمَعًا ۚ إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

غے اور امید رکھ غے دعا منگو! اللہ غی رحمت تے نیک لوکاں توں نیڑے ہی ہے (۴۶)

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۖ

تے وہ وہ ہی ہے جہڑ و اپنٔی رحمت غے اگے اگے خوشخبری دینٔ واسطے ہوا ناں چلاوے

حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ

فر جسویلے وہ پہارا چہڑ ناں چالئے ہم اس ناں (روڑا ناںٔ) مری وی زمین در ہک چھوڑاں

فَأَنزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ ۚ

تے ہم اس ناںٔ بدّل برھانواں فر ہم اس ناںٔ ہر طرح غو میوو پیدا کردیاں

كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَالْبَلَدُ

اسے راہم (قیامت غے تہاڑے) مرداں ناں زندہ کردیاں غا تانجے تم نصیحت حاصل کرسکیں؛ تے جہڑی چنگی

الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ ۖ وَالَّذِي خَبُثَ

زمین وہے اس بچوں پیدا وار وی اس غا رب غا حکم ناںٔ چنگی ہی وہے تے جہڑی زمین رگڑ وہے

لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا ۚ كَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ

اس بچوں تے بس ذری مری ہی کجھ نکل سکے اسے راہم آیتاں ناں پھیر پرت غے بیان کراں انھاں لوکاں

(۵۴) ہُنٔ قیامت غا تے جنت دوزخ غا ذکر تیں بعد اللہ تعالیٰ غی قدرت غو کجھ ذکر ہے، تے گل کائنات غا پیدا ہونٔ تیں شروع فرمائی ہے، کہ خدا وہ ہی ہے جس نے زمین اسمان تے ات غی ساری مخلوق پیدا فرمائی، تے جد یاہ ساری جیا جون اسے غی پیدا کی وی ہے فر اس بچوں کائے چیز اس غی خدائی ماں شریک کس راہو سکے!؟ رات تہاڑی ناں اس را اپنٔاں اپنٔاں ویلا ورلیانوں کہ رات غے پچھے تہاڑی تے تہاڑی غے پچھے رات لگی وی دو وسٹ دوڑتی رہ یہ سارا اسے غی قدرت غا نقشہ ہیں، چن، دیہنہ، تارا یہ سارا اسے غا پیدا کیا وا تے اسے غا حکم غا بنٔیا وا اپنٔوں اپنٔوں کم کر رہیا ہیں، اسے تیں ثابت ہویو جے زمین اسمان ناں تے ساری جیا جون ناں پیدا کرنوں وی اسے غو کم ہے تے ذرہ ذرہ ور حکومت کرنی اور اک اک چیز ناں اپنٔاں حکم غے تحت رکھنوں وی اُسے غو کم ہے ﴿أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ﴾ "سٔوں اسے غو کم ہے پیدا کرنٔوں تے حکم دیٔوں" وہ کائنات ناں پیدا کر غے کنی نیہنہ ہو گیو، نہ اُس نے اس غو نظام کسے دوجا غا ہتھ ماں دتو ہے، بلکہ وہ اپنٔی شان غے مطابق اس ور بادشاہی چلا رہیو ہے، کائنات غو اک اک پتر اُسے غا حکم ناںٔ ہل رہیو ہے، اِسے ناں فرمایو﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ﴾ "فر اس نے عرش (یعنی تخت) ور تجلّی فرمائی" وہ ہی دنیا جہان غو رب ہے پالنٔ آلو ہے۔ غور کرو! خدا ناں چھوڑ غے دنیا غی جتنی چیزاں ناں پوجیو جے اللہ تعالیٰ اک اک چیز غو ناں لے لے غے فرماوے جے یاہ پیدا اوی میں ہی کی، اس ناں پال وی ہوں ہی رہیو ہاں تے اس ور حکم وی میرو ہی چلے یعنی کائنات غی اک اک چیز میرا حکم غی بنی وی ہے فر اس کائنات بچوں، اس جیا جون بچوں کوئے میری خدائی غو پیالٔی کس را ہو سکے؟! میرے تیں سِوا کوئے عبادت غے لائق کس راہو سکے!؟

(۵۵) یعنی جد یاہ گل ثابت ہو گئی جے کائنات غو پیدا کرن آلو، پالنٔ آلو، تے اس ور حکم چلانٔ آلو اک ہی اللہ ہے فر دعا وی اُسے اگے منگو! فر یاد وی اسے اگے کرو، ہر اک اوکھت، مشکل تے مصیبت ماں بس اسے غی ذات ناں یاد کرو! تے دعا بڑی عاجزی ناںٔ گریہ زاری ناںٔ منگو کیونجے وہ دلاں غاں پہیتاں تیں واقف ہے۔ اور دعا بلیں بلیں منگو کیونجے وہ دل غی آواز وی سُنٔے تے دعا غا ادب غو پورو پورو لحاظ رکھو، کسے گل ماں حدوں نہ بدھو کیونجے اسا لوک اس غے نزدیک ناں پسند ہیں۔ رحمت عالم ﷺ نے کجھ لوکاں ناں کرلا کرلا غے دعا کرتاں دیکھیو تے فرمایو: لوکو! تم جس اگے دعا منگ رہیا ہیں وہ نہ تے ڈورو ہے، تے نہ کِدے دور رہ وہ تھاریں دعا سنٔنٔ آلو ہے تے بالکل نیڑے ہی ہے (بخاری مسلم) افسوس! صد افسوس! کدے ویہہ لوک وی ان آیتاں تے حدیثاں ور غور کر لیتا جہڑا لوؤڈ اسپکراں ماں لوکاں ناں سنٔا سنٔا غے تے کرلا کرلا غے دعا کرنی فرض سمجھیں۔ مرادِ ما نصیحت بود و کردیم ☆ حوالت با خدا کردیم و رفتیم

(۵۶) یعنی بد عملیں کر غے تے خدا غو قانون توڑ غے زمین ماں فساد نہ چکو، تے اس غے اگے چھولٔی اڈ غے اس را دعا منگو جے تمنٔاں اپنٔاں گناہاں در تک غے تے کمنٔی لگی وی وہے ور اس غی رحمت در تکتاں تمنٔاں قبول ہونٔ غی پکی امید وی وہے اور نیک لوکاں تیں تے اس غی رحمت بالکل ہی نیڑے ہے ☆ فضل کریں تاں بخشے جاونٔ میرے جئے منہ کالٔے ☆ عدل کریں تاں پکڑے جاونٔ اُچیاں پگاں والے؛

يَشْكُرُونَ ﴿۵۸﴾ لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ

واسطے جہڑا شکر کریں (۴۷) یقیناً ہم نےؐ نوحؑ انھاں غی قوم در (نبی بنا غے) چلایا (۴۸) تے انھاں نے کہیو:

يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ

اے میری قوم! تم اللہ ہی غی عبادت کرو اس تیں بجنؐ تھارو کوئے خدا نہیںہ متاں تے تھارا ور

عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿۵۹﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ

اک بڑا (سخت) دن غا عذاب غو ڈر ہے (۴۹) انھاں غی قوم غا مقدم بولیا

إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿۶۰﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ

ہم تے تناں صاف گمراہی ماں دیکھ رہیا ہاں (۵۰) نوحؑ نے فرمایو: اے میری قوم! میرے اندر تے ذری وی گمراہی نہیںہ

وَلَٰكِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿۶۱﴾ أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ

بلکہ ہوں تے دنیا جہان غا رب غو رسول ہوں ہوں ؛ اپناں رب غا پیغام تھارا توڑی

رَبِّي وَأَنصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿۶۲﴾

پہچاوں تے تمناں نصیحت کروں، اور اللہ غی طرفوں ہوں ویہہ گل جانوں جہڑیں تم نہیںہ جانتا (۵۱)

أَوَعَجِبْتُمْ أَن جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ

کیوں تمناں اسے ور حیرانگی ہے جے تھارا کولے تھارا رب غی طرفوں تھارے ہی بچوں اک آدمی غے ذریعہ نصیحت

مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿۶۳﴾

آ گئی ہے تانجے وہ تمناں ڈراوے تے تم پرہیز گار بنؐ جیں اور تانجے تھارے اُپر رحم کیو جئے (۵۲)

فَكَذَّبُوهُ فَأَنجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ

چھیکڑ انھاں نے اس نا جھوٹھو ہی کہیو تے ہم نے نوحؑ تے ویہہ لوک جہڑا کشتی ماں انھاں غے نالؐ تھا بچالیا

وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا

تے ہم نے انھاں ناں غرق کر چھوڑیو جھاں نے مھاری آیتاں ناں جھوٹھیں کہیو تھو واقعہ ہی ویہہ لوک اناں

عَمِينَ ﴿۶۴﴾ وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا ۗ قَالَ يَا قَوْمِ

ہو گیا تھا (۵۳) تے قوم عاد در ہم نے انھاں غا پہائی ہوڈ (نبی بنا غے) چلایا؛ (۵۴) انھاں نے فرمایو: اے میری قوم!

(۴۷) یعنی جس را، چنؐ، تارا اللہ تعالیٰ ہی نے پیدا فرمایا تے اسے غا حکم ور یہ سارا اپنی اپنی ذمہ واری پوری کرر ہیا ہیں اسے را رحمت غو بدلؐ برہانوں تے بدلؐ تیں پہلاں اس غی خوشخبری غا سنیا واسطے ہوا چھولٹی، فر اس ہوا غا کھنداڑ اور چاھڑ غے چہڑھ ناں اک جگہ کٹھو کرنوں تے روڑا ناںؐ مری وی زمین ور رحمت غی پھوئیں برہانی اور اس مری وی زمین ناں زندی کر غے اس بچوں ہر قسم غو غلو تے میوو پیدا کر دیٹوں یاہ سب اسے غی قدرت غی کاری گری ہے اسے غی رحمت غا نظارا ہیں۔ تے ات گل اٹکا غے اک ہور زبردست حقیقت وی سمجھا دتی جے جس را روڑا ناںؐ مری وی زمین رحمت غی پھوئیں پیتاں ہی زندی ہو جے تے اس بچوں رنگ برنگی پھل کھیلی نکل آوے یوہ اسے غی قدرت غو کمال ہے بس اس را یاہ گل وی سمجھ لیو جے قیامت غے تہاڑے اس غا حکم ور سارا مڑدا زندا ہو غے حشر غا مدان ماں آجیں غا، جس را کہ مری وی زمین ناں زنداں کرنوں اس واسطے کجھ مشکل نہیںہ بلکہ آسان ہی آسان ہے؛ دوجی آیت ماں بدل غا اس نظام تیں انسان غو ذہن اک ہور حقیقت در موڑیو جا رہیو ہے، جے جس را زمین ناں زنداں کرن واسطے تے اس غا اندر غا چھپیا واخزانہ باہر لیانؐ واسطے اسمان تیں بدل غو نظام رکھیو ہے اسے را دلاں غی زمین ماں ایمان تے نیک عملاں غی پنیری واسطے وحی غو اور پیغمبراں غو سلسلو رکھیو ہے ور جس را بدلؐ نالؐ ہر اک ہی زمین زندی نہیںہ ہو جاتی، نہ ہر ایکنؐ جگہ ماں چنگی چیز پیدا ہونؐ لگ جیں بلکہ چنگی فصل اسے زمین ماں وہے جسماں اجوں زندگی غو کجھ اثر وہے واہ بالکل رکڑ ہو غے سروں ہی نہ مر مک گئی وہے تے جہڑی زمین بالکل ہی سڑ بلؐ غے مک گئی وہے اس غے پہانے تے بدل برہٹوں نہ برہٹوں اکا گل ہے۔ اسے راوحی غا رحمت آلا بدل نالؐ وی ویہہ ہی دل زندہ ویں، جن ماں اجوں کجھ قابلیت موجود ہے تے جہڑا کفر ماں مچ ہی اگے نکل گیا ویں تے اپناں دل غی زمین بالکل ہی رکڑ بنا لی وہے فر کفر ور ڈٹ جانؐ غو فیصلو ہی کر لیو وہے، انھاں ناں نہ وحی غا تمدیہنہ آلا بدّلؐ نالؐ کجھ فائدو وہے تے نہ پیغمبراں غا آنؐ نالؐ! سعدیؒ نے یاہ گل مُچ سُہنا انداز نالؐ سمجھائی ہے۔

باراں کہ لطافت طبعش خلاف نیست

در باغ لالہ روید و در شورہ بوم خس

(۴۸) اتوں ہُنؐ نبیاں غا سلسلہ غو وہ تاریخی ذکر کیو جار ہیو ہے جس در اُپلی آیت ماں اشارو تھو، نبیاں غا اس ذکر تیں پتو لگے غو جے رحمتِ عالم ﷺ تیں پہلاں وی اللہ ہر دور ماں اپناں بنداں غی ہدایت واسطے نبیاں ناں ٹور تو رہیو ہے، تے ہر دور ماں کجھ نیکو کاراں ناں چھوڑ غے نافرمان دنیا دار لوک نبیاں ناں اکو ہی جواب دیتا رہیا ہیں جے تھارا کہنؐ ور ہم اپناں باپ دادا غا رسم رواج نہیںہ چھوڑ سکتا نائے مھارے ہی بچوں، مھاری ہی قوم غو تے مھارا ہی وطن غو اک انسان رسول بنؐ غے آجے یاہ گل مھاری سمجھ ماں نہیںہ آسکتی خاصطور ور قوم غا کھاتا پیتا تے کھڑپینچ لوک ہمیشاں نبیاں ناں گمراہ تے اپناں آپ ناں ہدایت آلا کہتا رہیا ہیں، ور اوڑک نبیاں غی تبلیغ آلی ذمہ واری پوری ہو جانؐ تیں بعد نافرمان لوکاں ور خدا غا عذاب غو اسو ہُولو پھرتو رہیو ہے کہ انھاں نافرماناں غو دنیا غا نقشہ تیں ناں نشان اکلؐ جئے تھو، چھڑا انھاں غا قصا لوکاں غا ذہناں ماں عبرت تے نصیحت بن غے باقی رہ جیں تھا جہڑا اج توڑی چلیا آرہیا ہیں۔

(۴۹) مفسراں نے بڑی تفصیل نالؐ لکھیو ہے جے حضرتِ آدمؑ تے اپنی اولاد ناں صحیح توحید آلا سچا دین ور چھوڑ غے گیا تھا جس را کہ اسے سورت غا شروع ماں ان غا قصا ماں یاہ گل واضح ہو گئی ہے، انھاں تیں بعد اک لما عرصہ توڑی انھاں غی لہڑی اسے سچا توحید آلا دین ور قائم رہئی۔ جس غی تعداد کجھ بزرگاں نے دس سو سال بیان کی ہے، واللہ اعلم۔ اس تیں بعد حضرتِ ابنِ عباسؓ غی روایت غے مطابق شیطان ناں پہلی واری انساناں ناں گمراہ کرن غو موقعو اس را تھایو کہ قوم ماں پنج بڑا بزرگاں۔ ود، سواع، یعوق، یعوث، تے نصر۔ غی وفات ہو گئی جن غو ذکر سورت نوح ماں ہے، ان تیں بعد کجھ لوکاں نے ان غیں قبراں غے کولے ہی عبادت خانہ بنا چھوڑیا تانجے انھاں غیں قبراں ناں دیکھ غے جد انھاں ہی ہاروں اللہ غی عبادت غی شوق وہے تاں ان عبادت خانہ ماں عبادت کر سکیں، فر کجھ لوکاں نے انھاں غی یادگار واسطے انھاں غا نقشا وی لڑکا چھوڑیا، بلیں بلیں پچھے آنؐ آلاں نے انھاں بزرگاں ناں پوجنوں تے انھاں اگے دعا منگنی شروع کر لی، بس فر تے شرک غو بوہو ہی کُھل گیو، اللہ غی ذات نان منٔن غے باوجود لوک سیکڑاں چیزاں غیں تے بزرگاں غیں مورتیں بنا غے انھاں ناں اس

گلوں پوجنٛ لگ پیا جے یہ خوش ہوئے خدا تعالیٰ اگے مھاری سفارش کریں غا تے مھارا کم بنٛ جیں غا، فر اس تیں بعد وی اللہ ہدایت غی تعلیم واسطے اپنٛاں نبیاں ناں چلاتو رہیو جن ماں ساراں تیں مشہور پہلا نبی یہ ہی حضرتِ نوحؑ ہیں جن غا ناں تے کم تیں عرب غا لوک خوب واقف تھا بلکہ انھاں غی قوم ور طوفان غو جھڑ وعذاب آیو تھو اس غا قصا تے عرب، مصر یونان، یورپ وغیرہ ساری دنیا ماں ہی مشہور تھا حضرتِ نوحؑ عراق غا علاقہ ''موصل'' ماں تشریف لیا یا، انھاں نے ساڈانوں سو سال اپنٛی قوم ماں تبلیغ غو کم کیو تے مصیبت جھلّیں۔

(۵۰) نبیاں غی مخالفت ماں ہمیشاں ات غا موٹا تے مقدم قسم غا لوک کھلا ہوتا رہیا ہیں، حضرتِ نوحؑ غی مخالفت ماں وی سب تیں مُہرے یہ ہی لوک کھلٛا ہوئے انھاں ناں گمراہ تے بدعقیدہ اور اپنٛاں آپ ناں بڑا اُچا سمجھدار ہدایت آلٛا کہنٛ لگا۔

(۵۱) یعنی ہوں جو کجھ کہہ رہیو ہاں یہ سارا اللہ ہی غا احکام ہیں، اسے نے ہوں رسول بنا غے چلٛایو ہوں، تے ہوں تمنٛاں جھڑی توحید غی دعوت دے رہیو ہاں اس ماں میرو یا اللہ غو کجھ فائدو نیہنہ بلکہ اس غے پچھے تے صرف تھاری خیر خواہی ہی غو جزبو ہے، ناٰٹے میرے اپر اللہ غی وحی نازل وہے اس کر غے ہوں ویہہ گل جانٛوں جھڑیں تم نیہنہ جانٛتا، اسے وجہ تیں مناں پتو ہے کہ تم جس رستہ ور چل رہیا ہیں یوہ تمنٛاں برباد کرن آلٛو ہی رستو ہے۔

(۵۲) حضرتِ نوحؑ غی قوم یوہ اعتراض پیش کرے تھی جے انھاں ہی بچوں کوئے انسان اللہ غو رسول تے نبی بنا دتو جے یوہ کس را ہو سکے؟ یعنی نبی تے انساناں تیں علاوہ کائے اچی مخلوق فرشتاں وغیرہ بچوں ہی ہو سکے انسان نبی نیہنہ ہو سکتو۔ سبحان اللہ! سکیڑاں سال بعد جسویلٛے خاتم الانبیاء ﷺ دنیا ماں تشریف لیا یا اس ویلٛے مکہ غا مشرکاں نے وی سرورِ انبیاء ﷺ ور یوہی اعتراض کیو، در اصل شیطان مشرکاں غی مت ہی اس راپٹھی کر دیئے کہ فر ویہہ اک کالٛسری غا شکم تیں پیدا ہونٛ آلٛا انسان ناں خدا غو جا تک تے خدا غو شریک تے من لیں ور آدمؑ غی اولاد بچوں کوئے لوکاں ناں خدا غی نافرمانی تیں ڈرانٛ تے تقوٰی غی تعلیم دینٛ واسطے نبی بن غے دنیا ور آ جئے یاہ گل مشرکاں غا مغز ماں نیہنہ آ سکتی، ویہہ اس ناں حیرانگی تے تعجب آلٛی گل سمجھیں۔!

(۵۳) قرآن کریم غا اس مختصر انداز تیں کسے ناں یوہ پلیکھو نہ لگ جے کہ حضرتِ نوحؑ نے بس یاہ تقریر فرمائی جس ور لوک ایمان تیں نمکر گیا تے بس عذاب ہی آ گیو! نیہنہ بلکہ یوہ عذاب ساڈانوں سو سال غی رات تہاڑی غی اُس تبلیغ تیں بعد آیو جس ور اللہ تعالیٰ نے آپ ہی فرما دتو تھو جے ہُنٛ ان بچوں اک وی بندو مسلمان نیہنہ ہوسیں، تاں حضرتِ نوحؑ نے بڑی عاجزی نالٛ یاہ دعا فرمائی تھی، ربا! توں دنیا ور اک وی نافرمان زندو نہ رکھ! دیکھو سورت عنکبوت ۱۴، سورت نوح تے سورت ہود، - اس طوفان غو تفصیلی ذکر سورتِ ہود ماں آوے لگو علماء نے لکھیو ہے جس چیز ناں اللہ تعالیٰ غو عذاب کہیو جے وہ دنیا ماں وی بس صرف مشرکاں ور ہی آوے، ایمان آلٛا تے اللہ نے سدا اس تیں محفوظ ہی رکھیا ہیں، باقی رہیا ویہہ نکا موٹا حادثہ جھڑا کدے کدے اک ساں ساراں ور ہی آ جیں ویہہ عذاب نیہنہ بلکہ چھنجوڑ ہیں، انھاں نالٛ غفلت ماں سُتا واں لوکاں ناں جگایو جے۔

(۵۴) قومِ عاد عرب ہی غی اک پرانی قوم تھی، جن غی بڑی ہی عالی شان حکومت عرب غا جنوب ماں یمن تے عمان غا علاقہ ور تھی، اس علاقہ غو ناں قرآن کریم ماں اک جگہ ''احقاف'' آیو ہے (سورت احقاف ۲۱) اس قوم غا وی بڑا بڈیرا تے حضرتِ نوحؑ غی اولاد بچوں تھا اور پکا مومن موحد تھا، ور جد اُنھاں غی لہڑی ناں دنیا غو مال دولت رج غے تھایو تاں یہ وی پھٹ گیا، اور دنیا غے پچھے تے اس را ہتھ تُھو غے پے مکا کہ مرنوں انھاں ناں یاد ہی نیہنہ رہیو، فر بلیں بلیں انھاں ناں وی وہ ہی پرانٛوں شرک غو روگ لگ گیو جسماں نوحؑ غا زمانہ غا مشرک پھسیا وا تھا اللہ نے انھاں ور کرم فرما غے انھاں غی ہدایت واسطے اپنٛاں پیغمبر حضرتِ ہودؑ ٹور یا حضرتِ ہودؑ نے انھاں ناں کفر شرک غا اس جنجل بچوں کڈنٛ واسطے بڑیں اثر دار تقریریں کیں، ور کجھ اک نیکو کاراں تیں بجن انھاں نے اک نہ منی، چھیکڑ انھاں غی بدعملیاں ور خدا غو عذاب آ گیو جس نے انھاں غو وی دنیا غا نقشہ تیں ناں نشانٛ مکلٛا چھوڑیو، عرب غا لوک انھاں غی شان شوکت تے تباہی تیں خوب واقف

اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ ۭ اَفَلَا تَتَّقُوْنَ ۝

تم اللہ ہی غی عبادت کرو اس تیں سوا تھارو کوئے معبود نیہنہ فر کیوں! تم ڈرتا نیہنہ! (۵۵)

قَالَ الْمَلَاُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ قَوْمِهٖٓ اِنَّا لَنَرٰىكَ

انھاں غی قوم غا انھاں مقدماں نے جھاں نے کفر غو رستو نوڑ لیّو تھو جواب دتو ہم تے بلاشبہ تنٛاں بیوقوفی

فِيْ سَفَاهَةٍ وَّاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكٰذِبِيْنَ ۝ قَالَ

ماں دیکھ رہیا ہاں تے مھارا خیال ماں توں بالکل ہی جُھوٹھو ہے (۵۶) انھاں نے فرمایو:

يٰقَوْمِ لَيْسَ بِيْ سَفَاهَةٌ وَّلٰكِنِّيْ رَسُوْلٌ مِّنْ رَّبِّ

اے میری قوم! میرے اندر ذری وی بیوقوفی نیہنہ بلکہ ہوں تے جہاناں غا پالنہار غو

الْعٰلَمِيْنَ ۝ اُبَلِّغُكُمْ رِسٰلٰتِ رَبِّيْ وَاَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ

پیغمبر ہوں ہوں؛ تمنٛاں اپنٛاں رب غا سنٛیا پہچاؤں تے ہوں تھارو ہمدرد (اور)

اَمِيْنٌ ۝ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَاۗءَكُمْ ذِكْرٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ عَلٰي

امانت دار ہاں (۵۷) کیوں! تمنٛاں اسے گل ور حیرانگی ہے! جے تھارا رب غی طرفوں تھارا کوٹے تھارے بچوں

رَجُلٍ مِّنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ ۭ وَاذْكُرُوْٓا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاۗءَ

اک آدمی غے ذریعہ نصیحت آ گئی ہے تا نجے وہ تمنٛاں ڈراوے؛ تے یاد کرو! جسویلٛے اس نے تمنٛاں قوم

مِنْۢ بَعْدِ قَوْمِ نُوْحٍ وَّزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْۣطَةً

نوحؑ تیں بعد بسایو تے اس نے قد بُت ماں وی تمنٛاں خوب باھدو دتو،

فَاذْكُرُوْٓا اٰلَاۗءَ اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ۝ قَالُوْٓا

لہٰذا تم اللہ غی نعمتاں ناں یاد کرو! تا نجے تم کامیاب ہوجیں (۵۸) انھاں نے کہیو:

اَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهٗ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ

الٛا! توں اسے گلوں مھارے کوٹے آیو ہے تا نجے ہم اک اللہ ہی غی عبادت کراں اور ہم انھاں ناں چھوڑ دیاں جھاں غی

اٰبَاۗؤُنَا ۚ فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِيْنَ ۝

عبادت مھارا باپ دادا کریں تھا بس توں مھارا اور وہ عذاب لے آ جس تیں توں ہمنٛاں ڈراوے جیکر توں سچو ہے (۵۹)

تھا،ات غا بچہ بچہ غی زبان ور انھاں غا قصا تھا،سگوں انھاں غا قصا تے عربی بولی غا محاورہ بن گیا تھا،جدوی کسے چیز غا ناپید ہون غی گل کریں ویں تھا تے قومِ عاد در اشارو کر غے اس را کیہنہ ویں تھا جے فلانی چیز اس را اُکل گئی جس را قومِ عاد اُکلی تھی۔

(۵۵) سارا نبی اکو پیغام لے غے آویں تے اکو درس دیں دیکھو! غور کرو! قومِ عاد تیں سیکڑاں سال پہلا حضرتِ نوحؑ نے وی اپنٌی قوم ناں بالکل یوہ ہی درس دتو تھو۔

(۵٦) جس را نبیاں غی دعوت غو انداز ہمیشاں اکو وہے اسے را اس غی مخالفت کرن آلاں مشرکاں کافراں غو وی سدا اکو انداز تے وطیر و وہے حضرتِ ہودؑ غی مخالفت ماں وی حضرتِ نوحؑ غا دور ہاروں ہی ساراں تیں مُہرے ویہہ ہی لوک ہیں جہڑا قوم غا سردار، مقدم تے کھڑپینچ منیاں جیں تے اسے پراناں وطیرہ ناں یہ وی اپناں آپ ناں عقل مند، سیاست دان، دنیا غی ہوا تیں واقف اور اللہ غا پیارا نبی ہودؑ ناں بے وقوف کہہ رہیا ہیں۔ اتنوں ہی نیہنہ سگوں اللہ غا سُچا سَچا نبی ناں چُھوٹھو تے اپناں آپ ناں سچو بیان کرر ہیا ہیں نعوذ باللہ۔

(۵۷) سارا نبی قوم غا ہمدرد تے غمخوار ہی ویں بلکہ انسانیت غو درد رکھن تے ہمدردی اور خیر خواہی کرن ماں ساراں تیں اچو مقام اللہ غا نبیاں ہی غو وہے، سگوں اصل ہمدرد تے ویں ہی اللہ غا نبی، باقی جتناں وی انسانی ہمدردی غی رٹ لاتا ریہنہ یہ اصل ہمدرد اپناں گو جاتے اپناں مفاد غا ہیں قوم غی سب تیں بڑی خیر خواہی تے ہمدردی یاہی ہے جے انھاں ناں اللہ غا سچا دین غی دعوت دتی جئے۔

(۵۸) حضرتِ نوحؑ غی قوم تیں بعد خلیفہ بنان غو مطلب یوہ ہے جے انھاں تیں بعد تمناں ہی دنیا ماں اتنی بڑی طاقت ور حکومت تے مال دولت عطا فرمائی جس غی کِدے مثال نیہنہ لبھتی، سگوں قد بت ماں وی حضرتِ نوحؑ غی قوم تیں بعد دنیا ماں یاہ اک بڑی جابر قوم تھی جس غو کوئے مقابلو نیہنہ کر سکے تھو ان نعمتاں غو تقاضو تھو جے یہ اللہ غو شکر کرتا، اس غا فرمانبردار بن غے رہتا، لیکن یہ تے خدا غی عطا کی وی نعمتاں ور اس را پھٹیا کہ لوکاں ناں اپنٌی طاقت تے زوراوری غو بڑیار دسن لگ پیا ﴿مَنْ اَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً﴾ (سورت حم السجدہ) ''مھارا تیں بدھ کون طاقت ور وہے غو؟!

(۵۹) قرآن پاک پڑھن آلو بندو یاہ گل چنگی طرح جان سکے جے پچھلیں قوم خدا تعالیٰ غیں سروں منکر کدے نیہنہ رہئی ہیں، سگوں خدا تعالیٰ ناں تے ہر دور ماں سب توں بڑو خدا وی منیوں جاتو رہیو ہے جھگڑو صرف اس گل ور تھو جے اللہ غا نبی ساراں ناں چھوڑ غے اک خدا در بلانویں ویں تھا جد کہ مشرک اس گل واسطے تیار نیہنہ تھا، ویہہ خدا تعالیٰ غی ذاتِ عالیشان توڑی پجن واسطے کجھ وسیلو تے ذریعہ ضروری سمجھیں تھا تاں ہی ویہہ کجھ ہستیاں ناں، دیوی دیوتاں ناں اس عقیدہ ور پوجیں ویں تھا کہ یہ مھاری سفارش کر غے اللہ ناں مھارے اپر مہربان بنا چھوڑیں غا، فر جس ویلے یوہ خیال تے یاہ سوچ باپ تیں اولاد ناں وراثت ماں لبھے تھی تاں اولاد اکھ میچ غے باپ دادا غی انی تقلید ور چل پوے تھی، اور اس تیں بعد جسویلے اللہ غا نبی تشریف لیا غے توحید غی دعوت دیں تھا اس ور مشرکاں ناں ڈاہڈی لہر چڑھ جئے تھی کہ ہم اپناں باپ دادا غو رستو کس را چھوڑ سکاں! اس غو مطلب تے یوہ نقلے غو جے مھارا باپ دادا جاہل تے بے وقوف تھا!؟ فر اپناں باپ دادا ناں گمراہ تے جاہل کہن واسطے کون تیار ہو سکے! قرآن کریم گواہی دیئے جے ہر اک نبی ناں قوم کولوں یوہی جواب لبھتو رہیو ہے ات توڑی جے جس ویلے نبیاں غا سردار اللہ غا آخری نبی رحمتِ عالم ﷺ تشریف لیایا تاں حضورؐ ناں وی مکہ غا مشرکاں نے یوہی جواب دتو جے ہم خدا ناں تے مناں اور مناں غا وی ور ہم ان ہستیاں ناں وی نیہنہ چھوڑ سکتا جنھاں غی پوجا مھارا باپ دادا کرتا آیا ہیں۔ تے یاہ وی اک تاریخی حقیقت ہے کہ قوم جسویلے نبیاں غی توحید آلیں دلیلاں غو کجھ جواب نیہنہ دے سکتی اس ویلے واہ یاہی مطالبو کرے جے ''اچھا توں وہ عذاب ہی لے آہاں جس تیں ہم ناں گھڑی گھڑی ڈراوے؟'' یوہی مطالبو حضرتِ ہودؑ کولوں انھاں غی قوم کر رہئی ہے تے یوہی مطالبو ہر دور غا نبیاں اگے ہوتو رہیو ہے ات توڑی کہ رحمتِ عالم خاتم الانبیا ﷺ اگے وی مکہ غا مشرک گھڑی گھڑی یوہی مطالبو رکھیں تھا۔

قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِّنْ رَّبِّكُمْ رِجْسٌ وَّغَضَبٌ

فرمایو : تھارا اپر تھارا رب غو عذاب اور قہر تے بس آ ہی گیو ہے

اَتُجَادِلُوْنَنِيْ فِيْٓ اَسْمَآءٍ سَمَّيْتُمُوْهَآ اَنْتُمْ

کیوں ! تم میرے ناں تُہتھ کریں چھڑا انھاں ناواں غا بارہ ماں جہڑا تم نٔے تے تھارا باپ دادا نے

وَاٰبَآؤُكُمْ مَّا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطٰنٍ فَانْتَظِرُوْٓا

تہر لیا ہیں حالانکہ اللہ نے انھاں غا بارہ ماں کائے دلیل نازل نیہنہ کی بس تم وی اڈیکو ہوں

اِنِّيْ مَعَكُمْ مِّنَ الْمُنْتَظِرِيْنَ ۝ فَاَنْجَيْنٰهُ وَالَّذِيْنَ

وی تھارے ناں اڈیکوں لگو (٦٠) فر ہم نے انھاں ناں تے انھاں موماں ناں جہڑا انھاں غے ناں تھا

مَعَهٗ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا

اپناں فضل ناں بچالیو تے انھاں لوکاں غی جڑ ہم نٔے کپ سٹی جہڑا مھاری آیتاں ناں چھوٹھیں

بِاٰيٰتِنَا وَمَا كَانُوْا مُؤْمِنِيْنَ ۝ وَاِلٰى ثَمُوْدَ

کیہنہ تھا اور ویہہ ایمان لیان آلا نیہنہ تھا (٦١) تے ہم نٔے قومِ ثمود در انھاں غا پہائی

اَخَاهُمْ صٰلِحًا قَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ

صالحؑ چلایا (٦٢) انھاں نے فرمایو: اے میری قوم ! تم اللہ ہی غی عبادت کرو! اس توں سوا

مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ قَدْ جَآءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ

تھارو کوئے معبود نیہنہ بیشک تھارا کولے تھارا رب دروں اک نشانی آ گئی ہے

هٰذِهٖ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوْهَا تَاْكُلْ فِيْٓ

(یعنی) یاہ اونٹھنی اللہ غی طرفوں تھارا واسطے اک بڑو معجزو ہے لہٰذا تم اس ناں چھوڑ دیو جے یاہ اللہ غی زمین

اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوْهَا بِسُوْٓءٍ فَيَاْخُذَكُمْ

ماں کھاتی پھرے تے پہیڑی نیت سنگ اس ناں کھچلن نہ کریو ورنہ تمناں درد ناک

عَذَابٌ اَلِيْمٌ ۝ وَاذْكُرُوْٓا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَآءَ

عذاب آنوڑے غو (٦٣) تے یاد کرو جسویلے اللہ نے تمناں قومِ عاد تیں بعد

مِنۢ بَعۡدِ عَادٍ وَّبَوَّاَكُمۡ فِى الۡاَرۡضِ تَتَّخِذُوۡنَ

بسایو تے تمنّاں زمین ماں جگہ دتی کہ تم زمین غا نرم حصاں ماں بڑا بڑا

مِنۡ سُهُوۡلِهَا قُصُوۡرًا وَّتَنۡحِتُوۡنَ الۡجِبَالَ بُيُوۡتًا‌

محل بنّاویں تے تم پہاڑاں ناں گہڑ گہڑ غے مکان بنّاویں

فَاذۡكُرُوۡۤا اٰلَاۤءَ اللّٰهِ وَلَا تَعۡثَوۡا فِى الۡاَرۡضِ مُفۡسِدِيۡنَ ۝

لہٰذاتم اللہ تعالیٰ غی نعمتاں ناں یاد کرو ! تے زمین ماں فساد مچاتا نہ پھرو ! (۶۴)

قَالَ الۡمَلَاُ الَّذِيۡنَ اسۡتَكۡبَرُوۡا مِنۡ قَوۡمِهٖ لِلَّذِيۡنَ

انھاں غی قوم بچوں بڑا بنن آلاّں مقدماں نے انھاں مومنّاں ناں کہیو جھاں ناں کمزور

اسۡتُضۡعِفُوۡا لِمَنۡ اٰمَنَ مِنۡهُمۡ اَتَعۡلَمُوۡنَ اَنَّ

سمجھیو جئے تھو کیوں رے ! تمنّاں پتو ہے جے صالحؑ ناں انھاں غا رب دروں

صٰلِحًا مُّرۡسَلٌ مِّنۡ رَّبِّهٖ‌ؕ قَالُوۡۤا اِنَّا بِمَاۤ اُرۡسِلَ

رسول بنّا غے چلایو گیو ہے !؟ انھاں نے کہیو ہم تے اس دین ور ایمان لے آیاہاں جہڑو دے غے

بِهٖ مُؤۡمِنُوۡنَ ۝ قَالَ الَّذِيۡنَ اسۡتَكۡبَرُوۡۤا اِنَّا

ویہہ چلایا گیا ہیں ؛ تکبر کرن آلاّں نے کہیو : ہم تے اس چیز غا بالکل ہی منکر ہاں

بِالَّذِىۡۤ اٰمَنۡتُمۡ بِهٖ كٰفِرُوۡنَ ۝ فَعَقَرُوا النَّاقَةَ

جس ور تم ایمان لیایا ہیں (۶۵) چھیکڑ انھاں نے اونٹھنی غیں کھچ کپ غے اس ناں مار چھوڑیو

وَعَتَوۡا عَنۡ اَمۡرِ رَبِّهِمۡ وَقَالُوۡا يٰصٰلِحُ ائۡتِنَا بِمَا

تے اپنّاں رب غا حکم غی نافرمانی کی اور کہنؔ لگا اے صالحؑ جیکدے توں واقعہ ہی پیغمبر ہے

تَعِدُنَاۤ اِنۡ كُنۡتَ مِنَ الۡمُرۡسَلِيۡنَ ۝ فَاَخَذَتۡهُمُ

تاں وہ عذاب لے آ جس تیں توں ہم نا ڈراوے ؛ فر انھاں ناں پچھل غا سخت

الرَّجۡفَةُ فَاَصۡبَحُوۡا فِىۡ دَارِهِمۡ جٰثِمِيۡنَ ۝

عذاب نے آپغڑیو ، تے ویہہ اپنّاں کہراں ماں منہ موندا پیا رہ گیا (۶۶)

(۶۰) یعنی خداغو عذاب تے اپنّاں ویلاؔ ور ضرور آوے غو اس ناں کوئے ٹالؔ نیہنہ سکتو۔ ور کجھ تے سوچو! تم انھاں غا بارہ ماں میرا ناںؔ تُہتھ کریں! جھاں غی خداغی خدائی ماں شریک ہونؔ غی تھارے کونے اک وی دلیل موجود نیہنہ، نہ کسے نبی نے تمنّاں یاہ گل دسی ہے، نہ کسے اسمانی کتاب ماں ہے، تے نہ ہی عقل ماں اسی بیہودہ گل آسکے! بس کجھ ناں ہیں جہڑا تم نے تے تھارا باپ دادا نے تَہر لیا ہیں جھاں غی حقیقت کجھ وی نیہنہ، بس تم نے پلّے تیں انھاں غی سفارشاں تے کرامتاں غا کجھ قصا بنّا لیا ہیں۔ خیر ہُنؔ تم وی اڈیکو تے ہوں وی تھارے نالؔ اڈیک رہیو ہوں فر دیکھو! خداغو عذاب کس را آوے!!۔

(۶۱) ان ور اک تیز چھکّھڑ تے ہولاؔ غو عذاب آیو جہڑو ست رات تے اٹھ تہاڑی انھاں ور مسلط رہیو (سورت الحاقة ۷/) مومنّاں ناں تے اللہ نے اپنّاں فضل نالؔ بالکل محفوظ رکھیو ور ان نافرماناں غو دنیا تیں اس را ناں نمودو پٹے گیو جس را ویہہ کدے ات بسیا ہی نیہنہ تھا ات تو ڑی کہ عرب غی تاریخ ماں ان غو ناں ہی اَلْاُ مَـمُ الْبَـائِـدَةُ ''اُکلّیں ویں قوم'' ہوگیو۔

(۶۲) عرب غی پرانی قوماں ماں عاد تیں بعد ثمود غو ناں آوے، یاہ قوم قومِ عاد تیں خاصی بعد ہوئی ہے بلکہ کجھ مورخاں غو تے یوہ خیال ہے جے یہ لوک قومِ عاد ہی غا ان نیکوکاراں غی لَہڑی بچوں تھا جہڑا عذاب تیں بچ گیا تھا، اسے گلوں قومِ عاد ناں ''عاد اولیٰ'' تے قومِ ثمود ناں ''عاد ثانیہ'' وی کہیو جئے، قومِ عاد عرب غا جنوبی علاقہ ماں تھی تے یہ عرب غا شمال مغربی علاقہ ور قابض تھا، جس ناں ''وادی القرای'' کہیو جے تھو، تے جس غو بڑو شہر ''حجر'' کُہواوے تھو؛ یوہ شہر مکہ پاک تیں شام جاتاں رستہ ماں پوے تے اج اس علاقہ غا بڑا شہر ناں ''مدائنِ صالح'' کہیو جے، جہڑو مدینہ پاک تیں تبوک جاتاں رستہ ماں آوے، اس قوم ناں وی اللہ تعالیٰ نے مچ نعمتاں نالؔ نوازیو ور انھاں ناں وی نعمت پچیں نیہنہ یہ تعمیر غا فن غا منیا پڑمنیا وا بڑا ماہر گذریا ہیں، پہاڑاں ناں کپ غے طرح طرح غا محل تعمیر کرناں ان غو روح لگتو کم تھو، تے دنیا غی نعمتاں ماں پھس غے آخرت ناں انھاں نے وی بسار چھوڑیو تھو، اک وحدہ لاشریک خدا ناں چھوڑ غے انھاں نے وی مچ سارا حاجت روا تے مشکل کشا من لیا تھا، انھاں غی تبلیغ واسطے انھاں ور کرم کر غے اللہ نے اپنّاں پیارا نبی حضرتِ صالحؑ انھاں در ٹور یا، انھاں نے وی اپنّاں ہمدرد نبی غی اک نہ سُنّی سگوں ایاناں ہاروں اڑیں کرن لگ پیا، جے ہم تمنّاں تاں اللہ غا نبی مناں غا جد تم مھارے باندے پتھر بچوں اک اونٹھنی کڈیں، جہڑی بالکل ہی اوپری شکل غی وے، کما ھوا لمشھور حضرتِ صالحؑ نے اللہ تعالیٰ اگے دعا فرمائی اللہ تعالیٰ نے انھاں غا مطالبہ غے مطابق پتھر بچوں اونٹھنی کڈ دتی، ور یہ ایمان کے قبول کرتا اِنھاں نے ٹھاکنؔ غے باوجود اونٹھنی ہی قتل کر چھوڑی جس ور خداغو قہر ٹھاٹھ ماں آگیو تے انھاں ور اسمان تیں اک چڑک پئی، زمین ماں پھکم آیو اور ان اکلؔ پٹاں غو ناں نشانؔ دنیا تیں اکلؔ گیو۔ اُن غا محلاں غا کھکھنؔ کھار کھولاؔ تے کھنار اج وی اپنی ہِرتی آپ سنّاویں حضورﷺ نے ۹ ھ ماں غزوہ تبوک غے وقت تبوک جاتاں ان غا کھولاؔ تک غے صحابہء کرام ناں سیل تفریح کرن تیں ٹھاک چھوڑیو تھو، کجھ لوکاں نے خاص اس باں تیں - جتوں یہ پانی بَہریں تھا تے جت انھاں نے صالحؑ غی اونٹھنی ناں قتل کیو تھو- پانی لے غے آٹو گنیو تھو آپؐ ناں پتو لگو تے آپؐ نے وہ آٹو اونٹھاں ناں کھوالؔ چھوڑیو (ابن کثیر) تے اسے جگہ آپؐ نے واہ تاریخی گل ارشاد فرمائی تھی جہڑی ایمان آلاّں غی سدا اسا اثارِ قدیمہ ور رہنمائی کرتی رہ غی آپؐ نے فرمایو: جن قوماں ور خداغو عذاب نازل ہویو ہے ان غا علاقہ تے کھولاّں کولوں تاولاّں تاولاؔ چُھہلاؔ چُھہلاؔ تے روتا روتا اللہ تعالیٰ کولوں گناہاں غی معافی منگتا لنگو (بخاری مسلم)

(۶۳) حضرتِ صالحؑ نے وی اپنّی قوم اگے واہی گل رکھی جہڑی سارا نبی رکھتا آیا ہیں۔ جے اک خدا غی عبادت کرو! اس نالؔ بالکل شرک نہ کرو! تے نالؔ ہی فرمایو! جے یاہ اونٹھنی جہڑی اللہ غی قدرت غی خاص نشانی ہے اور میرا نبی ہونؔ غی وی نشانی ہے، پیدا وی تھارا مطالبہ ور ہوئی ہے، ہُنؔ جیکدے تم یاہ نشانی تے یوہ معجزو تک غے وی ایمان قبول نیہنہ کرتا فر اک گل سن لیو! تم اس ناں ہُنؔ خدا غی زمین ماں چرن پھرن دیو! خبردار! مدے اس نالؔ کھچل کریں، جے تم نے اس اونٹھنی نالؔ پہیڑی نیت سنگ ہتھ وی لایو تاں سمجھ لیو جے ہُنؔ خداغو عذاب آیو!۔

فَتَوَلّٰى عَنۡهُمۡ وَقَالَ يٰقَوۡمِ لَقَدۡ اَبۡلَغۡتُكُمۡ رِسَالَةَ

تے صالحؑ انھاں درکنڈ پھیر غے چل پیا اور فرمایو: اومیری قوم! میں تے تمناں اپناں رب غو پیغام پہچا چھوڑیو

رَبِّیۡ وَنَصَحۡتُ لَكُمۡ وَلٰكِنۡ لَّا تُحِبُّوۡنَ النّٰصِحِيۡنَ ﴿۷۹﴾

تھوتے میں تمناں نصیحت کی تھی ور تم نصیحت کرن آلاں ناں پسند ہی نیہنہ کرتا (۶۷)

وَلُوۡطًا اِذۡ قَالَ لِقَوۡمِهٖۤ اَتَاۡتُوۡنَ الۡفَاحِشَةَ مَا

تے لوطؑ وی (نبی بنا غے) چلایا جد انھاں نے اپنٹی قوم ناں کیہو تم اسی بے حیائی کریں جہڑی

سَبَقَكُمۡ بِهَا مِنۡ اَحَدٍ مِّنَ الۡعٰلَمِيۡنَ ﴿۸۰﴾ اِنَّكُمۡ

تھارا تیں پہلاں دنیا جہان ماں کسے نے وی نیہنہ کی (۶۸) تم

لَتَاۡتُوۡنَ الرِّجَالَ شَهۡوَةً مِّنۡ دُوۡنِ النِّسَآءِ ؕ بَلۡ

عورتاں ناں چھوڑ غے مرداں ناں اپنٹی خواہش پوری کریں ! بلکہ

اَنۡتُمۡ قَوۡمٌ مُّسۡرِفُوۡنَ ﴿۸۱﴾ وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوۡمِهٖۤ

تم ہیں ہی حدوں بدھیا والوک (۶۹) تے قوم ناں اس توں علاوہ کوئے جواب نیہنہ بنٹیوں کہ

اِلَّاۤ اَنۡ قَالُوۡۤا اَخۡرِجُوۡهُمۡ مِّنۡ قَرۡيَتِكُمۡ ۚ اِنَّهُمۡ

ویہہ یوہی کہن لگا جے انھاں ناں اپنٹی بستی بچوں کڈ چھوڑو یہ لوک

اُنَاسٌ يَّتَطَهَّرُوۡنَ ﴿۸۲﴾ فَاَنۡجَيۡنٰهُ وَاَهۡلَهٗۤ اِلَّا

مچ ہی سُچا بنٹیں (۷۰) فر ہم نے لوطؑ تے انھاں غا کہر آلا بچا لیا

امۡرَاَتَهٗ ۖ كَانَتۡ مِنَ الۡغٰبِرِيۡنَ ﴿۸۳﴾ وَاَمۡطَرۡنَا

سوائے انھاں غی بیوی تیں واہ پچھے رہن آلاں ماں شامل ہوگئی؛ تے ہم نے انھاں ور خاص طرح غی

عَلَيۡهِمۡ مَّطَرًا ؕ فَانۡظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَاقِبَةُ

بوٹھ برھائی فر تک لیو مجرماں غو کے حال

الۡمُجۡرِمِيۡنَ ﴿۸۴﴾ وَاِلٰى مَدۡيَنَ اَخَاهُمۡ شُعَيۡبًا ؕ قَالَ

ہووو (۷۱) تے ہم نے مدین در انھاں غا پہائی شعیبؑ (نبی بنا غے) چلایا (۷۲) انھاں نے فرمایو:

(۶۴) یعنی قومِ عاد تیں بعد اللہ نے تمناں واہ طاقت، دولت تے حکومت عطا کی جس غی کِدے مثال نیہنہ لبھتی، تم مداناں ماں عالیشان محل تے بنگلا بناویں اور شنگراں ماں پہاڑاں ناں کپ کپ غے سیل سپاٹا واسطے گہر بناویں، لہٰذا تم ان نعمتاں ور اللہ تعالیٰ غو شکر کرو! اس غا شکر گذار بندہ بن غے رُہو تے زمین ماں فساد نہ چکو زمین ماں فساد کے ہے؟ خدا غا دین ور عمل نہ کرنوں، اس غا حکم تروڑناں، دنیا غی عیش تے مستی ماں لگ غے آخرت غا لیکھاناں بسار چھوڑنوں، تے خدا غا دین تیں آزاد ہو غے زندگی گذارنی۔

(۶۵) قوم ماں جہڑا بڈیرا چودھری، مقدم تے کھڑپینچ قسم غا لوک تھا ویہہ متکبری ان لساں تے غریب مسلماناں غی مخول بناں واسطے۔ جھاں ناں انھاں نے دبایو وو تھو۔ کیہنویں تھا جے؛ یرا! ہم نےٓ تے دنیا دیکھی، ہزاراں مجلس کیں ور ہم ناں تے اج توڑی نیہنہ پتو لگو جے صالحؑ خدا غو ٹوریو وو رسول ہے؟ ور تمناں بڑو جلدی پتو لگ گیو! تم تے مچ ہی عقل مند نکلیا! مسلماناں نے جواب دتو: پتہ غی کے گل ہے! پتو تے تمنا وی ہے، ہم نے تے دلوں منوں وہ دین قبول کر لیو ہے جہڑو صالحؑ لے غے آیا ہیں، اس ور یہ موٹا، متکبری لا جواب ہو گیا تے ٹہیٹھ جیئا ہو غے کہن لگا جے ''اچھا ہم تے اس دین ناں نیہنہ منتا جس ناں تم منیں''

(۶۶) یہ لوک اونٹھنی تیں اُک گیا تھا، چھیکڑ اِک ساراں تیں بڑو بد بخت -سالف بن قدار- اٹھیو تے اس نے اونٹھنی غیں کُھچ کپ چھوڑیں جس نالٓ واہ بچاری تڑف تڑف غے مرگئی یوہ کم تے ایکنٓ ہی نے کیو تھو ور اس غی کنڈ ور ساری قوم کھلی تھی لہٰذا او یہہ سارا اس جرم ماں برابر غا شریک تھا، یوہ جرم کر غے فر پچھتایا وی نیہنہ بلکہ بڑا تکبر نالٓ حضرتِ صالحؑ ناں بنگار غے کہن لگا جے ہُنٓ وہ عذاب لے آ! جس تیں توں ہم نا ڈراوے وے تھو؛ فر دیری کا نہہ غی تھی! خدا غی طرفوں اک زور غی گج یا چڑک آئی اور زمین ماں پچھل آ گیو تے سویرے ساری دنیا نے دیکھیو جے یہ سارا نافرمان اپناں اپناں گہراں ماں منہ موندا پیا وا تھا۔

(۶۷) اللہ غا نبی ساری مخلوق ماں سب تیں بدھ شفقت تے مہربانی آلا ویں انھاں غا دل ماں اللہ غا بنداں بلکہ ساری مخلوق ہی غو درد وہے، دیکھو! حضرتِ صالحؑ کِسا درد تے دُکھ نالٓ فرما رہیا ہیں جے میں تے تمناں اپناں رب غا پیغام پہچا چھوڑیا تھا اور تھاری مچ ہمدردی تے خیر خواہی کی تھی ور کے کروں! تم ہمدردی کرن آلاں ناں تے پسند کرتا ہی نیہنہ۔ یوہ خطاب اسے را ہے جس را رحمت عالم ﷺ نے بدر غی جنگ ماں ماریا گیا کافراں غی لاشاں ور کھلٓ غے فرمایو تھو؛ او ابو جہل! او عتبہ او فلانٹیاں او فلانٹیاں! کیوں تم نے خدا تعالیٰ غا وعدہ سچا ہوتا تک لیا! مہارا نالٓ مہارا رب نے جہڑا وعدا کیا تھا ہم نے تے تک لیو ویہہ سارا پورا ہو گیا (بخاری و مسلم)

(۶۸) حضرتِ لوطؑ ابراہیمؑ غا سکا پہتیجہ تھا، تے انھاں غے نالٓ ہی عراق تیں ہجرت کر غے ملکِ شام آ گیا تھا، ات اللہ تعالیٰ نے انھاں ناں اردن تے فلسطین غے بشکار اک علاقہ ''سدوم'' واسطے نبی بنا غے چلاّیو، یہ لوک انھاں غی بلادری غا تے نیہنہ تھا ور حضرتِ لوطؑ شام ماں رہنٓ غی وجہ تیں انھاں غی بولی تے تہذیب توں خوب واقف تھا، ات غا لوکاں ماں پہیڑا کم تے ہوروی تھا جن غا سدھار واسطے حضرتِ لوطؑ نے تبلیغ فرمائی کما فی الشعراء ﴿فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيۡعُوۡنِ﴾ ور سب تیں بڑی برائی جہڑی انھاں نے آپ ہی کڈی تھی انھاں تیں پہلاں دنیا اس بدی ناں سیانٹیں ہی نیہنہ تھی واہ یاہ تھی جے مڑد مڑداں نالٓ بدکاری کریں تھا، حضرتِ لوطؑ نے خاصطور ور انھاں ناں اس گندی برائی غا نتیجہ تیں ڈرایو۔

(۶۹) یعنی اس ضرورت واسطے خدا نے بیویں پیدا کی ہیں فر بیویاں ناں چھوڑ غے مڑدان نالٓ اسی برائی کرنی تے انسانیت تیں بلکہ حیوانیت تیں وی ٹَھٹھی وی گل ہے، تم تے فطرت غے خلاف یاہ بدی کر غے حدوں ہی ٹپ گیا ہیں تے تھاری نافرمانی غی کائے حد ہی نیہنہ رہئی۔

(۷۰) یعنی جد یہ مھاراں کماں ناں پہیڑا کیہنہ اور ملوں ہی پاک بنٹیں فر اساں سُچا لوکاں غو ات کے کم ہے!! انھاں ناں اتوں کڈ دیو، ہم گندا ہی چنگا، لوطؑ اپناں سُچاں ناں اتوں لے غے کِدے ہوٹھے چلّیا

يٰقَوۡمِ اعۡبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمۡ مِّنۡ اِلٰهٍ غَيۡرُهٗ ؕ قَدۡ

اے میری قوم ! تم اللہ ہی غی عبادت کرو ! اس تیں سوا تھارو کوئے معبود نیہنہ (۷۳) یقیناً

جَآءَتۡكُمۡ بَيِّنَةٌ مِّنۡ رَّبِّكُمۡ فَاَوۡفُوا الۡكَيۡلَ

تھارے کوئے تھارا رب غی طرفوں صاف نشانٔی آ گئی ہے لہٰذا تم پورو پورو منّیاں

وَالۡمِيۡزَانَ وَلَا تَبۡخَسُوا النَّاسَ اَشۡيَآءَهُمۡ وَلَا

تے تولیا کرو ! تے تم لوکاں ناں انھاں غیں چیز گھٹا غے نہ دیو تے زمین

تُفۡسِدُوۡا فِى الۡاَرۡضِ بَعۡدَ اِصۡلَاحِهَا ؕ ذٰلِكُمۡ خَيۡرٌ لَّكُمۡ

غا درست ہوجاݨ تیں بعد اس ماں اتی نہ چکتا پھرو ! یوہی تھارا واسطے بہتر ہے

اِنۡ كُنۡتُمۡ مُّؤۡمِنِيۡنَ ۚ وَلَا تَقۡعُدُوۡا بِكُلِّ صِرَاطٍ

جیکر تم مومن ہیں (۷۴) تے رستاں ور اس واسطے نہ بیسیا کرو

تُوۡعِدُوۡنَ وَتَصُدُّوۡنَ عَنۡ سَبِيۡلِ اللّٰهِ مَنۡ اٰمَنَ

جے تم (لوکاں ناں) ڈرانویں اور تم اللہ غا رستہ تیں اس ور ایمان لیاݨ آلاں ناں

بِهٖ وَتَبۡغُوۡنَهَا عِوَجًا ۚ وَاذۡكُرُوۡۤا اِذۡ كُنۡتُمۡ قَلِيۡلًا فَكَثَّرَكُمۡ

روکیں تے تم اس ماں ڈِنگ لوڑتا ریہنہ تے یادکرو! جدتم تھوڑا جیّا تھا فر اللہ نے تم زیادہ کیّا

وَانۡظُرُوۡا كَيۡفَ كَانَ عَاقِبَةُ الۡمُفۡسِدِيۡنَ ۝٨٦

تے تم دیکھ لیو فساد چکݨ آلاں غو انجام کسو رہیو (۷۵)

وَاِنۡ كَانَ طَآئِفَةٌ مِّنۡكُمۡ اٰمَنُوۡا بِالَّذِىۡۤ اُرۡسِلۡتُ

تے جے تھارا بچوں اک جماعت اس پیغام ور ایمان لے آئی جہڑو دے غے ہوں چلایو گیو

بِهٖ وَطَآئِفَةٌ لَّمۡ يُؤۡمِنُوۡا فَاصۡبِرُوۡا حَتّٰى يَحۡكُمَ

ہوں تے ایکݨ جماعت نے ایمان قبول نیہنہ کیّو فرتم صبر کرو ات توڑی کہ مھارے بشکار

اللّٰهُ بَيۡنَنَا ۚ وَهُوَ خَيۡرُ الۡحٰكِمِيۡنَ ۝٨٧

اللہ فیصلو کردئے تے وہ سب تیں سرس فیصلو کرن آلو ہے (۷۶)

منزل ٢

جیں، اللہ اکبر! یوہ جواب ہے ان لوکاں غو جہڑا اسر تیں لے غے پیراں توڑی گندگی ماں پَہر یا وا تھا۔

(۷۱) حضرتِ لوطؑ اک لمی مدت توڑی رات تہاڑی تبلیغ کرتا رہیا، ور انھاں غی تبلیغ ور یہ ہور و ہور نافرمان ہوتا چلّیا گیا، چھیکڑ وہ عذاب آ گیو جس غی گج قیامت توڑی ایمان آلاں غاں کناں ناں ہی نیہنہ دلاں ناوی ٹھکورتی رہ غی حضرتِ لوطؑ ناں اللہ تعالیٰ نے اتوں ہجرت فرماجاݨ غو حکم دے دتو وییہ ساراں مومناں ناں لے غے نکل گیا، ور انھاں غا اپݨاں گھر آلاں بچوں اک انھاں غی نافرمان بیوی انھاں غے ناݨ نیہنہ گئی کیونجے اس نے ایمان ہی قبول نیہنہ کیو تھو، اور اس غی ہمدردی وی مسلماناں غے بجائے کافراں ناݨ تھی، خیر! حضرتِ لوطؑ غا چلے جاݨ تیں بعد فٹ انھاں ور وہ سخت عذاب آیو جس غی کائے مثال نیہنہ لبھتی پہلاں انھاں غیں بستیں چک غے پٹھیں کر غے زمین ور پٹاک دتی گئی اپروں پتھراں غی بوٹھ برہی تے انھاں غو ناں نشاݨ دنیا تیں اکلݨ گیو تے انھاں غی سزا دنیا واسطے اک عبرت بݨ گئی۔

(۷۲) مدین اس قبیلہ غو وی ناتھو تے علاقہ غو وی! اصل ماں کجھ پہڑیں اپر جا غے انھاں ماں اک بڑا بزرگ ''مدین'' ناں غا ہویا ہیں انھاں ہی غا ناں ور یوہ قبیلو وی تے علاقو وی مشہور ہو گیو تھو، تے بنی اسرائیل غی روایتاں غے مطابق ''مدین ''حضرتِ ابراہیمؑ غا صاحبزادہ تھا جہڑا حضرتِ ابراہیمؑ غی اک تیجی بیوی ''قطورہ'' غا شکم تیں ہویا تھا، واللہ اعلم، یوہ علاقو بحرِ احمر غا گہنڈا اور عرب غا شمال لہندا آنٔے پاسے ''معان'' شہر غے نیڑے پوے۔ یاہ قوم سوداگری غو کم کرے تھی، وران ماں شرک جٹا روگ غے نالو ناݨ گھٹ منݨ تولݨ تے سن مارن اور ڈکیتی مارن جیّا مرض وی زوراں ور تھا، اللہ نے انھاں غی تبلیغ واسطے حضرتِ شعیبؑ نبی بنا غے چلایا، انھان نے مچ اثر دار طریقہ ناݨ انھاں ناں وعظ فرمایوات توڑی جے وییہ انبیاء کرامؑ غی تاریخ ماں ''خطیب الانبیاء'' مشہور ہویا۔

(۷۳) یعنی واہی پرانی دعوت تے وہ ہی پرانوں بلاوو جہڑو سارا نبیؑ دیتا آیا ہیں۔

(۷۴) حضرتِ شعیبؑ غے ہتھوں ظاہر ہوݨ آلا کسے بڑا معجزہ غو ذکر قرآن پاک ماں نیہنہ آیو، اسے گلوں مفسر حضرت فرمانویں جے نبی غی ذات، اس غا اخلاق تے اچا کردار آپ ہی اللہ تعالیٰ غی طرفوں لوکاں واسطے اک نشانٔی تے کرشموں وہے اسے چیز ناں حضرتِ شعیبؑ فرمارہیا ہیں جے ''تھارے کوئے تھارا رب غی طرفوں اک نشانٔی آ گئی ہے'' تے یوہ وی ہو سکے جے کوئے ہور معجزو وہے جس غو ذکر قرآن پاک ماں نیہنہ آیو، حضرتِ شعیبؑ انھاں ناں منݨ تولݨ ناں ٹھیک ٹھیک رکھݨ غی ہدایت اس گلوں فرمارہیا ہیں کیونجے ان لوکاں ماں ہور برائیاں تیں علاوہ یاہ بڑی برائی تھی کہ انھاں نے منݨ تولݨ ماں کجھ اجئیں چھلݨ بازیں کڈیں تھیں جنھاں ناݨ یہ دیہنہ دپہریں باندے لوکاں ناں لُٹ لیں تھا، تے کسے ناں پتو وی نیہنہ لگو تھو۔

(۷۵) یہ رستاں ماں لوکاں ناں لٹݨ واسطے بیسیں ویں تھا تے ایمان آلاں ناں حضرتِ شعیبؑ کوئے جاݨ تیں ڈکݨ واسطے وی! اور سداں ساداں لوکاں ناں دین ماں عیب کڈ کڈ غے وی سنا ویں ویں تھا تانجے حضرتِ شعیبؑ کوئے پجݨ تیں پہلاں ہی سچا دین تیں نفرت کرن لگ جیں۔ حضرتِ شعیبؑ نے انھاں ناں ان ساریاں برائیاں تیں ٹھاکیو تے انھاں ناں یاد کروایو، جے ذری اس وقت غو وی چیتو کرو ہاں ! جدتم تھوڑا جیّا تھا، تھاری کوئے طاقت نیہنہ تھی تے تم تھاوی مچ غریب، فر اللہ نے اپݨاں فضل ناݨ تھاری تعداد وی خوب بدھا چھوڑی تے تمناں ماݨ دولت وی رج غے عطا فرما چھوڑیو! اس غو تقاضو ہوتے ہے جے تم اللہ تعالیٰ ناں یاد کریں تے اس غو شکر ادا کریں، اور تم اپݨاں تیں پہلاں اتی چکݨ آلی قوماں عاد، ثمود وغیرہ ور آݨ آلا عذاب تیں نصیحت حاصل کریں! دیکھو! ان فسادیاں غو چھیکڑ کے حال ہوو و تھو، لہٰذا جیکدے تم باز نہ آیا تاں تم وی اسا ہی انجام واسطے تیار رُہو!۔

(۷۶) یعنی جے کدے تم سارا اک مُٹھ ہو غے اللہ غو دین قبول نیہنہ کرتا، تے تم نے کنی کنی ہی رہݨ غو فیصلو کر لیو ہے کجھ لوک تے تھارے بچوں ایمان لیایا ہیں ور کجھ اجاں نافرمان ہیں فر کھلو! ہُݨ خدا تعالیٰ ہی تھارے بشکا فیصلو کرے غو، اور فیصلو تے اسمانی عذاب ناݨ ہی وہے غو یعنی نافرمان، اَݨ من، سرکش برباد ویں غا، تے فرمانبرداراں غی اللہ حفاظت فرماوے غو۔